

ZDENKO VINSKI

RAZMATRANJA O ISKOPAVANJIMA U KNINU NA NALAZIŠTU GREBLJE

UDK 904:718 (497.13 Knin) »05«
Izvorni znanstveni rad
Original Scientific Paper
Primljeno: 21. VI. 1990.
Received:

Dr. Zdenko Vinski
YU - 41000 Zagreb
Gundulićeva 34

Predočen rad raspravlja o iskopavanjima groblja epohe seobe naroda, obavljenim u Kninu. Nalazište s lokalnim toponimom Greblje smješteno je na sjeveroistočnoj padini brda Spas, vrh kojeg se prostire kninska feudalna tvrđava. Istražena su i sustavno dokumentirana 218 inhumiranih grobova, pretežno na redove. Približno je jedna trećina tih grobova iskazala grobne priloge, i to ponajviše kao pribor nošnje, većinom od kovine. Najčešće su zastupane brojne predice s tipološko varijabilnim pojedinostima, značajnim za prvu polovicu i za drugu polovicu 6. st. U groblju je evidentirano barem nekoliko grobova italskih Ostrogota, te sporadični tragovi panonsko-langobardske prisutnosti. Međutim, glavnina grobova je ostavština dalmatinskih starosjedilaca sveukupnog 6. stoljeća.

TERENSKA ZAPAZANJA

Do goleme tvrđave nad sadašnjim gradom Kninom, tj. sagrađene postepeno na sljemenu ondješnjeg brda, zvanog Spas (Sv. Spas),¹ na nešto aplaniranom predjelu sjeveroistočne padine tog brda, i to na nalazištu s lokalnim toponimom Greblje, neposredno uz rub urbano-ruralnih zdanja, otkriveno je prostrano pokopalište iz vremena seobe naroda, doduše manjim dijelom oštećeno u više navrata novijom građevinskom djelatnošću. Ovo je groblje prvi pronašao arheolog D. Jelovina (Split), odnosno *de facto* njegov (sad pokojni) otac I. Jelovina (dugogodišnji, tad umirovljeni službenik MHAS, nekad u Kninu). Nakon što je D. Jelovina sproveo ondje 1964. godine pokusno iskopavanje, spasivši od propasti 17 grobova, obavljana su na tom terenu veća i sustavna iskopavanja izrazito zaštitnog značaja, i to nekoliko kampanja tijekom 1966–1971. godine; njima su rukovodili sporazumno Z. Vinski (AMZ) i D. Jelovina (MHAS),² s ekipom, u kojoj su sudjelovali i drugi arheolozi, te ing. geodezije (sad pokojni) M. Šćurov,³ potonji sa zadatkom da geodetski snimi cjelokupan iskopavan teren za opći plan istraživanja, te s ucrtanim istraženim grobovima; nadalje je isti dokumentirao svaki grob, tehnički crtan kostur *in situ* s naznačenim grobnim prilozima. Ujedno je svaki grob bio fotografiran kao i odgovarajući teren. Grobovi prethodnog pokusnog iskopavanja obuhvaćeni su planom sustavnog istraživanja: Iskopavanja su provedena radnom metodom tzv. blokovske mreže, i to unutar geodetski određenog opsežnijeg poligona; taj se prostirao na čak četiri visinske razine umjetno aplaniranih terasa. Pripominjemo da je ing. geodezije imao pri poslu složen

posao, zbog izuzetne konfiguracije terena i deformacija koja su ondje dodatno nastala gradnjom rezervoara za vodovod. Kninska novija komunalna djelatnost, a naročito recentna gradnja ondješnjih kuća, dosegla je istočni dio terena pokopališta i mjestimice ili prekrila ili oštetila u velikoj mjeri niz grobova, već prije istraživanja, odnosno barem tridesetak grobova bili su *via facti* nepristupačni, pa ih se nije moglo dokumentirati. Sav areal pokopališta nije bilo ostvarivo obuhvatiti, zbog tih okolnosti, geodetskim planom iskopavanja tog prostranog groblja.

Sveukupno se istraživalo iskopavanjima tijekom od 1966. do 1971. godine 218 inhumiranih grobova, raspoređenih donekle u nepravilnim redovima unutar kotirane mreže blokova (svaki dimenzija 4 x 4 m). Realiziralo se ukupno 107 kotiranih blokova na arealu od 1712 m². Inhumiranih 218 grobova varirali su po njihovim kotama, jer se poligonom obuhvaćena blokovska mreža rasprostranila na četiri razine s varijabilnim apsolutnim visinama. Spomenute grobove protokoliralo se na osnovi tzv. grobnih zapisnika, što sadrže bitne podatke o svakom grobu posebno.

Pokopalištu Greblje svojstvene su ranosrednjovjekovne osebnosti tzv. groblja ra redove,⁴ doduše ondje manje više nepravilnih redova za mnoštvo grobova, i to donekle uvjetovanih smještajem tog groblja na padini brda Spas. Inhumiranim je mrtvacima orijentacija ponajviše prema istoku, s neznatnim odklonima; ležali su u grobnim rakama pretežno ispruženi na leđima, uz nekoliko iznimaka, pokopani najčešće u prostoru zemlju, uglavnom bez grobne kamene arhitekture, iako je 18 grobova bilo obloženo djelomice, a 2 groba sasvim, grubim netesanim komadima kamenja, odnosno i 2 groba manjim jedva tesanim komadima sedre. Potonjih se 20 grobova ne razlikuje po kulturnoj pripadnosti od znatne većine standardnih. U nekoliko su grobova – redovito bez grobnih priloga uz kosture – uočljivi manji ili veći ostaci drvenih dasaka kojima se pretežno pokrivalo mrtvaca, dok su oni iznimno ležali i na dasakama, inače čestoj pojavi u grobljima epohe seobe naroda. Valja spomenuti da je analogna pojava daske za pokrivanje mrtvaca zapažena npr. u susjednoj Sloveniji, i to u čuvenom i velikom groblju epohe seobe naroda u gradu Kranju (tada *kastel Carnium*), na nalazištu s lokalnim toponimom Lajh (pri ušću riječice Kokre u rijeku Savu),⁵ ondje sporadično, tj. relativno u manjem broju u odnosu na pokrivanje daskom na nalazištu Knin-Greblje. Ondješnja mjestimična upotreba lijesa nije izričito dokaziva, iako gdjekad registrirano pojavljivanje kovanih željeznih čavala u grobovima daje naslutiti takvu pretpostavku. Niz grobova sadrži ulomke dasaka kao i željezne čavle, njih 11 grobova pak samo ulomke dasaka i opet 11 grobova samo čavle bez tragova daske. Sva je prilika da je u grobovima koji sadrže samo čavle drvo minulo u zemlji ne ostavivši vidne tragove. U jednom je slučaju lijesa dokaziv (grob 196, ostaci dasaka iznad i ispod ženskog kostura, te željezni čavli).

Na pokopalištu Knin-Greblje bilo je stanje usčuvanosti kostura mrtvaca znatnim dijelom slabo, odnosno naoko čitavi kosturi imali su vrlo krhke kosti (uključivši i lubanje), vjerojatno uslijed pedoloških uvjeta, pa se s obzirom na te okolnosti nije pristupilo pri iskopavanju uvriježenoj praksi pohranjivanja kostura, jer bi ti jedva podnijeli transport, u svrhu antropološke obrade negdje u laboratoriju. Antropološka mjerenja nisu sprovedena na licu mjesta, budući da nije bilo ostvarivo uvrstiti u terensku ekipu stručnjaka antropologa (to je zvanje, uostalom, deficitarno u Hrvatskoj).

Pokopalište Knin-Greblje bilo je po nekoliko indikativnim pokazateljima, nekad naseobinsko groblje, sa statistički evidentiranih 218 inhumiranih grobova, lociranih

u donekle nepravilnim redovima pokapanja; u tih ukupno 218 grobova brojimo 231 kostur u rakama, jer su 13 grobova evidentirana kao dvojni grobovi. Rubovi zemljanih raka nisu se optički razlikovali od okolnog tla, pa čak ni proces truleži, zbog raspadanja tijela pokopanih mrtvaca, nije ostavio u rakama (inače česte) vidne tragove tamnije boje zemlje, također radi specifičnih pedoloških uvjeta. Mrtvaci su ležali u grobovima uglavnom ispruženi na leđima, a položaj njihovih ruku ponešto varira. Sva je prilika da ovo pokapalište ima, da ponovimo, evidentno obilježje naseobinskog groblja, gdje se barem kroz niz desetljeća kontinuirano obavljalo pokapanje. Relativno je znatan broj pokopanih žena, mladih individua i djece. Brojčano pretežu, doduše, muški grobovi za približno 1/3 u odnosu na ženske grobove. Pripominjemo da grobova ratnika ondje nema, izuzevši 1 grob – uništen prije iskopavanja – odakle potječe željezni mač (spata), *nota bene* jedini izraziti nalaz oružja u tom groblju.

Navodimo nadalje izvjesne statističke podatke kako slijede. Od sveukupno dokumentiranog 231 kostura (krhkih kostiju), naoko bolje ili slabije usčuvanih, determinirani su 74 muških, 46 ženskih, i 39 dječjih individua, nadalje 46 u tolikoj mjeri oštećenih kostura da im nije bilo moguće odrediti spol. U dvojnim su grobovima (njih 13) bili pokopani u 4 slučaja muški i ženski individui (grobovi: 6, 46, 89, 103), u 7 slučaja pak odrasli individuum i dijete, ponajviše žena s djetetom (grobovi: 7, 19, 39, 72, 94, 101, 167), te jednom muškarac s dječakom (grob 120); poseban je 1 slučaj (grob 166), gdje se ne može odrediti spol individua pokopanog uz muškarca. Prema navedenim brojčanim pokazateljima, u ovom je groblju pokopano: 80 muških, 57 ženskih, 47 dječjih i 47 individua kojima nije bilo moguće odrediti spol.

Iako nisu bila ostvariva antropološka mjerenja tog groblja, valja naglasiti da ni u jednom slučaju nismo utvrdili pojavu tzv. umjetne deformacije na lubanjama. Njome su, naime, obilježene na mahove lubanje tadašnjeg germanskog, češće istočnogermanskog etnosa, a posebice i lubanje vremena hunske prevlasti, odakle se *de facto*, kao pozajmica sarmatskog i huskog podrijetla uvriježila ta osebujna pojava u Germana, pretežno u istočnogermanskih Gota i Gepida, te gdjekad u zapadnogermanskih narodnosti.

Prije nego što pristupimo interpretaciji grobnih priloga, tj. analizi evidentiranih artefakata, potreban je daljnji osvrt na konkretne datosti specifične situacije na terenu tijekom iskopavanja. O tehnici iskopavanja bilo je već sumarno riječi. Dodatno priopćavamo ovo: relativne dubine grobova variraju, uvjetovane ondješnjom konfiguracijom terena, izloženog promjenama denudacije debljine humoznog sloja, uslijed smještaja na padini brda Spas, kako s obzirom na latentno djelovanje atmosferilija, tijekom niza stoljeća, tako i kao posljedica recentne ljudske djelatnosti. Donji su zemljani slojevi najvjerojatnije nastali, iznad zemlje zdravice na padini, dugotrajnim procesom erozije tla s brda Spas; oni su prilično jednolični i sastoje se uglavnom od pjeskovite zemlje. Netom spominjana recentna ljudska djelatnost odnosi se ondje na donedavno sađenje vinove loze i povrća na u tu svrhu aplaniranim terasama, sličnim zaravancima na padini, i to prije obavljanja komunalne gradnje, odnosno rezervoara za vodovod, baš ondje, usred terena groblja. Taj je rezervoar bitno otešćao iskopavanja. Isto vrijedi i za gradnju ondješnjih kuća, što dijelom dodiruju, a dijelom pokrivaju istočnu periferiju tog prostranog pokapališta. Već naveden opseg iskopavanja groblja od ukupno 1712 m² obuhvata zapravo areal dostupnog dijela tog groblja; ono je sezalo zapravo i dalje niz padinu, i to istočnom smjeru, ulazivši u prostor sadašnjeg

urbanog naselja, gdje, dakako, nije bilo moguće iskopavati, izuzevši nekoliko sonda na pristupačnim lokacijama do i oko kuće. Te su sonde upućivale mjestimice na više oštećenih grobova, uglavnom bez priloga – ti grobovi nisu obuhvaćeni općim planom iskopavanja i nisu dokumentirani grobnim zapisnicima, poput onih 218 grobova unutar blokovske mreže – a po njihovu pojavljivanju valja zaključiti da je ondješnje pokopalište imalo iskonski nešto veći opseg od istraženog areala. Vjerojatno su se ti (nedokumentirani) grobovi, do i ispod kuća, nadovezali na istražene grobove smještene na istočnoj terasi, tj. na najnižoj razini; ondje su pretežno lokalizirani prije spomenuti grobovi bez ikakvih priloga razasuti po ukupnom opsegu istraženog areala i ne čine zasebne skupine unutar groblja. Na ostalim terasama – njih tri – viših razina (u odnosu na iskonsku padinu tla), tj. na »središnjem« dijelu groblja (s najvećim brojem grobova), pa i na njegovu zapadnom rubu (na najvišoj razini), pojavljuju se gotovo izmjenice, pored grobova bez ikakvih priloga, grobovi bilo sa skromnim nalazima, bilo mjestimice grobovi s većim brojem priloga ili bogatijim nalazima materijalne kulture. Ističemo da su svi ti grobovi po njihovu smještaju na terenu u donekle neizdiferenciranom redosljedju, pa ih se s toga gledišta ne bi moglo određenije svrstati u pojedine skupine. Nekoliko su germanskih grobova porazmješteni unutar groblja starosjedilaca i ne čine zasebnu skupinu, što je indikativan pokazatelj. Imajući na umu netom navedenu činjenicu, valja već sad anticipirano navesti najsumarnije temeljnu spoznaju, specifičnu za Knin-Greblje: ondje je postojalo, nesumnjivo, prostrano groblje dalmatinskih starosjedilaca, a ti predstavljaju glavninu pokopanih, međutim, identificirali smo unutar tog groblja također jasnu germansku primjesu, tj. nekoliko grobova s inventarom koji nije starosjedilačkog, već germanskog obilježja. O tom problemu raspravljat ćemo kasnije u daljnjem kontekstu.

Sumarni statistički podaci glede istraženih grobova iskazuju u rekapitulaciji brojčane podatke kako slijede: a) Sveukupni broj grobova iznosi 218. b) Broj grobova bez ikakvih priloga iznosi 123. c) Broj već prije spomenutih grobova s daskama i čavlima iznosi 28, i to s daskama 11, s čavlima opet 11, a s obojem 6. d) Broj grobova s priložima, funkcionalno različitim (najčešće kovinskim) nalazima, većinom pripadnih nošnji umrlih, iznosi 67, odnosno njihov je broj približno 1/3 od sveukupnog broja pokopanih na Greblju. Toliko statističkih podataka.

Umjesno je pripomenuti da prilikom iskopavanja nisu snimani inače češće uobičajeni vertikalni profili zemljanih slojeva u iskopima; oni nisu bili od bitne potrebe u ondješnjoj konkretnoj situaciji. Relativno-stratigrafski čimbenici u smislu dva ili čak više stratuma različitog vremena ne dolaze u obzir na tom terenu. Mi stavljamo težište na tipološke i kronološke pokazatelje o grobnim priložima, tj. o nalazima materijalne kulture.⁶

INTERPRETACIJA GROBNOG FUNDUSA

Prije nego što pristupimo interpretaciji grobnog fundusa s pokopališta Knin-Greblje, valja načelno objasniti grobne priloge u vidu njihova pojmovnog osmišljenja u arheološkoj znanosti, s posebnim obzirom na vremenski raspon ranoga srednjeg vijeka. U jugoslavenskoj se arheološkoj literaturi udomaćio uglavnom termin: prilog, odnosno prilozi ili pak kulturni prilozi za sav fundus materijalne kulture iz grobne ostavštine. To je nazivlje terminološki simplicističko, jer se u evropskoj arheološkoj znanosti razlikuje prilaganje u širem smislu tog nazivlja, od prilaganja *proprie dictu*, tj. onog obrednog značaja, što je singnifikantno diferencirati, pogotovo pri obradi

fundusa epohe seobe naroda. U jugoslavenskoj arheološkoj literaturi češće se mimoi-lazi tu provjerenu spoznaju. Netom navedeni prvi slučaj odnosi se na artefakte nepo-sredno povezane s nošnjom pokopanog, uključivši njegov nakit i sitni pribor, tj. najčešću pojavu u sklopu grobnog fundusa. Drugi pak slučaj, odnosno prilaganje artefakta s obrednom namjenom, pripisuje se onim nalazima, evidentiranim u grobnoj raci do ili uz pokopanog, što ih isti nije imao na svojoj nošnji, već ih je za života manje više koristio, a ti su artefakti obilježavali njegovu društvenu funkciju, dignitet, specijaliziran posao (npr. obrt) *etc.* U smislu barbarsko-poganskog obreda – tinjao je sveudilj i za početka vremena kristijanizacije – običavalo se, suprotno kršćanskom pogrebom obredu, prilagati uz tijelo pokopanog određene artefakte, svojstvene nje-govu društvenom položaju; dotični individuum bio je, dakako, pokopan također s elementima njegove nošnje. S metodičkog gledišta imao je pokopani, u takvu speci-fičnom slučaju, grobne priloge, kao u širem, tako i u užem smislu tog nazivlja. Kao zorne primjere za priloge *proprie dictu* navodimo npr. oružje u germanskim, muškim grobovima, te npr. glinene posude ili pak drvene vedrice (sadrže poputbinu) u rano-srednjovjekovnim, dofeudalnim germanskim i napose ranoslavenskim, uglavnom muškim grobovima, a i s oružjem ako su grobovi ratnički. U vrijeme barbarizirano-ka-snoantičko-provincijalne epohe seobe naroda, i to na provincijalnom području Car-stva, došlo je *via facti* do zajedničkog boravka i nužnog prožimanja, barem u izvje-snoj mjeri, donekle romaniziranog i manje više kristijaniziranog, provincijalnog, sta-rosjedilačkog stanovništva s nadošlim manje više barbarskim, germanskim narodno-stima, a baš prvenstveno ona obilježavaju raniju fazu epohe seobe naroda (5 – 7. st.) širom Evrope. Ta povijesno određiva činjenica, usprkos dinamici zbivanja, odigrana pretežno na području provincijalnog tla, reflektira se, nesumnjivo, na *habitus* ondje-šnjih starosjedilaca, uz ostalo, stanovitom barbarizacijom njih, što se očituje i u tom vidu da su ti starosjedioci pokopani češće s donekle varijablnim elementima njihove nošnje, u odnosu npr. sa strogo kršćanskim pokapanjem u izrazito kasnoantičkim, osobito urbanim središtima, uključivši jedva barbariziranu ostrogotsku Italiju, prije dolaska Langobarda.

Valja imati na umu navedene čimbenike prilikom analize grobnog fundusa poka-pališta Knin–Greblje. U prethodnom poglavlju upozorili smo kratko na esencijalnu spoznaju: U navedenom prostranom groblju pokopani su ponajviše dalmatinski staro-sjedioci, a ti predstavljaju glavninu pokopanih, kako je već rečeno. međutim, zapaža-njima tijekom iskopavanja i naknadno komparativnim proučavanjem tipoloških oso-bitosti cjelokupnog fundusa, identificirali smo ondješnje postojanje nekoliko grobnih cjelina, a one nisu starosjedilačke već nesumnjivo germanske pripadnosti. Tih je nekoliko grobova smješteno raštrkano unutar groblja, bez odredivog reda, izuzevši dva susjedna ženska groba (grobovi 172, 173), koji predstavljaju iznimku.

Ovom prilikom valja upozoriti na činjenicu da našom raspravom namjeravamo analizirati pobliže zbir prvenstveno signifikantnog i specifičnog fundusa, dok preo-stali fundus većinom prosječnih grobnih nalaza reduciramo sažeto na najnužnije po-datke. Ova je rasprava pokušaj predočenja sveukupne projekcije o značajkama poka-pališta Knin–Greblje. Napominjemo da se u arheološkoj literaturi često običava na-voditi analogije za određene nalaze s drugih nalazišta, što ima izvjesnog smisla dotle dok se u tom vidu ne pretjeruje, pogotovo ako je riječ o manjim grobljima, kakva su većina groblja epohe seobe naroda u Jugoslaviji. Pokapalište Knin–Greblje rela-tivno je veliko groblje,⁷ *nota bene* najveće u Hrvatskoj, s obzirom na epohu seobe naroda. Knin–Greblje uspoređujemo u tekstu po potrebi s izborom manjih groblja u

Jugoslaviji, te s pokapalištem Kranj–Lajh,⁸ poznatom u stručnoj literaturi kao najveće groblje seobe naroda u Jugoslaviji. I jedno i drugo groblje obilježeno je svojim osebnostima, zapazive su i izvjesne razlike, napose izrazita i brojčana vidna prisutnost Langobarda u groblju Kranj–Lajh, što u Knin–Greblju nije određivo, izuzevši mogući trag *etc.* Međutim, oba groblja imaju ipak niz podudarnosti glede fundusa i brojčane istaknute prisutnosti starosjedilaca, no najbitnija je arheološki dokaziva činjenica da su ona uglavnom sinhrona.

Interpretacija grobnog fundusa pokapališta Knin–Greblje traži opsežniju determinantu pri analizi funkcionalno i tipološki sagledanih arheoloških artefakata. Valja upozoriti na to da su isti ponajviše od kovine (željezo, obojene kovine, mjestimice srebro, rijetko kad zlato); upadljiv je relativno golem broj nalaza od željeza. Nedostaje glineno posude, iako su glineni pršljeni gdjekad uočljivi kao grobni prilozci. U nekoliko su slučajeva zastupani đerdani od ukrasnih zrna (staklena pasta, staklo, jantar, glina). Nedostaju predmeti od roga i kosti – izuzevši 1 koštani pršljen. Sveukupan statistički pokazatelj iskazuje 238 arheoloških nalaza, ponajviše u grobnim cjelinama, njih 221, te nešto njih iz uništenih grobova (unutar groblja).

Predice

Povodom analize otkrivenog fundusa namjeravamo komentirati prvenstveno nalaze predica (*proprie dictu*). Prethodno valja istaknuti, zbog izbjegavanja terminoloških nesporazuma da pod pojmom predica podrazumijevamo utenzilij, pretežno od kovine, funkcionalno vezan za remenje, na odjeći (npr. za pojas) i obuću. Predica se sastoji od alke i od udjenutog, pomičnog trna s petljom. Alke su oblikovane uglavnom ovalno, iznimno pravokutno – imajući u vidu Knin–Greblje. One su različite po dimenziji, debljini i presjeku, tu i tamo su ukrašene (narebreno ili drugačije). Za trn na predici vrijede osebnosti kriteriji – no o njegovu različitom obliju raspravljamo u slijedećem pasusu. Navodimo sve to jer se fenomen predice nerijetko bagateliziralo u tuzemnoj arheološkoj literaturi.⁹ Baš s obzirom na tu činjenicu valja terminološki i pojmovno razlikovati predice i kopče, iako su one bliske po funkciji. Načelno se kopča sastoji od predice, tj. alke s trnom, te dodatno od okova, tj. okovne pločice. Za kopče vrijedi uglavnom sve ono što je maločas rečeno glede predica, no okovne pločice na kopčama dopuštaju znatno veći radius mogućnosti različitih načina ukrašavanja, u smislu stila, ornamentike i zlatarske tehnike, bez obzira na zbir varijabilnih oblika i dimenzija – od golemih do minijaturnih kopča u ranome srednjem vijeku.

Na pokapalištu Knin–Greblje je za proučavanje i vrednovanje grobnog fundusa tipološki i kronološki signifikantna interpretacija predica – one su *nota bene* statistički najbrojniji nalazi u sklopu cjelokupnog arheološkog inventara. Evidentirane su u grobovima oba spola, ali pretežno u muškima, i to u brojčanom omjeru 4 : 1.¹⁰ Najčešći su posve skromni, jednostavni primjerci predica, isključivo od željeza, atipičnih u užem kronološkom smislu, podudarnih s mnogim takvim nalazima u spominjanom groblju Kranj–Lajh. Ostale su brojno zastupane predice od bronce ili od s njome srodne slitine, te od srebra, bilo neukrašene, bilo ukrašene raznoliko sitnim ornamentima, npr. punciranjem i drugim tehnikama. Oblikovanje trna – pričvršćenog većinom pomično ili katkad nepomično na alku – nije jednoobrazno, osim običnog, jednostavnog trna, kraćeg ili dužeg, uočljiv je također varirano djelomice zadebljan. odnosno poput klipa ili pak topuza, te često povijen trn, ponešto izdužen preko

vanjskog ruba alke; trn je većim dijelom masivan ili ponekad odozdo konkavan. Susreću se također povijeni trnovi, naglašeno profilirani, izduženi preko vanjskih rubova alka, sa završecima oblikovanim poput stilizirano zoomorfnih glavica. Pojavljuju se iznimno na alkama predica *proprie dictu* – npr. na onoj u muškom grobu 151 (tab. XIX, 4) – no češće na predicama kopča uglavnom germanske pripadnosti.

Posebice je značajna baza trna, mnogo puta različitog oblikovanja. Baš je obličje baze trna – naoko tipološka pojedinost – kronološki osjetljiva pojava, podložna vremenskoj varijabilnosti od kasnijeg 5. do u 7. stoljeće, no s težištem na cjelokupnom 6. stoljeću. Ovu činjenicu valja zapamtiti, jer je odlučan čimbenik za kronološku determinantu pokapališta Knin–Greblje.

Skala varijabilnosti oblikovanja baza trnova je *grosso modo* kako slijedi: a) jednostavne, ne izdiferencirane baze, npr. grobovi: 45 (tab. VIII, 11), 77 (tab. XII, 3), 109, (tab. XVII, 9) i dr.; b) strmo »odsječene« baze, npr. grobovi: 98 (tab. XV, 11), 86 (tab. XIV, 11), 151 (tab. XIX, 4) i dr.; c) čepasto ispupčene, kružno obrubljene baze, npr. grob 93 (tab. XV, 6); d) istaknuto pačetrovornaste baze, npr. grobovi 112 (tab. XVII, 2); e) nenaglašeno šitolike baze, npr. grobovi: 54 (tab. X, 11), 86 (tab. XIV, 12); f) naglašeno šitolike baze, npr. grobovi: 5 (tab. V, 4), 7 (tab. V, 6), 107 (tab. XVI, 16) i dr.¹¹ Iznimno su ponekad uočljive inačice oblikovanja baza unutar 6. stoljeća. To stoljeće obuhvata, naime, vremenski raspon trajanja pokapanja unutar groblja Knin–Greblje.

Zacijelo treba još detaljnijih komentara o predicama, imajući na umu trnove s bazama. One su na mahove ukrašene variranim, sitnim ornamentima, tipičnim za kasnoantičko barbarizirano stilsko htijenje. Tu ornamentiku ne analiziramo ovdje. Ipak nesmiemo mimoići motiv križa, vidljiv u 2 slučaja. Riječ je o muškim grobovima 93 i 112 (tab. XV, 6, XVII, 2), a križevi gravirani na obim bazama tih brončanih predica, nesumnjivo su kršćanski simboli.¹² O netom navedenim primjercima raspravljamo kasnije u kontekstu.

Glede predica upozoravamo nadalje na niz zapažanja kako slijede. Usput se osvrćemo na inačice s obzirom na kombiniranu upotrebu željeza i bronce, kao i na posebne oblike alka. Evo primjera: u dječjem grobu 174 nadena je predica s ovalnom alkom od bronce, ali s ušćuvanim trnom od željeza, možda tadašnjim nadomjestkom (reparaturom) za nestao brončani trn (tab. XXI, 7). – Grob 136 (spol ?) sadrži fragmentiranu predicu, tj. gracilnu ovalnu, brončanu alku bez ušćuvanog trna od željeza, minolog zbog korozije u zemlji, no ostavivši trag na alki (tab. XIX, 6). Rijetki su slučajevi pravokutno oblikovane alke, takav je nalaz od bronce, bez ušćuvanog trna, evidentiran u muškom grobu 81 (tab. XIII, 9). Izuzetan je nalaz također predica u cijelosti od željeza s pravokutno oblikovanom alkom i ušćuvanim trnom u muškom grobu 126 (tab. XVIII, 10).

U daljnjem raspravljanju ne komentiramo svaku predicu cjelokupnog fundusa, ograničavamo se na iscrpan izbor karakterističnih primjeraka. Relativno najveći broj odnosi se na predice proizvedene u cijelosti od željeza, signifikantne su za starosjedilački etnos u vremenskom okviru od 5. do barem 7. stoljeća. Od starosjedilaca ulaze one u upotrebu germanskih narodnosti tijekom 6. i 7. st. Tipološki su željezne predice jedva izdiferencirane, ali one se ističu statistički na pokapalištu Knin–Greblje, a također u znatnoj mjeri u onom (sinhronom) Kranju–Lajhu; potonje je locirano na rubu jugoistočnog alpskog područja u gorenjskoj Sloveniji, nadalje valja imati na umu brojčano skromniji fundus željeznih predica Retoromana u alpskoj Švicarskoj

(s velikim brojem grobova, većinom s rijetkim priložima)^{12a}; konačno se ne smije zaboraviti na postojanje nedovoljno istraženih, romaniziranih starosjedilaca i njihove grobne ostavštine u predalpskim i alpskim regijama Italije. Te su bile tad pod vrhovništvom, isprva ostrogotskim, zatim langobardskim. Za sad indiciraju arheološki nalazi onamošnjih starosjedilaca izvjesne elemente materijalne kulture, tj. grobne ostavštine, prema kojima se oni naziru; značajni su rezultati postignuti istraživanjima naseobinske arheologije alpskih regija u Italiji, naročito u Furlaniji.¹³

Na pokopalištu Knin-Greblje su željezne predice češće slabo ušćuvane (podložne korodiranju), pa se osvrćemo na bolje ušćuvane primjerke, te na nekoliko nalaza tipoloških inačica, pripadnih muškoj i ženskoj nošnji, pretežno u funkciji za pričvršćivanje pojasa. Alke predica su većinom ovalno oblikovane, kompletno ušćuvani trnovi dostižu rub alka, baze trnova su uglavnom neizdiferencirane. Na mahove su željezne predice relativno velikih dimenzija, tako npr. izuzetno dobro ušćuvan primjerak u muškom grobu 45 (tab. VIII, 11) *nota bene* jedini nalaz u tom grobu, te sličan ponešto oštećen primjerak u ženskom grobu 109 (tab. XVII, 9), potonji uz brončanu šivaću iglu i nožić. Navedene dvije predice su izvrsni predstavnici starosjedilačkog obrtničkog stvaralaštva, dok su preostali nalazi željeznih predica većinom skromniji i manjih su dimenzija, kao prosječno-standardni proizvodi. Osebuje su inačice željeznih predica npr.: muški grob 77 sadrži (kao jedine priloge) samo 2 predice, i to 1 standardnog oblika (s pojasa) i 1 masivniju s klipasto zadebljanim trnom (uz lijevu podlakticu), tj. rijetkom inačicom (tab. XII, 3,4). – Relativno brojni nalazi evidentirani su u dvojnog grobu 39 (žena i djevojčica); uz ženu veća predica, željezna šivaća igla, ključ antičkog biljega i dr.; uz djevojčicu manja predica, narukvica od ukrasnih zrna, srebrni prsten s ranobizantskim monogramom i dr. (tab. VIII, 4,2). Te su predice dobro ušćuvane, manjoj je alka zadebljana, na većoj je predici baza trna povišeno naglašena. – Muškom grobu 68 jedini je prilog predica, rustikalne izradbe, relativno masivna, alka ovalna (neznatno korodirana), trn masivan s naglašenom pačetrovinasto oblikovanom bazom (tab. XII, 6). Za željezne predice nalazišta Knin-Greblje postoje niz paralela, što ih ne navodimo, ponajviše u groblju Kranj-Lajh, višekratno istaknutom u našem dosadašnjem tekstu. Panonski Langobardi su preuzeli od starosjedilaca kastela *Carnium* (Kranj) željezne predice, što se manifestira u ondješnjim langobardskim grobovima.

Slijedeća je skupina predica s ovalnim alkama i strmo »odsječnim« bazama, većinom povijenih trnova. One su svojstvene starosjediocima već 5. st. kad su ušle u uporabu Vizigota i Ostrogota (prvenstveno primijenjene na predicama kopča, s velikim, ponajviše pravokutnim okovnim pločicama značajnih za gotski etnos). Bitno je spoznati da je takav tip predica, oblikovan tijekom 5. st.¹⁴ trajao u prvoj polovici 6. st. do približno 550. godine, i to kao zajednički utenzilij starosjedilaca, Gota i drugih tadašnjih germanskih narodnosti. U merovinškom krugu, u Franaka i Alamana, pojavljuju se predice tog tipa gdje i poslije sredine 6. st. One nisu izričito ostrogotski specifikum.

Predice, tipološki skicirane u prethodnom pasusu (paralele se za njih mogu naći u više evropskih regija), evidentirane su višekratno u grobovima pokopališta Knin-Greblje, pa navodimo 5 primjera kako slijede.

Tipološki je jasan nalaz u muškom grobu 98; taj sadrži »klasičnom« konturom obilježenu srebrnu predicu (tab. XV, 11) za pojas, nađenu na trbuhu zajedno s 2 srebrna šesterokutna dugmeta (tab. XV, 9, 10), i to kao jedine grobne priloge. Po-

seбно navodimo za tu predicu usporedive primjerke iz grobnih nalaza 6. st. u Jugoslaviji, i to s obzirom na konturu tog utenzilija, neovisno o mjestimičnom ornamentu na analognim predicama; nalazišta su: Kranj–Lajh, Rifnik pri Šentjurju, Dravlje kod Ljubljane, Rakovčani kod Prijedora, Korita kod Duvna.¹⁵

Već smo spominjali dječji grob 174 zbog predice (tab. XXI, 7) s brončanom alkom i uščuvanim željeznim trnom (nađene na karličnoj kosti); ovaj grob sadrži također željezni okov (tab. XXI, 8), dugoljast i oštećen (uz lijevu podlakticu). Sva je prilika da je taj okov preostatak nekadašnje torbice – iako su takvi rekviziti, inače bez kovinskih dijelova, samo indirektno prepoznatljivi po na okupu nađenim utenzilijima kao sadržaju nekoć kožnatih kesa, minulih u zemlji u sklopu fundusa ovog groblja – odnosno donji dio oplata nekoć kožnate ili tkane torbice (minule u zemlji). Obično imaju torbice odozgo kovinski bridovit luk, češće s kopčicom, što nedostaje u grobu 174, pa je moguće pretpostaviti da ova torbica nije imala luk već se zatvarala konopcem.

Povodom groba 174 interpoliramo osvrt na torbice kao pojavu. Torbice (s lukovima) evidentirane su u 3 groba u Rakovčanima, u 1 grobu u Koritima, te u 4 groba nalazišta Kranj–Lajh; riječ je ponajviše o muškim grobovima izuzevši 1 ženski grob Kranj–Lajh, i to 3 groba u Rakovčanima su – po našem gledištu – alamanska ili možda djelomice i starosjedilačka (gotski etnos isključujemo); grob (s iznimno brojnim priložima) u Koritima nije germanski već barbarizirano-starosjedilački, dok su 4 groba Kranj–Lajh langobardska.¹⁶ Preditalski, tj. panonski Langobardi nisu poznavali, čini se, po njihovim grobljima na području Transdanubije, torbice s lukovima, koristeći kese bez okivanja (arheološki jedva prepoznatljive); došavši u kastel *Carnium* – lokaliziran na sjeverozapadnom rubu panonske provincije *Saviae* – preuzeli su torbice s lukovima ili pod merovinško-alamanskim utjecajima ili, vjerojatnije, kao pozajmicu od ondješnjih romaniziranih starosjedilaca, s kojima su se *nota bene* pokapali na zajedničkom prostranom groblju. Takvi su rekviziti udomaćeni, uostalom, u romaniziranih starosjedilaca na panonskom tlu već u poodmaklom 4. stoljeću, tj. u kasnocarsko vrijeme, s trajanjem i u 5. st.¹⁷ Ne postoje realni argumenti za prekid korištenja tog rekvizita tijekom 6. stoljeća u starosjedilaca, kako na panonskom, tako i na dalmatinskom području.¹⁸ Valja naglasiti da Goti nisu upotrebljavali torbice,¹⁹ što potvrđuje u negativnom smislu ostrogotski fundus 6. st. u Italiji, pa i taj 5. st. u Podunavlju; iznimno predstavljaju, doduše, vrlo raskošno ukrašene torbice s čuvenog kneževskog grobnog nalazišta, druge polovice 5. st., Apahida (u Transilvaniji), što ga objavitelji tog izuzetno bogatog fundusa nastoje povezati s ostrogotskim vladajućim slojem.²⁰ S gledišta povijesnih datosti ipak je, u ovom slučaju, gepidska atribucija vjerojatnija. Proizvoljno je mišljenje da su lukovi torbica iz Rakovčana i Korita ostrogotske pripadnosti,²¹ usprkos činjenici suprotnog svjedočanstva, netom navedenog. U Rakovčanima²² moguća je doduše i alamanska atribucija, osim starosjedilačke, dok su sva ostala nalazišta – imajući na umu ne samo lukove torbica – prvenstveno određiva kao starosjedilačka. Na području provincije *Dalmatiae* je ostavština torbica, uz niz drugih elemenata, zapravo kasnocarsko-provincijskog korijena, kao što se to sagledalo i za brojnan fundus u Porajnju,²³ gdje je taj moćan *residuum* utjecao na merovinško stvaralaštvo. S takva gledišta valja tumačiti i niz nalaza u sklopu pokopališta Knin–Greblje.

Nakon naše digresije o torbicama, vraćamo se ponovo predicama sa strmo »odščenom« bazom trna. Navodimo 1 brončani primjerak, ukrašen sitnim trokutićima,

i to laganiju predicu iz starosjedilačkog groba 2 (tab. V, 1). Za nju se mogu naći gdjekad paralele u grobovima 6. stoljeća unutar merovinškog kruga.²⁴ Grob 2 je ženski, što nam potvrđuje da su predice navedenog tipa bile mjestimice i u ženskoj upotrebi.

U grobu 151 (slabije uščuvan muški kostur) evidentirana je (na karličnoj kosti), kao jedini grobni prilog, intaktno uščuvana veća, donekle masivna predica (tab. XIX, 4) od bronce, vrlo pomičan trn je dug i s donje strane krovoliko konkavan u presjeku, prelazi preko vanjskog ruba ovalne alke, završetak trna oblikovan je poput stilizirane zoomorfne glavice, jer ona odudara po svojim osebnostima od ostalih primjeraka, ne samo po dimenziji, već s obzirom na specifičan završetak trna u vidu zoomorfne glavice, baza trna je »odsječena«, ukrašena s 2 reda punciranih točkica, omeđenih s po 2 rebra, ukras alke: odozgo niz urezanih malenih S motiva, obrubljenih izvana s 2 niza sitno punciranih točkica. Upozoravamo ovim opisom na nesumnjivo jedinstven nalaz predice, jer ona odudara po svojim osebnostima od ostalih primjeraka, ne samo po dimenziji, već s obzirom na specifičan završetak trna u vidu zoomorfne glavice, inače nepoznate na trnovima predica romaniziranih starosjedilaca. Sama po sebi je stilizirano zoomorfna glavica dekorativna i simbolična pojava svojstvena germanskom ukusu stvaralaštva epohe seobe naroda, inače primjenjivana često kao završetak noge lučnih fibula (o njima ovdje ne raspravljamo), te omiljena kao završetak trna na tzv. gotskim kopčama za ženski pojas, i to u golemom prostornom dijapazonu, od poluotoka Krma i Karpatske kotline, tj. srednjeg Podunavlja, do na Apeninski i čak Pirenejski poluotok, uključivši i Galiju (južno od rijeke Loire). Sve to u slijedu povijesno odredivog kretanja Vizigota i Ostrogota, arheološki dokumentiranog – kako gotski muški grobovi nisu prepoznatljivi – redukcijom grobnih priloga prvenstveno po elementima ženske nošnje vladajućeg sloja u grobnoj ostavštini; načelno: par lučnih fibula, te kopča za pojas, s velikom pretežno pravokutnom okovnom pločicom (ponajviše ukrašenom) i pozamašnom, na mahove ukrašenom predicom, većinom ovalnom alkam i naglašenim trnom, a na njegovu završetku vidljiva je često zoomorfno oblikovana stilizirana glavica.²⁵ Na alki predice (tab. XIX, 4) iz groba 151 uočljiv niz S ornamenta iskonski je podunavsko-panonskog podrijetla – ondje je udomaćen stil bujnih spiralnih kuka, tipičan za više raskošnih nalaza ostrogotskih i gepidskih kopča za pojas i parova lučnih fibula druge polovice 5. stoljeća, odrediv mjestimice na takvim nalazima oko 500. godine, odnosno i ranog 6. st. u ostrogotskoj Italiji, za vladanje Teoderika Velikog.²⁶ Spomenut niz S motiva na alki te predice rudimentaran je odjek navedenog stilskog htijenja u koncepciji bujne spiralne ornamentike. Usprkos tom činjeničnom stanju ostaje otvoreno pitanje smije li se, zbog osobitosti prikazane predice, determinirati grob 151 kao ostrogotski ili je isti starosjedilački? Odgovor na to pitanje pokušat ćemo navesti u našim završnim opaskama.

Kao posljednju predicu tipa o kojemu raspravljamo, spominjemo onu iz muškog (?) groba 86, ali taj sadrži više priloga, a njih nije moguće zaobići (tab. XIV, 5–13). Grobni se inventar sastoji od artefakata kako slijede: 3 brončane predice (alke ovalne) no međusobom različite, brončani (posve jednostavan) prsten, željezno kresivo s kamenom, 2 željezna ulomka, kalotasto ukrasno zrno od modrog poluprozirnog stakla. Obe veće predice, uz stakleno zrno, bile su na karlici, prsten na desnoj ruci; najmanja predica, tj. alka (trn neuščuvan) i sve ostalo uz lijevi bok, nekad u minuloj torbici bez okova, tj. kesi, a od nje je preostalo tek njezin sadržaj (kresivo i dr.), te netom navedena minijatura alka predice, funkcionalno za vješanje kese. U našem

su kontekstu važne obje veće predice. Ona najveća (tab. XIV, 12) zbog strmo »odsječene« baze (ukras urezanih crta) ima klipasto oblikovan trn, alka je ornamentirana s dva niza sitnih trokuta. Predstavlja rijetku varijantu s paralelama ponegdje u meroviškom krugu 6. st.²⁷ Za drugu, do sada nekomentiranu predicu (tab. XIV, 13), karakteristična je nenaglašeno štitolika baza trna, a s tom se značajkom susrećemo ovdje prvi put na konkretnom primjerku. Takvi su tipovi predica pojavljuju u starosjedilačkim i u germanskim, većinom muškim grobovima nešto prije i oko sredine 6. st. Na pokopalištu Knin–Greblje one su malobrojno evidentirane (tj. u još jednom slučaju), češće su ondje zastupane predice s naglašeno štitolikim bazama, ali o njima namjeravamo raspravljati zasebno. Inače su predice s nenaglašeno štitolikim bazama brojno rasprostranjene kojekuda u Evropi, u starosjedilačkim, langobardskim grobovima kao i u onim merovinškog kruga,²⁸ poput još češćih primjeraka s naglašeno štitolikim bazama. Ostrogotima je osnovni tip štitolikih baza nepoznat, uvrježio se oko 550. godine, a tad su Ostrogoti ischezli iz povijesti. Suprotno su Vizigoti u Hispaniji (s drugačijim povijesnim udesom) upoznali štitoliki tip baze trna i primijenili isti češće na njihovim predicama, evidentiranim, većinom s naglašeno štitolikom bazom, u ondješnjim vizigotskim grobljima 6–7. stoljeća.²⁹ Za našu je dedukciju značajno da su u grobu 86 združena dva tipa predica, tj. onaj sa strmo »odsječenom« bazom trna i onaj s nenaglašeno štitolikom bazom trna. Ta grobna cjelina iskazuje trajanje upotrebe tipa sa strmo »odsječenom« bazom trna predica, nastalog u 5. st. i korištenog u prvoj polovici 6. st. do u vrijeme oko 550. godine. Već je rečeno da predice s bazama trna strmo »odsječene« tipa nisu specifično gotska osobitost – iako su omiljene u Ostrogota – jer su one iskonski proizvodi repertorija barbarizirane kasne antike.³⁰

Prije nego što interpretiramo skupinu predica sa štitolikim bazama, smatramo uputnim interpretirati – zbog kronoloških razloga – predice, kako s čepasto ispupčenom, kružno obrubljenom bazom (grob 93), tako s istaknuto početvorinastom bazom (grob 112); na, pokopalištu Knin–Greblje su one zastupane s po jednim, doduše, tipično oblikovanim primjerom. Njihovo je podrijetlo također u barbariziranoj kasnoj antici, već u 5. st., češće su oko 500. godine, s trajanjem pretežno tijekom prve polovice 6. st.

Isprva valja razmotriti primjerak u muškom grobu 93 (tab. XV, 6), združen sa željeznim, korodiranim nožićem (uz lijevu bedrenu kost). To su jedina dva nalaza u grobu 93. Predica od bronce, masivna, alka ovalna, debeo trn povijen preko vanjskog ruba alke, ornament ubodenih točkica (na alki u dva niza obrubljuje bazu, zamjetljiv također pri završetku trna), posred baze graviran je grčki križ. Taj je nalaz singularan, ne samo u Jugoslaviji, već s obzirom na kršćanski simbol primijenjen na čepasto ispupčenoj, kružno obrubljenoj bazi toga dobro uščuvanog artefakta, i to u starosjedilačkom grobu prve polovice 6. st. Kao tipološke paralele samo za konturu navodimo unutar teritorija Jugoslavije 3 skromnija, tj. neukrašena brončana primjerka: Mihaljevići, starosjedilački muški grob 37, nadalje Pridraga–Goričana, starosjedilački grob 10 (spol ?), te Kašić–Glavčurak, pojedinačan nalaz iz uništenog groba, svi na provincijalno dalmatinskom tlu.³¹ Za predicu iz groba 93 poznata nam je kao moguća, iako prostorno udaljena paralela, približno analogan primjerak vrlo ukrašene predice s grčkim križem na čepasto ispupčenoj, kružno obrubljenoj bazi, i to u merovinsko-franačkom, velikom groblju na redove 6. st., s nalazišta Lavoye.³² Tijekom prve polovice 6. st. su italjski Ostrogoti primjenjivali na mahove čepasto ispupčenu, kružno obrubljenu bazu trna na predicama za njih specifičnih kopča, s pravo-

kutnim raskošno ukrašenim okovnim pločicama, tipičnih za ženski pojas, kao sastavni dio nošnje vladajućeg sloja. Navedenu se osobitost može slijediti na pojedinim odgovarajućim primjercima kopča u ostrogotskoj Italiji, uključivši njih 2 s pokapališta Kranj-Lajh.³³ Zanimljiv slučaj predstavlja kopča (za ženski pojas) s nalazišta Kerč (poluotok Krim), grob 163, tipološki bliska primjerku »Italija« (cit. n. 33). Ona se razlikuje od većine ostalih kopča, funkcionalno adekvatnih, uvriježenih u Krimskih Gota (6–7. st.) i vjerojatno je importirana onamo iz ostrogotske Italije u 6. stoljeću.³⁴

Slijedi interpretacija nalaza iz groba 112, s kosturom mladića. I ovdje se ponavlja stanje poput onoga povodom groba 93, odnosno predica je opet združena sa željeznom, prilično uščuvanom nožem; smješteni su uz pojas, tj. iznad karlične kosti. Predica (tab. XVII, 2) od bronce, masivna, alka ovalna, donekle debeo trn povijen preko vanjskog ruba alke, upadljivo velika, pačetrovinasto oblikovana baza, posred nje naglašeno graviran grčki križ s poprečnim završnicama krakova (njem. Krückenkreuz); alka je ukrašena s 4 urezanih crta (slijede oblik alke). Za tu predicu vrijedi ono što smo navodili za predicu iz groba 93, dakle predica u grobu 112 je vrlo rijedak artefakt u tom formatu obličja, s obzirom na kršćanski simbol na bazi, kako u tako izvan Jugoslavije. Grob 112 je starosjedilački, datiramo ga u prvu polovicu, odnosno do oko sredine 6. st. Iz Jugoslavije upućujemo na nekoliko takvih paralela – jedna od njih ima grčki križ na bazi – pomišljajući na pačetrovinasto oblike baza trna, bez obzira na konturu predice u grobu 112, a ta se podudara jedino, i to donekle sa slijedećom analogijom: *Viminacium*–Stari Kostolac, lokalni toponim Burdelj, groblje 6. st. muški grob 50, predica.³⁵ Navodimo paralele kako slijede. Senta-okolica, gepidski pojedinačan grob 6. st., kopča.³⁶ Neštin, slučajan nalaz male kopče, ukrašene kloazoniranjem, datirane čak prije sredine 5. st.³⁷ Ljubljana–Dravljje, groblje na nepravilne redove, kompleksno – starosjedilačko, ostrogotsko, alamansko – okvirno datirano periodom boravka Ostrogota u toj regiji, približno 490–538. godine.³⁸ Za naš je slijed bitan muški grob 25, zbog predice i kopče u toj grobnoj cjelini.³⁹ Na srebrnoj, malenij predici (grob 25), s ovalnom alkom je sitna pačetrovinasta baza obilježena urezanim grčkim kosim (nepravilnim) križem, doduše inačicom s dodatnim polukrakom.⁴⁰ Zapazili smo (za razliku od autora) grčki kosi križ, bez inačice i na strmo »odsječenoj« bazi željezne predice (alka ovalna), kao jedini prilog u muškom grobu 47, nesumnjivo starosjedilačkom;⁴¹ naveden simbol na predici iz groba 47 podudara se s grčkim kosim križem na spominjanoj gepidskoj, brončanoj kopči iz groba kod Sente (cit. n. 36).⁴² Upadljivo almandinima kloazonirana veća predica – zapravo krnji dio, tj. preostatak dvodjelne, raskošne kopče (okovna pločica nedostaje) za pojas – u grobu 25 ima izrazito pravokutnu konturu i masivan povijen trn na pačetrovinastoj bazi je istaknuta odgovarajuća čelija s uloškom. O tom dragocjenom artefaktu bilo je dovoljno iznesenih podataka s nabrojenim paralelama iz Italije, te iz merovinskog kruga, prilikom objavljivanja, što ovdje ne ponavljamo; atribuirana je kao jamačno ostrogotski import iz italskih radionica u ranom 6. stoljeću, pa se za muški grob 25, zbog tog kloazoniranjem ukrašenog nalaza »dovoljuje opredelitev k vzhodnogotskemu etničnemu krogu.«⁴³ U ovoj smo raspravi upozoravali, u prethodnom kontekstu (cf. n. 15, komentar s citatima meritorne literature), na spoznaju da ostrogotski muški grobovi nisu arheološki prepoznatljivi, pa ni grob 25 nije ostrogotski, već, po našem mišljenju, vjerojatno alamanski. Skupina Alamana dospjela je, naime, početkom 6. st. putom alpskih prijevoja u panonsku regiju, pod ostrogotskim tutorstvom, za vladanja Teoderika Velikog (cf. n. 15, komentar). Ala-

mani su poznavali kloazonirane artefakte, uočljive u arheološkom fundusu njihove opsežne grobne ostavštine, a također mjestimice i pojavu tzv. umjetne deformacije lubanje (evidentirane na lubanji u grobu 25). Toliko komentiranih podataka glede groba 25 (Ljubljana-Dravljje).⁴⁴

Osebužno tipološko značenje pripisujemo izvjesnim rekvizitima konjske orme, pripadnim langobardskom, konjaničkom grobu s nalazišta Brežac (kod Buzeta u Istri), upozorivši već prije na to – cf. podatke n. 28 – zbog manje brončane kopče, jer je na njezinoj predici vidljiva nenaglašeno štitolika baza. Još jedna, slična, brončana kopča ondje, obilježena je na njezinoj predici početvorinastom bazom trna.^{44a} Grobna i funkcionalna združenost tih dvaju artefakata, doduše neuglednih, iskazuje, barem sporadično, neočekivano trajanje oblika pačetvorinaste baze trna i u kasnije vrijeme, u tom konkretnom slučaju čak do u kasno 6. st. možda oko 600. godine. Ovu izuzetnu pojavu valja zabilježiti.

Navodimo ukratko izbor paralela iz inozemstva, prema kriteriju pačetvorinasto oblikovanih baza trnova. Te su: Blučina-Cezavy (kod Brna), germanski, tj. herulski kneževski grob, treća četvrtina 5. st. brojni raskošni prilozi (dijelom obilježeni elementima Atilina vremena), ističemo kopču za pojas, kloazoniranu, pravokutna kontura alke, na pačetvorinastoj bazi trna čelija s uloškom.⁴⁵ Dodajemo paralele ($\pm$ 500. godina i ranije 6. st.), sve s pačetvorinastim bazama, kako slijede. U ostrogotskoj Italiji evidentirane su barem 2 kloazonirane kopče s pravokutnim konturama, 1 njima analogna u franačkom Porajnju i 1 nešto varirana na alžirskom tlu; ponovo u ostrogotskoj Italiji još 4 kopče s pretežno pravokutnim ili složenije komponiranim okovima pločicama, drugačije ukrašenim, tj. rovašenjem i pojedinačno uloženim almandinima.⁴⁶ Naš osvrt završavamo s 1 nalazom u Nizozemskoj (pokrajini Utrecht). Riječ je o brončanoj predici u ženskom grobu 152 (6. st.), u velikom i dugotrajnom (4-8. st.), franačkom groblju na nalazištu Rhenen.⁴⁷ Navedeni je primjerak usporediv s predicom groba 112 (Knin-Greblje), iako na istaknuto pačetvorinastoj bazi predice Rhenen postoji odgovarajuća čelija za uložak, za razliku naglašenog grčkog križa na bazi istovremene, brončane predice iz groblja u Kninu. Dopunit ćemo naše razmatranje s već prije registriranim starosjedilačkim grobom 68 (Knin-Greblje), zbog željezne predice (tab. XII, 6) s osebužno kovanom pačetvorinastom bazom trna; njome se zapravo htjelo oponašati – doduše u skromno rustikalnoj izradbi – obličje baze trna poput one na predici u grobu 112 (Knin-Greblje), polazištu prikazane dedukcije.

Pristupamo skupini predica s naglašeno štitolikim bazama trna. Te su, kao i one nenaglašene tipološke varijante – već prethodno komentirane, cf. n 28 i pripadni tekst – s obzirom na štitoliki oblik baze, nesumnjivo ranobizantskog podrijetla. Uvriježile su se tijekom 6. st. u romaniziranih starosjedilaca. Štitolikim bazama trna oblikovane predice preuzeli su, bez bitnih tipoloških promjena, u dodiru sa starosjediocima na provincijalnom tlu, tad germanski narodi epohe seobe naroda: zapadnogermanski Franci, Alamani, Tirinžani, Langobardi i dr., te istočnogermanski Gepidi, od Gota samo hispanski Vizigoti i Krimski Goti. Štitolike su baze trna tipične za predice *proprie dictu*, 6. i ranog 7. st. s težištem na drugoj polovici 6. st. i neposredno nakon 600. godine. Nadalje se štitolike baze primjenjuju često na ranobizantskim kopčama mediteranske forme, bilo jednodjelnim, s ujedno lijevanim (nepomičnim) predicama (alke često pravokutne) – pretežno oko sredine i u drugoj polovici 6. st. – bilo na dvodjelno konstruiranim kopčama s gibljivim predicama (alke ovalne ili pravokutne), popraćenim pokatkad s jezičcima, odnosno i garniturama jezičaca i

okova, naročito za poodmaklog 6. st. te poslije 600. godine. Kopče mediteranske forme, ili skromne, ili različito ukrašene, variraju u obličju i u dimenzijama, trnovi nisu redovito sa štitolikim bazama, već na mahove klipasti ili jednostavni *etc.* Naveden repertorij nismo iscrpili, no približno je dovoljno rečeno za orijentaciju. Ponovo naglašavamo da je taj repertorij starosjedilački, iako je u relativno manjoj mjeri prativ u starosjedilačkim grobovima 6–7. st. – uočljiv je ponegdje u sredozemnim naseeljima, npr. u Saloni i dr. – zbog uvriježenog običaja pokopa po kršćanskom obredu, ali je mjestimice odrediv ondje gdje je barbarizacija bila djelotvornija. Takav se repertorij sačuvao češće u tadašnjim germanskim grobovima, iako valja istaknuti da su Germani preuzeli te elemente materijalne kulture od starosjedilaca u dodiru s ranobizantskom sferom Sredozemlja.⁴⁸

Predice s naglašeno štitolikim bazama trnova zastupane su mjestimice u grobnom fundusu italskih Langobarda i potiskih Gepida, te brojno u grobnoj ostavštini Vizigota Hispanije, a pogotovo u onoj sveukupnog merovinškog kruga. Ne navodimo poimence inozemna nalazišta, a od brojne odgovarajuće literature ograničavamo se navesti pregršt podataka.⁴⁹ U slijedećoj bilješci donosimo približan popis uglavnom brončanih predica s naglašeno štitolikom bazama trnova, prema nalazištima u Jugoslaviji, isključivši Knin–Greblje.⁵⁰

Na pokopalištu Knin–Greblje evidentirano je ukupno 9 predica sa štitolikim bazama trnova, i to 2 primjerka nenaglašene varijante – grobovi 54, 86 – te 7 primjeraka naglašene varijante – grobovi 5, 7, 107, 120 (dva primjerka), iz uništenih grobova 1 predica i 1 trn (bez alke).

a) Nenaglašena varijanta: O predici u grobu 86 (tab. XIV, 13) već smo raspravljali (cf. tekst pri i uključno n. 28). – Predica (bronca) iz groba 54 (tab. X, 11) je standardna i neukrašena, smještena na pojasu. Inventar tog groba je zanimljiv jer je ondje pokopan obrtnik, što dokazuje željezni utenzilij, tj. dlijeto, uz mnoštvo atipičnih ulomaka, sve nađeno u grumenu iznad lijevog kuka, nekad u torbici, tj. kesi, minuloj u zemlji. Osim donekle usčuvanog željeznog noža, uz lijevu bedrenu kost, fragmentirana željezna karika do desne podlaktice (tab. X, 1–14). U grobu 54 sadržaj kese nije element nošnje, već upućuje na funkciju lokalnog obrtnika.

b) Naglašena varijanta: Muški grob 5, jedini prilog uz lijevo stopalo predica (tab. V, 4) od bronce, masivna, ukrašena na alki i na krupnoj bazi nizom ubodjenih trokuta. – Grob 7, dvojni, žena i dijete. Jedini su prilozi 2 predice, i to uz pojas žene brončani primjerak, neukrašen, baza tanana, naglašena (tab. V, 6); među bedrenim kostima djeteta skroman željezni primjerak (tab. V, 5), alka (iznimno) bubrezasto oblikovana, trn nedostaje.

Muški grob 107 (tab. XVI, 1–18) ističe se po inventaru (predica i dugmeta uz pojas, sadržaj torbice-kese: kresivo s kremenom, zakovice, šipkice, ulomci i ukrasno zrno, uz lijevi bok, dva noža, uz desno bedro). Predica (tab. XVI, 16) od bronce s pozlatom, masivna, trn povijen, na naglašenoj bazi graviran ranobizantski monogram, oko njega kasnoantički ornamenti, tj. 5 kružića s točkom, analogna 2 na krajevima alke, na trnu red malih udubina, na alki tri niza sitnih udubina, predica popraćena s 3 dugmeta (bronca s pozlatom). Iz minule torbice-kese: željezno kresivo^{50a} i kremen, 3 zakovice (srebrna slitina), šipkice i ulomci (željezo, bronca) zapravo alatke, duguljasto ukrasno zrno (staklena pasta) *etc.*, dva željezna noža. Predica je ranobizantski import, najkvalitetniji proizvod među svima nama poznatim funkcionalno analognim primjercima i predstavlja rijetkost, bez neposrednih paralela u Jugoslaviji.

Dvojni grob 120 (tab. XVIII, 1–7), tj. muškarca i dječaka, vrlo se ističe inventarom (muškarac: predica do lijeve karlične kosti, kopča uz lijevi bok, prsten na desnoj ruci, nož do lijevog boka, britva i atipični ulomci uz lijevi bok; dječak: predica uz desnu potkoljenu). Muškarčeva predica (tab. XVIII, 2), bronca donekle masivna, trn povijen, ukrasi: na bazi 5 koncentričnih kružica i niz punciranih kvadratića, na trnu ukras u nizu sitnih nasuprotnih trokutića, na alki niz punciranih, sitnih trokutića. Kopča (tab. XVIII, 4), bronca s pozlatom, jednodjelna, alka pravokutna, trn produžen, baza približno strmo »odsječena«, okovna pločica donekle trapezoidna (tri rupe za zakovice). Prsten-pečatnjak (tab. XVIII, 5), kvalitetno srebro, uščuvan, kruna po obliću okrugla pločica, obostrano obrubljena s po jednom kuglicom, na pločici graviran prikaz, scena: par antitetično postavljenih lavova u profilu propinju se nad kaležom, oblikom kupe na nozi (narebrene), povrh kaleža grčki križ. Željezni nož poduži, donekle uščuvan. Britva, željezo, oštećena, prepoznatljiva po zakovici (drvene korice minule), te atipični željezni ulomci do kopče. Dječakova predica (tab. XVIII, 3), bronca, trn povijen, ukrasi: na bazi 8 kružica, na trnu punciran niz, na alki niz kružica. Kasnoantička ornamentika obih predica upućuje na sredozemni utjecaj, pojedine paralele druge polovice i podmaklog 6. st. mogu se naći gdjekad u potiskih Gepida, u langobardskoj Italiji i u merovinškom krugu. Isto vrijedi i za jednodjelnu kopču mediteranske forme, u ovom slučaju omanji primjerak, pa ćemo se osvrnuti na takve artefakte u daljnjem kontekstu. Prsten-pečatnjak (tab. XVIII, 5) valja posebice istaknuti, s obzirom na prikaz scene kao unikatni proizvod istočnorimskog, odnosno ranobizantskog zlatarstva 6. st. Scena, maločas opisana, prikazana na kruni tog prstena je kasnoantičko-starokršćanskog podrijetla. Adekvatan je par lavova, u profilu, propinju se nad vazom (s narebrenim stijenama), jasno vidljiva scena na reljefu (vapnenac, dio friza) koptske pripadnosti, s egipatskog nalazišta Bavita, 6–7. st. Gotovo podudarnu scenu, reljefno predočenu, razabire se na dugoljasto-ovalnoj okovnoj pločici obrisa slova U veće brončane kopče, ranobizantske radioničke pripadnosti, datirane u 7. st. i to s nalazišta Estables, u pokrajini Guadaljara (Španjolska). Kalež (na kruni prstena iz groba 120), pouzdano istočnorimskog biljega, je po konturi srodan onoj para od ukupno 4 ranobizantskih zlatnih kaleža u blagu 7. st. s nalazišta Vrap (Albanija). Prsten iz groba 120 je po tipološko-stilskom obilježju (kružna pločica, kuglice) gotovo komplementaran pečatnom prstenju langobardskih vladara 7. st. u Italiji, proizvedenom pod neposrednim utjecajem ranobizantskih zlatarskih radionica.⁵¹

Preostaju 2 nalaza iz uništenih grobova. Blok LXXIX, predica (bronca), trn donekle masivan, na naglašeno krupnoj bazi (porubljenoj kao i na alki nizom ubodnih točkica) graviran križ (tab. XXIV, 1), cf. n. 12. Blok LXXI, ostatak veće, brončane predice, tj. masivan trn (tab. XXIV, 6). – Navedene dvije predice nenaglašene varijante datiramo oko ili možda nešto prije sredine 6. st. dok njih 7 naglašene varijante datiramo u drugu polovicu 6. odnosno djelomice – tj. grobove 107, 120 – u podmaklo 6. st. do oko 600. godine.

Našu interpretaciju predica dovršavamo s kratkim osvrtom na rijetko zastupane primjerke kako slijede. Blok LVI, iz uništenog groba, brončana predica (tab. XXIV, 2), alka ovalna, trn povijen, ukras crtice, baza narebrena, posebna inačica 6. st.⁵² – Prelazimo na primjerke s pravokutno oblikovanim alkama, u starosjedilačkim muškim grobovima 81 i 126, a spominjali smo ih uvodno kao rijetke oblike u ovdje interpretiranom groblju. Krnja, brončana predica (tab. XIII, 9) iz groba 81 (na lije-

voj karličnoj kosti), relativno velika i masivna alka, trn nedostaje, jedini je grobni prilog. Takvi se oblici alka susreću inače na kopčama mediteranske forme, npr. u groblju Kranj–Lajh, no i u Knin–Greblju. Željezna predica (tab. XVIII, 10) u grobu 126 (na desnoj karličnoj kosti), prilično masivne alke i trna, združena je sa željeznim nožem. Prema paralelama (različitih dimenzija), naročito u groblju Kranj–Lajh,⁵³ bile su predice pravokutne konture poput onih iz grobova 81 i 126 u upotrebi tijekom druge polovice 6. st. do nakon 600. godine.

Pripominjemo da smo potpoglavlje o predicama razmotrili *in extenso*, ali slijedeći, ostali grobni fundus namjeravamo interpretirati pretežno sažetije, izuzevši, dakako, izvjestan odabir signifikantnih nalaza zacijelo vrijednih zasebne pažnje i opsežnih komentara.

Kopče

Na pokopalištu Knin–Greblje zastupane su kopče s ukupno 10 primjeraka. S formalno-tipološkog gledišta valja ih razlučiti u dvije skupine, i to njih 4 većih dimenzija potječu iz istočnogermanskih, uglavnom ostrogotskih grobova (grobovi 47, 50, 55, 173), a njih 6 manjih dimenzija iz starosjedilačkih grobova (grobovi 38, 61, 84, 95, 120, 181). Te artefakte razmotrit ćemo po spomenutim skupinama, i to isprva 4 veća primjerka – zbog kronološkog slijeda – te zatim 6 manja primjerka.

Prije nego što pristupimo interpretaciji većih primjeraka, potrebno je upozoriti na osnovnu klasifikaciju ostrogotskih kopča u Itali i, jer se ta odražuje i na tipologiji odgovarajućih primjeraka s Knin–Greblja. Bitno je diferencirati okovne pločice, one su ponajviše lijevane i većinom pravokutno oblikovane – njihovo ukrašavanje trenutačno izostavljam. Postoje, naime, dvokomadne okovne pločice, tj. prednje i stražnje (lice i naličje), te trokomadne okovne pločice, jer se prednje sastoje od većih okvirnih pločica i umetnutih, manjih, središnjih pločica, pored onih stražnjih. Prednje i stražnje okovne pločice povezane su zakovicama. Toliko podataka glede konstrukcije okovnih pločica ostrogotskih kopča, pomnijivo istraženih, prvenstveno s nalazišta na Apeninskom poluotoku. Sveukupno je evidentirano ondje 27 primjeraka, a od njih većina tj. 22 s trokomadnim okovnim pločicama. Predice tih kopča – pričvršćene na okovne pločice s pomoću petlja ili spojnih dijelova poput zglobova – imaju ponajviše ovalne alke, trnovi su pretežno povijeni i često sa završecima stilizirano zoomorfnih glavica (cf. n. 25). Sve su ostrogotske kopče dvodjelne.⁵⁴ Ostrogoti su donijeli sa sobom u Italiju – osim uglato-geometrijskih motiva – složeno spiralne motive, tj. spiralne vitice ili spiralne kuke, dok su u Italiji poprimili ornamente pletenice, što se očituje na lučnim fibulama i na okovnim pločicama. Primjena stila pletenice smatra se relativno mladom pojavom, tijekom prve polovice 6. st. U Italiji se broji sveukupno 22 primjerka kopča, ukrašenih bilo spiralnim ornamentima, bilo onim pletenicama – uz mjestimično apliciranje uložaka almandina u ćelijama – potonjih približno 10 primjeraka,^{54a} bez rijetkih, dosad poznatih ostrogotskih nalaza kopča u Jugoslaviji.

Veće kopče, raspoređene jedinačno po dotičnim grobovima pokopališta Knin–Greblje, otkrivene su na kosturima ženskog spola i to kako slijede.

Grob 47

Kostur djelomice slabo ušćuvan, lubanja zdrobljena. Jedini grobni prilog (na karličnoj kosti) kopča (tab. IX, 1), masivna, okovna pločica dvokomadna, pravokut-

na, srebro s pozlatom, ukras složeno rovašeni motivi trokutasto, romboidno, zvjezdoliko komponirani, obrubljeni s 2 puncirana niza, na uglovima srebrne zakovice (1 nedostaje), na poledini nije usčuvana stražnja (vjerojatno limena) okovna pločica, proporcionalno velika, ovalna alka, srebro, no trn (nepotpun) sa spojnim dijelom od željeza, odnosno tadašnja, tj. stara reparatura, dakle kopča je nekad bila, nesumnjivo, dugo u upotrebi. Spomenuti rovašeni ukrasni motivi – bilo uglato geometrijski, bilo gusto spiralni – dokazano su kasnoantičkog podrijetla, svojstveni čuvenim, kovinskim, rovašenim kopčama i garniturama pojaseva kasno-zapadnorimskih časnika (uključivši ponegdje foederate) 4. i ranog 5. st., brojno evidentiranim nalazima u kasnoantičkim grobljima i neseobinskim središtima, od Britanije i Galije do Panonije i istočnojadranske obale. Upozoravamo na signifikantan primjerak kasnoantičke kopče rimskog časnika, ukrašene rovašenim uglato-geometrijskim ornamentima, baš iz Salone, kasnocarskog vremena.⁵⁵ Adekvatni rovašeni, uglato-geometrijski motivi trokuta i rombova, mogu se zapaziti na više primjeraka istočnogermanskih kopča, zadnje trećine 5. st. u panonskom Podunavlju, npr. na srebrnoj kopči s nalazišta Bački Monoštor.⁵⁶ Kao neposredne paralele kopči u grobu 47 navodimo s teritorija Jugoslavije: nalazište Ljubljana–Dravlje, ostrogotski, ženski grob 1, donekle dobro usčuvanu kopču;⁵⁷ nadalje nalazište Unešić, nesačuvan ostrogotski, ženski grob, krnju kopču (nedostaje dio okovne pločice).⁵⁸ U ostrogotskoj Italiji je taj tip kopče zastupan npr. krnjom kopčom s nalazišta Campeggine i donekle dobro usčuvanom (no po stilu rovašenog, uglato-geometrijskog ukrasa drugačije variranom) kopčom, s apokrifnog nalazišta »Fano« (cf. n. 57). Okvirno valja datirati skupinu kopča tipološke varijante A2 (cf. n. 54), tj. s rovašenim uglato-geometrijskim ukrasima na dvokomadnim okvirnim pločicama – uključivši i podunavske nalaze – od zadnje trećine 5. do u prvu trećinu 6. st. Svi navedeni primjerci ostrogotske pripadnosti potječu iz vremena oko 500. godine, a kopča iz groba 47 – importirana iz Italije (poput one Ljubljane–Dravlje, grob 1) – je, čini se, posljednja, zbog dugotrajne upotrebe, dospjela u taj grob tijekom prve trećine 6. stoljeća, vjerojatno u podmaklo vrijeme tog vremenskog raspona.

Grob 55

Kostur prilično slabo usčuvan, lubanja oštećena. Prilozi: kopča (tab. XI, 1), na truhu; pršljen (tab. XI, 2), u šaki desne ruke; nožić korodiran, uz desni bok (tab. XI, 3). Kopča, srebro, predica ovalna, baza masivnog trna strmo »odsječena« i narebreno ukrašena, završetak trna stilizirano zoomorfna glavica, predica odvojena od trokomadne, pravokutne okovne pločice, sprijeda srebro s pozlatom, stražnja pločica od srebrnog lima, sprijeda vidno 8 srebrnih zakovica i 4 rupe za zakovice; na prednjoj strani ukrasi okvirne pločice: 2 reda rovašenih, izrazitih, jednoprutih i dvoprutih pletenica, rubno, obostrano omeđenih nizovima nieliranih, sitnih trokutića, na 4 ugla po 1 ležište za almandine koji su iščezli; središnja pločica od glatkog lima, s 5 ležišta za konveksno brušene almandine, 1 nedostaje. Kopča je nekad bila dugo u upotrebi, što iskazuje nestanak od ukupno 5 (nenadomještenih) almandina.

Ostrogoti su importirali barem nekoliko kopča s trokomadnim okovnim pločicama iz italsko-ostrogotske države na dalmatinsko i na panonsko područje, pod njihovoj vlasti od oko 500. do 536/537., odnosno do 540. godine.⁵⁹ Na provincijalno-dalmatinskom tlu su to kopče – pored ovdje interpretiranih kopča Knin–Greblje: pojedinačan nalaz iz *Salonae* je, čini se, izniman slučaj, nema neposrednih paralela unutar italsko-ostrogotskog fundusa i sva je prilika da je ista proizvedena u salonitanskoj,

kasnorimskoj radionici, oblikovana po ostrogotskom ukusu u ranijem 6. st.⁶⁰ Ostali su primjerci ostrogotskih kopča s nalazišta na dalmatinskom i djelomice na panonskom tlu importirani iz Italije. Navodimo ih kako slijede: nalazište Unešić (poblizje cf. n. 58), 2 kopče;⁶¹ nalazište Vrlika, krnja kopča;⁶² nalazište Kašić-Glavčurak, kopča;⁶³ nalazište Kranj-Lajh, 2 kopče;⁶⁴ nalazište Dalj, krnja kopča.⁶⁵

Razmotrimo li usporedbom ukras pletenicom okvirne pločice kninskog groba 55 s ukrasnim pletenicama na okvirnim pločicama netom navedenih 6 primjeraka s 5 nalazišta u Jugoslaviji valja upozoriti na činjenicu da je s ukrasom pletenice kopče groba 55 tipološki i donekle stilski srodan u užem smislu samo onaj na velikoj (krnjoj) kopči Dalj (n. 65), imajući na umu konformnost od po 2 reda pletenica; pomnijim kompariranjem vidna je razlika: daljski je primjerak obilježen jednoobraznom pseudopletenicom, a primjerak groba 55 pak nepatvorenom, izrazitom kombinacijom jednoprutih i dvoprutih pletenica, znalački rovašenim. Na 2 kopčama Unešić (cf. n. 61) zapaža se samo po jedan red pletenica (i to nejednoobraznih), što je uvjetovano, vjerojatno, njihovim manjim formatom, u relaciji s većim formatom kopče iz groba 55 i još većim formatom kopče Dalj. Širom ostrogotske Italije registriran je prilično znatan broj kopča s rovašenim pletenicama, no tek su 2 ondješnje kopče relativno bliže usporedive s kopčom groba 55, tj. one s nalazišta Controguerra (krnja kopča) i »Belluno« (raskošna kopča);⁶⁶ kakvoća pletenica tih dvaju artefakata slabija je u odnosu na tu iz groba 55. Ovaj značajan grob, ne samo zbog kopče – importirane iz Italije približno nešto prije 530. godine – sadrži (osim nožića) također glineni pršljen, i to smješten u šaki pokopane ostrogotske žene. Taj je pršljen, bio nekad na vretenu i predstavlja simbol prelje. Ta je osebujna pojava pršljena u šaki specifično uobičajen element, češće uočljiv u germanskim, ženskim grobovima 6. st.

Grob 173

Kostur donekle uščuvan, lubanja oštećena (tab. III, 2), ostaci brokata, tj. ulomci zlatne prepletene žice, na lubanji; kopča (tab. XXI, 1), na desnoj strani karlične kosti; prsten (tab. XXI, 3), srebro, ranobizantski monogram, uz desnu bedrenu kost; karika (tab. XXI, 5), bronca, zavijena, nađena uz prsten; karika (tab. XXI, 4), željezo, ulomak narukvice (?), uz lijevu podlakticu.

Sad namjeravamo interpretirati kopču, dok se poslije osvrćemo na ostale markantne priloge. Valja istaknuti da je kopča groba 173 (tab. XXI, 1) najraskošniji ostrogotski artefakt unutar groblja. Srebro s pozlatom. Predica ovalna, pozamašna i masivna (na poledini konkavna), ukrasi alke: rovašena dvopruta pletenica (prekinut niz ulegnućem za trn) i dodatan motiv 2 rovašene, nasuprotno stilizirane, zoomorfne glavice, usmjerene prema bazi trna, na rubovima alke tragovi nieliranja; zadebljan trn povijen i produžen preko ruba alke, na njegovim bočnim plohamo jasno uočljiv duboko rovašen ornament po 1 spiralne vitice, a na istaknutoj bazi motivi s 4 rovašena trokuta, ukomponirana u pačetvorinu, hrbat trna nieliran sitnim trokutićima. Predica pričvršćena intaktnim spojnim dijelom, tj. zglobovom (s 2 zakovice) s trokomadnom, pravokutnom velikom okovnom pločicom. Ukrasi okvirne pločice: oko jednoobrazna 2 reda znalački rovašenih, vrlo izrazitih dvoprutih pletenica, obostrano omeđenih po 1 nizom nieliranih, sitnih trokutića, na 4 ugla po 1 ležište za almandine, uščuvan 1 konveksno brušen almandin (ostala 3 isčezla); u 1 uglu zakovica, nedostaju u ostalim, 1 ugao oštećen. Središnjoj pločici (od glatkog lima, kao i stražnja) nedostaju ležišta za isčezle almandine (pretpostavljive na tom raskošnom artefaktu), a

baš ta okolnost stavljanja nepotpuno ukrašene kopče ostrogotskoj osobi u grob dokazuje da je taj dragocjen artefakt bio dugo u upotrebi – analogno artefaktima u ostrogotskim grobovima 55 i 47. Razmotrimo li paralele za kopču groba 173 valja napomenuti, s obzirom na ukrašavanje okvirne pločice pletenicom, da za nju vrijedi, uglavnom, gotovo sve ono što smo ustanovili za ukras pletenicom okvirne pločice groba 55. Imajući u vidu paralele glede rovašenja pletenica u ostrogotskoj Italiji, navodimo kao stilski najbliže: krnju kopču Controguerra, te velike kopče s apokrifnih nalazišta »Romagna« i »Belluno«. ⁶⁷ Naglašavamo da je okvirna pločica kopče groba 173 ukrašena savršenijom pletenicom u usporedbi s kakvoćom rovašenja pletenica na netom navedenim italjskim paralelama Controguerra i »Belluno«, odnosno komplemetarna je savršenoj kakvoći rovašenja pletenice na primjerku »Romagna«. Nadalje ističemo specifičnu ornamentiku na predici kopče groba 173, za razliku od neukrašenih predica na primjercima iz grobova 55 i 47. Ukрасni su elementi te predice: a) Motiv 2 rovašenih nasuprotnih stiliziranih zoomorfih glavica, usmjerenih prema bazi trna, na alki. b) Niz rovašene (dvoprute) pletenice na alki. c) Baza trna, pačetvorinasto oblikovana, istaknuta (rovašen geometrijskih ukras). d) Ornament rovašenih spiralnih vitica, na trnu, obostrano.

Paralele na predicama kopča s nalazišta u Jugoslaviji, Italiji i Švicarskoj su kako slijede: ad a): Unešić (kićena kopča), Kranj–Lajh (2 kopče), Acquasanta, »Belluno«, »Italija«, Yverdon; ad b): »Italija« (na alki), »Romagna« (na trnu), Yverdon (na alki i na trnu); ad c): Istaknuta, pačetvorinasta baza trna – baze trnova ukrašene varirano (cf. također brojne podatke n. 35–47, s pripadnim tekstom): Aquileia–Monastero, Montecchio, Torre del Mangano, »Italija«, Yverdon; ad d): »Aquileia«, Acquasanta (i na alki), Firenze-okolica, »Porajnje« (?). ⁶⁸ – Na kopči iz groba 173 zapaža se rovašen ornament vitice ali i rovašen ornament pletenice, tj. ona predstavlja prijelazan oblik po klasifikaciji italjsko-ostrogotskih kopča, relativno starijih, s ukrasima spiralnih vitica i relativno mlađih, s ukrasima pletenica. Približava se, dakle, kopčama tipa Kranj, no ne može se neposredno pribrojiti tom tipu, jer na njezinoj okovnoj pločici ne postoji dodatak karakterističnog para glavica ptica grabilica. Međutim, motiv zoomorfih glavica rovašen na alki njezine predice podudara se s analognim motivom na alkama predica obih kopča Kranj–Lajh. Pripominjemo da 1 kopča s nepoznatog nalazišta u Italiji – ona je tipa Kranj – ima pletenicu na okovnoj pločici, dok su 2 kopče Kranj–Lajh ukrašene na njihovim okovnim pločicama, bilo spiralnom viticom, bilo S kukama. ⁶⁹ Kopča groba 173 ukrašena na okovnoj pločici pletenicom, još dotjeranije kakvoće od pletenice na okovnoj pločici groba 55, s njome je vjerojatno sinhrona, iako se na trnu kopče groba 173 očituju spiralne vitice, odnosno stilski stariji ukras, u ovom slučaju kao reminiscence. Ponovo ističemo da je ta kopča (tab. XXI, 1) prvorazredan zlatarski proizvod.

Na lubanji ostrogotske, otmjene pokojnice u grobu 173, evidentiralo se *in situ* niz ulomaka zlatne, dijelom prepletene žice, tj. tvorevine poput lamela (tab. XXI, 2). Ta je žica objašnjiva kao preostatak nekadašnjeg brokata, tj. ona je iskonski bila vezena u tekstilnu vrpcu (te su niti minule u zemlji), s funkcijom ukrasnog poveza, smještenog na glavi ženske osobe. Na lubanji se nije uočavao ni trag tkanja tekstila, a na njeg je nekad bilo brokatiranjem aplicirano mnoštvo zlatne žice. Brokatirani povezi na glavama otmjenih ženskih osoba služili su, možda za održavanje frizure, no većinom za rubne ukrasne vela – kao pripadnih dijelova svečane nošnje – tipični su za germanske vladajuće slojeve 6. st. širom Evrope. Takvi su povezi inače jedva uočljivi u Ostrogota Italije, ali gdjekad u Vizigota Hispanije, te mjestimice u panon-

skih i italskih Langobarda – npr. u nekoliko langobardskih ženskih grobova. 6. st. Kranj–Lajh – u potonjih i u 7. st. te pogotovo u Franaka merovinškog razdoblja; kasnije za karolinškog vremena nazivalo se brokatirane poveze za glavu *vitta*.⁷⁰ Vjerojatno je povez za glavu, s velom, bio sastavni dio otmjene ženske frizure, a taj ukrasni rekvizit mode čak kasnoantičkog podrijetla. Za navedenu tvrdnju postoji, naime, nepobitan arheološki dokaz, tj. nalaz *in situ* iznimno intaktno ušćuvanog, brokatiranog poveza na glavi otmjene žene u kasnocarskom grobu unutar rimskog grada, zapravo porajnskog vojnog logora *Mogontiacum* (Mainz am Rhein).⁷¹ Ukrasni povez za glavu iz groba 173 već je prethodno objavljen (1986. g.) dokumentiranim crtežima i foto snimcima, te kratko komentiran.⁷²

Na srebrni prsten s ranobizantskim monogramom, osvrnut ćemo se naknadno, kao i na onaj u starosjedilačkom dvojnog grobu 39. Ne komentiramo željezni ulomak karike, čini se preostatak skromne narukvice, te inačicu karike od brončane šipke (možda agrafe?).

Grob 50

Kostur velikim dijelom uništen – iskopom zbog aplaniranja ondješnjeg terena, prije istraživanja – ušćuvana lijeva ruka i obje potkoljenice. Jedini je prilog (tab. XII, 1) tzv. orlovska kopča (vjerojatno na karličjoj kosti), velika, masivna lijevana bronca, predica ovalna, naglašeno pozamašna, alka odozdo konkavna, na njoj 2 plastična rebra pri vrhu trna, taj nekad željezni trn nestao je korozijom. Predica je povezana s okovnom pločicom s 2 trakastim petljama, obavijenim oko alke, te dodiruju rub okovne pločice. Potonja je pravokutna i dvokomadna, nedostaju stražnja pločica (lim?) na poledini, kao i zakovice (njihove rupe do 4 ugaona ležišta). Ukrasi: oko prednje pločice red plitko rovašenih zadebljanih S-motiva, središnje pravokutno, glatko polje ima po 2 niza točkasto ubodenih ornamenta u dijagonali. U središnjem, većem ležištu uložak od zelenkaste staklene paste, u 1 od četiri ugaonih manjih ležišta tamno crvenkast uložak od staklene paste, ostala tri nedostaju. Okovna se pločica produžuje nastavkom oblikovanim poput glave i vrata ptice grabilice, tj. orla, s istaknutim kljunom, vrat i kljun ukrašeni su rovašenim crtama, oko na glavi označava ležište (uložak nedostaje), ispod rupa za nestalu zakovicu. Već je 1964. g. prvi put objavljena ta orlovska kopča, s uglavnom točnim opredjeljivanjem.⁷³ Po pojavi kopče je kostur groba 50 nesumnjivo ženski.

Ukrasni motiv ptice grabilice, omiljen u epohi seobe naroda, rasprostranjen je od obala Crnog mora do na Pirenejski poluotok, posebice u 6. stoljeću. Svojevrsna mu je simbolika magijskih predodaba, najvjerojatnije azijskog podrijetla. U pontskim regijama tinjala je stara skitsko-sarmatska tradicija simbola ptice grabilice, a pojačana je svježim impulsima, prouzročenim zbog prisutnosti Huna, te je u Atilino vrijeme prelazila preko Dunava u prvoj polovici 5. stoljeća. Takvi su se ukrasni oblici ptica grabilica primjenjivali većinom na istočnogermanskim (vizigotskim, ostrogotskim, gepidskim) i u reduciranom obličju na zapadnogermanskim (pretežno merovinškim) kovinskim artefaktima, pripadnim ženskoj nošnji, odnosno i nakitu u 6. st.⁷⁴ Ishodište tzv. orlovske kopče je zapravo poluotok Krim, i to prvenstveno ondješnje znamenito nalazište Kerč ili antički *Panticapaeum*, tj. ranobizantski grad *Bosphoros*, nekad središte tzv. bosporanske državne tvorbe. U bosporanskim se zlatarskim radionicama izrađivao mnogobrojan nakit – dijelom rastrkano uočen na crnomorskim obalama i ponegdje u njihovu zaleđu – tako i velike kopče s pozamašnim, ovalnim

predicama, pravokutnim okovnim pločicama (bilo trokomadnim, bilo dvokomadnim), i to sa specifičnim nastavcima, oblikovanim u vidu orlovskih glava, uključivši istaknute, povijene kljunove, te naznačene vratove. Ti su zlatarski proizvodi – s funkcionalnom namjenom na ženskim pojasevima – gotovo svi raskošno ukrašeni, lijevani su ponajviše od srebra, češće s pozlatom, a gdjekad od bronce. Ukrasi: većinom kompozicije duboko rovašenih, spiralnih vitica, S-kuka i dr., stereotipne orlovske glave donekle varirano naznačene, brojna ležišta s ulošcima almandina, ponekad paste *etc.* Statistički su donedavno evidentirana 42 primjerka, od njih 29 na poluo-toku Krimu; taj brojčani podatak zorno iskazuje krimsko radioničko ishodište za orlovske kopče 6. st.⁷⁵ Navedenim 42 primjercima dodajemo još primjerke kako sli-jede: Iz (jugoslavenskog) Potisja navodimo preostatak uništene, nesumnjivo velike orlovske kopče, tj pozamašnu predicu s nalazišta Aradac-Mečka (u Banatu), te s dalmatinskog tla primjerak iz groba 50 Knin-Greblje, nadalje, daleko zapadnije, u južnoj Francuskoj (département Haut Garonne), raskošnu orlovsku kopču s akvitan-skog nalazišta Valentine-Arnesp.⁷⁶ Dakle, evidentirano je sveukupno 45 orlovskih kopča u Evropi s provjerenih nalazišta. Karte rasprostiranja (cf. n. 76) svjedoče – izuzmemo li dalmatinski i akvitanski primjerak – najveću gustoću nalazišta na poluo-toku Krimu, kao izrazitom zaklonjenom području, te sporadično rastrkane primjerke na različitim pojedinim nalazištima: do rijeke Kuban, u donjem Pridnjeprovlju, u Transilvaniji, te u mađarskom Potisju. U Jugoslaviji 3 su primjerka, s nalazišta u srednjem Podunavlju smještena nedaleko Potisja na dohvat potonjemu: spomenuti preostatak (predica) Aradac-Mečka, te (cf. n. 76) 2 oštećene orlovske kopče s nala-zišta Kovin u južnom Banatu i s neodređenog nalazišta ili iz sjeverne Srbije ili možda iz Srijema. Glavni su nosioci orlovskih kopča Krimski Goti, tijekom 6. i kasnije u 7. st. kako se one manifestiraju u ženskim grobovima u nizu onamošnjih groblja što ih poimence ne navodimo.⁷⁷ Nadalje su orlovske kopče evidentirane u Gepida Transil-vanije i Potisja – uključivši i 3 navedena primjerka u podunavskoj Jugoslaviji – na tamošnjem gepidskom arealu. Napominjemo da su vrijedni pažnje brojni dodiri Ge-pida s crnomorskim obalama, pa je time objašnjiva i pojava orlovskih kopča Gepida. Nesmijemo prešutjeti osebujne okolnosti da orlovske kopče nisu registrirane ni u Vizigota ni u Ostrogota, već su uglavnom umjesto orlovskih kopča substituirane tzv. orlovske fibule većeg ili manjeg formata, mjestimice u vizigotskim grobovima u Hi-spaniji, uz nekoliko raskošno kloazoniranih u ostrogotskoj Italiji.⁷⁸ Pojavljivanje or-lovske kopče unutar groblja Knin-Greblje predstavlja iznenađenje; samo po sebi je to pokapalište smješteno znatno podalje od meridijana rijeke Tise, dosad zapadne međe rasprostiranja tih iskonski pontskih artefakata. Posve je neočekivan, čak na zapadu Evrope, u tad vizigotskoj, južnoj Galiji, nalaz raskošne orlovske kopče, na obali rijeke Garonne, u sklopu dugotrajnog groblja, na nalazištu Valentin-Arnesp. Sva je prilika da je postojanje tog specifičnog artefakta u onamošnjem ženskom grobu objašnjivo prisutnošću skupine gepidskih pridošlica u vizigotsku Akvitaniju, preseljenih onamo prisilno iz Srijema 523/524. godine, po nalogu Teoderika Velikog, koji je vladao u ranijem 6. st. i srijemskom Panonijom,⁷⁹ a bio je u bliskom dodiru s Vizigotima. U odnosu na sve orlovske kopče je primjerak iz groba 50 Knin-Greblje doista najskromniji, u smislu kakvoće ukrasa, iako mu je svojstvena karakteristično pontska kontura. Njegovu prisutnost na dalmatinskom tlu – tad pod ostrogotskom vlasti – objašnjavamo kao mogući import s gepidskog područja, tj. transilvanijsko-po-tiskog, gdje su evidentirane orlovske kopče ili, vjerojatnije, iz Srijema: ondje su, naime, obitavali također Gepidi u ranijem 6. st. pod ostrogotskim vrhovništvom do

535/6. godine, tj. do izbijanja dugotrajnog ratovanja cara Justinijana I protiv Ostrogota.⁸⁰ Međutim, nije isključena pretpostavka, prema kojoj bi ta kninska orlovska kopča možda ipak bila u neposrednoj ostrogotskoj upotrebi, jer je u Italiji nađena slučajno 1 minijturna brončana kopča – doduše ne s konturom orlovske kopče – s glavicom ptice grabilice, vjerojatno ostrogotske pripadnosti.⁸¹

Sad je na redu interpretacija kopča manjih dimenzija, i to ukupno njih 6. One su radionički istočnorimske, tj. ranobizantske pripadnosti, a bile su u upotrebi i tijekom 6. st. uglavnom od 550. do 600. godine. Svrstat ćemo ih prema kronološkom kriteriju.

Grob 95

Prilično slabo ušćuvan, vjerojatno ženski kostur. Jedini prilog (tab. XV, 5) evidentiran na trbuhu, tj. na desnoj karličnoj kosti. Riječ je o omanjoj, brončanoj, jednodjelnoj kopči, pravokutna alka, trn nedostaje, lijevana ujedno s poluovalnom okovnom pločicom, njezin na proboj rađen ukras: krstoliko-djetelinaš i polumjesečast motiv, na poleđini 3 ispupčenja za pričvršćivanje na remen pojasa. Ta svakako ranobizantska kopča pripada skupini tzv. tipa Sucidava, uvriježenoj u starosjedilaca, ponajviše na arealu Balkanskog poluotoka za druge polovice 6. st. Primjerak iz groba 95 reproducirali smo već u dva navrata, baveći se navedenim tipom, isprva mimo-gred,⁸² a zatim *in extenso*, pa upućujemo topogledno na potonju raspravu.⁸³

Grob 181

Donekle ušćuvan muški kostur. Prilozi: kopča (tab. XXII, 3) od željeza, jednodjelna, korodirana, alka pravokutna, trn ravan, okovna pločica izdužena obrisa poput slova U, nađena lijevo od krsne kosti. Nadalje 2 okova (tab. XXII, 4,5) od željeza, korodirana, niže karlice. Kopču valja uvrstiti u opsežnu skupinu ranobizantskih kopča s okovnim pločicama poput slova U, obilježenim često raznovrsnim ukrasima, no gdjekad bez njih; ta je skupina širokog radijusa rasprostiranja tijekom kasnijeg 6. i pogotovo 7. st.⁸⁴; ovaj je primjerak jedan od najskromnijih artefakata unutar navedene skupine.

Preostale 4 kopče u 4 groba su predstavnici mnogobrojne skupine ranobizantskih kopča tzv. mediteranske forme, pa ćemo ih nastojati zajednički prikazati, pozivajući se na odgovarajuće poglavlje u našoj raspravi gdje smo se bavili baš ovom temom.

Ponovo navodimo grob 120 – isti smo već analizirali povodom interpretacije predica tipa sa štitolikom bazom trna – zbog kopče tad opisane (tab. XVIII, 4). S njome se podudara primjerak (tab. XIV, 1) u grobu 84 (ženski ?), bronca (bez pozlate), s ušćuvanim 3 brončanim zakovicama, smješten uz lijevo stopalo, pa je ta mala kopča mogla služiti za remen obuće. Ostali prilozi u grobu 84: kresivo, dugme, ukrasno zrno.

Grob 38

Muški kostur, dijelom vrlo slabo ušćuvan. Iznad pretpostavljivog desnog koljena kopča (tab. XI, 5), bijela bronca, jednodjelna, alka pravokutna, trn nedostaje, okovna pločica izdužena, donekle trepezoidna, s 2 ispupčenja, naglašeno rebro po sredini, završetak poput zavnutog lastavičjeg repa. Ostali prilozi: kružna pločica s ranobizantskim monogramom, te petlja, sve bronca, možda dijelovi rastrganog prstena; nož, željezo (tab. IX, 2, 4, 5).

Grob 61

Muški kostur, dijelom vrlo slabo uščuvan. Iznad pretpostavljivog desnog koljena kopča (tab. XI, 5), bijela bronca, jednodjelna, alka pravokutna, trn nadomješten, željezo korodirano, okovna pločica izdužena približno trokutasta radena na proboj s 3 rupe za zakovice. Nadalje blizu lijevog boka T-fibula s lukovicama, željezo, luk širok i narebren, noga široka (tab. XI, 4). Ti su *nota bene* jedini grobni prilozi već objavljeni,⁸⁶ a ističu se po izrazitoj tradiciji barbarizirane antike, svojstvene romaniziranim starosjediocima. Kopča upućuje na vrijeme druge polovice 6. st, a to se datiranje odnosi i na ostale primjerke pripadne toj skupini.

Fibule

Na pokopalištu Knin-Greblje evidentirali smo ukupno 10 primjeraka fibula. One su većim dijelom tipološki različite, razmotrit ćemo ih po kakvom takvom rasporedu.

Lučne fibule, 2 primjerka:

Grob 61

Upućujemo na netom navedenu željeznu T-fibulu s lukovicama (tab. XI, 4), nesumnjivo barbariziranu, odnosno na rustikalno proizveden derivat znatno raskošnije rađenih prototipova, poput salonitanske EMMANUEL-fibule.⁸⁷ Iskonski su takve fibule bile smještene na desnom ramenu (*more romano*) i predstavljaju posljednji odsjev kasnoantičkog običajnog htijenja u primjeni na grobnu ostavštinu. Združenost te fibule s kopčom tzv. mediteranske forme doista je signifikantna, također u smislu datiranja groba u drugu polovicu 6. st.

Grob 154

Vrlo oštećen, dijelom uništen kostur, možda ženski. Ponešto dislociran, jedini prilog blizu desnog ramena, lučna fibula, minijturna, ulomak (tab. XIX, 5), srebro, glava polukružna s rovašenim ukrasom poput lepeze, ima 5 izbojaka, svaki s po 2 crte, sačuvan dio relativno širokog, rovašenog luka. Ondje je uočljiva nekadašnja reparatura, tj. na luk pričvršćen zakovicama dio malene oštećene pločice, vidne 2 rupe za zakovice, a njima je nekad bila pričvršćena noga (fibule) koja nedostaje. Ta je noga zacijelo bila ravna, tj. jednake širine (njem. mit gleichbreitem Fuss). Ovaj je nalaz nesumnjivo zapadnogermanski i po svojem obličju merovinsko-franačkog radioničkog podrijetla. S obzirom na minijturne dimenzije tog fragmentarnog primjerka, nije ga lako tipološki uže opredijeliti, po svoj je prilici donekle blizak jednoj od franačkih skupina lučnih fibula druge polovice 6. st.⁸⁸ Ostaje otvoreno pitanje kako je i uz koje okolnosti ta fibula dospjela na dalmatinsko tlo, no po svojoj prilici posredstvom Langobarda.

S-fibula, 1 primjerak:

Grob 14

Slabo sačuvan kostur djeteta (djevojčice). Prilozi: na vratu desno 2 ukrasna zrna, veće od ahata, manje od staklene paste (tab. V, 9, 10), na vratu lijevo S-fibula, srebro s pozlatom, rovašenje, u očima dvaju antitetičnih glavica ptica grabilica po 1 almandin (tab. V, 11). Neočekivano pojavljivanje zapadnogermanskog ženskog na-

kita S-fibule, je *nota bene* singularan nalaz u provinciji Dalmaciji. Suprotno toj činjenici sadrži savijsko groblje Kranj-Lajh mnoštvo S-fibula, tj. ukupno njih 27, uglavnom iz 16 preditalsko-langobardskih grobova;⁸⁷ iako ni jedna od tih S-fibula nije uže usporediva s primjerkom u grobu 14, valja taj ipak pribrojiti, po njegovu stilskom biljevu, preditalsko-langobardskom repertoriju nakita, omeđenom vremenski 489-568. godinom, u sklopu langobardskog zbivanja.⁹⁰

Fibule oblikovane poput pauna, 2 primjerka:

Grob 105

Prilično uščuvan ženski kostur, jedini prilog, uz lijevu ključnu kost, fibula, bronca, u obliku pauna (tab. XVII, 4), prikazanog u profilu, glava malena, tijelo izduženo, rep trapezoidan, ukrasi: koncentrični kružići predstavljaju oko, zatim su na repu, te kombinirani valovnicom na tijelu, obrubljenom nizom geometrijskog ornamenta.

Grob 83

Relativno dobro uščuvan ženski kostur; jedini prilog, na karličnoj kosti, fibula, bronca, u obliku pauna (tab. XIII, 14), nedostaje glava, inače oblikom bliska fibuli iz groba 105, ali sa skromnijim ukrasom.

Primjerci u grobovima 105 i 83 pripadaju brojnoj skupini zoomorfni fibula oblikovanih poput ptice, odnosno pauna, one su kasnoantičko-provincijalnog podrijetla i mediteransko-romanskog obilježja. Rasprostranjene su često u 6. st. na jugoistočnoalpskom području, a primjenjene su u ženskoj nošnji. Svojevremeno im je kršćanska simbolika. Za paralelu navodimo analognu fibulu s furlanijskog nalazišta Invillino-Ibligo.⁹¹

Pločaste i krstolike fibule, ukupno 4 primjerka:

Grob 65

Slabo uščuvan kostur djeteta (djevojčice). Jedini prilog, na grudima bliže vratu, pločasta fibula-bula, bronca, okrugla (poput kutijice), ukras sličan rozeti, obrubljena s 2 niza točkica (tab. XI, 8). Pločaste su fibule, većinom kružno oblikovane, odnosno i takve fibule-bule (za čuvanje talismana) tipičan su element romaniziranih starosjedišaca. Upućujemo na naša prethodna zapažanja u tom vidu.⁹² - Dodatno navodimo iz uništenog groba skroman primjerak pločaste fibule, bronca pravokutno oblikovane (tab. XXIV, 5), vjerojatno proizvod barbarizirane antike.

Grob 114

Donekle uščuvan ženski kostur. Jedini prilog, na desnoj ključnoj kosti, fibula, krstolika, vrlo proširenih krakova, ukrašena nizovima točkica i koncentričnim kružićima (tab. XVII, 6).

Grob 177

Slabo uščuvan ženski kostur, jedini prilog, na grudima, fibula, bronca, prijelan oblik od pločastog tipa na krstoliki tip (tab. XXI, 6), njezin ukras podudaran onome na fibuli u grobu 114.

Primjerci u grobovima 114, i 177. predstavljaju osebujnu varijantu fibula krstolikog tipa, a ona dokazuje njihovu genetsku vezu s fibulama pločastog tipa. Za fibule

krstolikog tipa vrijedi sve ono što je rečeno o fibulama pločastog tipa i o fibulama oblikovanim poput pauna. Krstoliko oblikovanje ukrasnih artefakata samo je po sebi odraz ranobizantskog utjecaja; ne iznenađuje relativno česta pojava krstolikih oblika ukrasa uz žensku nošnju starosjedilaca, na dalmatinsko-provincijalnom tlu, odnosno i na balkanskom arealu tijekom 6. st. Radionički gotovo jednoobrazne fibule iz grobova 114. i 177. valja datirati u vrijeme od oko sredine do u drugu polovicu 6. st. a pripočeli smo ih i komentirati već u dvjema raspravama.⁹³

Pripominjem da je deseti primjerak rimska fibula u sekundarnoj upotrebi u grobu 172. Smatramo uputnim predočiti elemente tog groba, zbog njihovih osobitosti, zasebno u sklopu naše interpretacije grobnog fundusa.

Igle

Na pokopalištu Knin–Greblje ustanovilo se ukupno 6 primjeraka igala. Osim šivaćih igala postoje i donekle ukrasne, odnosno pribadače i ukosnice. Iglu u grobu 172 prikazat ćemo naknadno.

Grob 111

Donekle uščuvan ženski kostur. Jedini prilog u grobu, na lijevoj ključnoj kosti, igla, srebro, u vidu stilusa, po funkciji pribadača (tab. XVII, 3).

Grob 122

Slabo uščuvan ženski kostur. Jedini prilog u grobu, na kralješnici do lijeve ključne kosti, igla, bronca, u vidu stilusa, po funkciji pribadača (tab. XVIII, 8).

Grob 109

Prilično uščuvan ženski kostur. S lijeve strane grudnog koša igla, bronca, s ušicom, tj. šivaća, po smještaju možda i pribadača (tab. XVII, 7); još su priloženi željezna predica i nož (tab. XVIII, 9, 8).

Grob 39

Dvojni, žena i djevojčica, slabo uščuvani kosturi. Ne spominjući brojne priloge, o kojima je već bilo riječi, navodimo na grudima žene iglu, željezo, šivaću, dio ušice nedostaje (tab. VIII, 12).

Grob 180

Dijelom slabo uščuvan ženski kostur. Jedini prilog u grobu, ispod donje čeljusti, igla, željezo, u ulomcima (tab. XXII, 10).

Igle su iskonski kasnoantičko kulturno dobro, evidentirane relativno brojno na jugoistočnoalpskim i balkanskim nalazištima 4–6. st. Izostavljamo pojedinosti i ne navodimo poimence paralele.

Naušnice

Na pokopalištu Knin–Greblje nađena su u 2 groba 3 primjerka naušnica.

Grob 82

Razmjerno dobro uščuvan ženski kostur. Uz lijevo uho naušnica, srebro, i to karičica s trokutasto oblikovanim privjeskom od pseudogranula (tab. XIII, 10); uz

desno uho karičica, bronca (tab. XIII, 11); na lijevoj ruci skroman prsten, bronca (tab. XIII, 12); oko vrata ostatak ogrlice (đerdana), od 9 ukrasnih zrna (staklena pasta, staklo, jantar, tab. XIII, 13).

Grob 178

Loše ušćuvan kostur djevojčice. Na donjoj čeljusti karičica, srebro, tj. čini se krnja naušnica; uz lijevu podlakticu ulomak željezne karike, posve razdrobljen; ispod donje čeljusti ostatak đerdana od cca 10 ukrasnih zrna, staklena pasta, staklo (tab. XXIII, 11–17).

Iz groba 82 komentiramo srebrnu naušnicu s trokutastim privjeskom, a taj je sastavljen od lijevanih pseudogranula. Neposredne paralele postoje na dalmatinsko-provincijalnom tlu: Duvno–Korita, grob 59,⁹⁴ te Kašić–Glavčurak, uništen grob.⁹⁵ Riječ je o nakitu iskonski kasnoantičkog podrijetla, ali lokalno-starosjedilačkog obilježja, stvaranog po uzoru na ranobizantske, često raskošne, zlatne naušnice 6. st. s primjenom prave granulacije. Najbliži je takav odgovarajući primjer zlatan nakit s nalazišta Golubić kod Knina.⁹⁶

Prstenje

Na pokopalištu Knin–Greblje brojimo ukupno 9 primjeraka prstenja, a 1 od njih je razdvojen (grob 38) i opet 1 u ulomcima (grob 204). Ističe se prstenje od srebra, 4 primjerka, dok su od bronce 3 primjerka. Navodimo i daljnji kontekst skraćeno, tj. bez osvrta na ostale popratne nalaze u odgovarajućem grobu. Valja posebice upozoriti na izuzetno rijedak srebrni prsten-pečatnjak (tab. XVIII, 5) u već prije prikazanom grobu 120; tad smo taj osobiti nalaz nakita podrobno komentirali. Zaseban slučaj predstavlja srebrno prstenje zbog neobičnih monograma na jednoobrazno krugolikim pločicama: grob 39 (tab. VIII, 3), grob 172 (tab. XX, 8), grob 173 (tab. XXI, 3), te odvojeno od alke (bronca), grob 38 (tab. IX, 4). Svo je to prstenje nesumnjivo ranobizantsko, ali nismo u mogućnosti čitati te monograme. Obratili smo se topogledno na Komisiju za bizantologiju Akademije znanosti u Beču, dobivši od njezina stručnjaka odgovor: ti monogrami ne dopuštaju pouzdano dešifriranje s obzirom na određivo osobno ime.⁹⁷

Dodatno navodimo još 3 prstena od bronce, 2 su posve skromna i nesignifikantna, grob 82 (tab. XIII, 12), grob 86 (tab. XIV, 6), a grob 158 ima vrh krune rimski ključ (tab. XIX, 3).

Komentar uz grob 172

Pozivamo se po podacima u katalogu na opise obilnog grobnog inventara groba 172 i pokušavamo objasniti osobitosti izvjesnih grobnih priloga ondje pokopane žene (tab. III, 1). Iгла (tab. XX, 10), srebro, u vidu stilusa, po funkciji ukosnica, kvalitativna u odnosu na ostale igle u tom groblju, nađena na lubanji. Ispod lubanje neobičan nalaz (tab. XX, 1), i to niz sitnih, ukrasnih pločica, zlatni lim, njih 16, a posred aplikacija, zlatni lim, kockolika, šuplja, s uloškom zelenkaste staklene paste; očigledno sve nekad prišiveno na niti tekstilne trake, možda s namjenom ogrlice (?), bez nama znanih paralela. Na prstu lijeve ruke prsten (tab. XX, 8), srebro, oblikom analogan prethodnima, s ranobizantskim monogramom i križićem. Nadalje, poviše karlice malena fibula (tab. XX, 13), srebro, tzv. koljenastog tipa, tj. rimska, srednjocarska, svakako u sekundarnoj upotrebi. Iznad krsne kosti bila je nekad vjerojatno oveća

kesa, možda oštećena zbog trošnosti i minula; sadržala je, osim nekoliko sitnih, oštećenih artefakata, većinom jedva određive funkcije, brojna ukrasna zrna, njih 20 (tab. XX, 2), od ogrlice-derdana (staklena pasta, staklo, jantar *etc.*), odskliznutih niže karlice. Ta su ukrasna zrna prosječno veća i kvalitetnija od onih većinom skromnijih u drugim grobovima. Pod šakom lijeve ruke evidentiran je glineni pršljen (tab. XX, 9), nekad na vretenu, tj. simbol prelje. Pozivamo se na analogan slučaj, uočen u ostrogotskom ženskom grobu 55. Iako grob 172 ne sadrži inače nijedan specifičan ostrogotski prilog, valja ga atribuirati ostrogotskom etnosu, imajući na umu spomenut izrazito germanski običaj stavljanja vretena s pršljenom u šaku pokopane žene. Grob pripada ranijem 6. st. kao i susjedni grob 173, odnosno vremenu boravka Ostrogota na dalmatinskom tlu.

Varia

Slijedi sumaran pregled dosad neinterpretiranog grobnog fundusa, pretežno standardnog i u manjoj mjeri signifikantnog, a navodimo ga uglavnom bez zasebnog komentiranja.

Narukvice

Najvećim dijelom neugledne, pretežno jednostavne, željezne, osim npr. brončane u dječjem grobu 36 (tab. IX, 6) i izuzetne sastavljene od niza ukrasnih zrna, na ruci djeteta u dvojnog grobu 39 (tab. VIII, 1). Ukupno 10 primjeraka, grobovi: 36, 39, 54, 73, 90, 91, 116, 173, 178 i 204.

Ogrlice – derdani

Sastoje se od više ili manje ušćuvanih ukrasnih zrna, gdjekad različitog oblika, od staklene paste, stakla, jantara i dr. Ne upuštamo se u analizu te građe. Većinom su ti nalazi prosječne kakvoće, osim onog u grobu 172. Ukupno 7 primjeraka, grobovi: 14, 39, 53, 82, 84, 172, 178.

Dugmeta i zakovice

Nisu mnogobrojna. Od dugmeta spominjemo par od srebra u grobu 98 i 3 komada od bronce u grobu 107. Ukupno 5 primjeraka. Zakovice su zastupane s 4 primjerka, od bronce, i to 1 u grobu 84 i 3 u grobu 107.

Pršljeni

Sastavni su dijelovi drvenih vretena, koja su u zemlji minula. Rijetki su, i to njih 2 od gline (grobovi: 55, 172) i 1 od kosti (grob 204). Ukupno 3 primjerka. O pršljenima iz grobova 55 i 172 bilo je već riječi i oni su pripadali ostrogotskim ženskim individuima. Pršljen iz groba 204, iako je nađen u šaci lijeve ruke, ne isključuje mogućnost iste etničke pripadnosti, ali se to ne može sa sigurnošću tvrditi, jer je riječ o ostatku gotovo uništenog groba.

Kresiva

Ona nisu brojna, od željeza, standardno oblikovana, nejednake veličine, u 2 slučaja ušćuvan pripadni kamen. Ukupno 5 primjeraka, grobovi: 84, 86, 107, 120, 185.

Ključevi

Nisu česti, od bronce, antičko-rimskog oblika, u 1 slučaju na alki prstena. Ukupno 4 primjerka, grobovi: 39, 158, 172 i 1 iz uništenog groba.

Alat

Alat je malobrojan, od željeza i bronce. Ističe se rijedak primjerak (tab. VI, 1), i to strugalo, oštećeno, korodirano, služi za obradu drva ili kože, u grobu 15; nadalje veće dljeto u grobu 54, 2 mala brončana dljeta u grobu 107, spatula za toaletni pribor u grobu 94 i dr. Ukupno 5 primjeraka, grobovi: 15, 54, 94, 107.

Okovi

Ponajviše od željeza i češće u ulomcima, pretežno nejasne namjene. Iznimno ukrasni okov za prišivanje (vjerojatno na kožu), bronca, kapljastog oblika u grobu 94 (tab. XV, 3). Ukupno 8 primjeraka, grobovi: 17, 38, 66, 94, 107, 145, 174, 181.

Noževi

Svi su od željeza i manjih dimenzija, tj. oruđe, većinom slabo ušćuvani, iznimno je nož u grobu 94 dobro ušćuvan (ima nakrsnicu), relativno su mnogobrojni, u muškim i u ženskim grobovima. Ukupno 24 primjerka, grobovi: 2, 3, 38, 39, 54, 55, 78, 91, 93, 94, 107, 109, 112, 120, 126, 130, 158, 172, 175, 179, 185 i 204.

Čavli

Standardno su oblikovani, gotovo jednoobrazni, kovani od željeza, uglatog presjeka, raskucanih glavica, masivni i dugi, većinom ravni, samo pojedini zavnuti. Ukupno brojimo 37 primjeraka, i to njih 34 u 17 grobova (pretežno muških, no ponekad i ženskih), 3 izvan groba. Od tih 17 grobova sadržali su njih 6 također ostatke drvenih daski, dok u ostalima nema traga drvu. Namjena čavala, pogotovo ravnih, nije jasna – isključimo li onih 6 grobova i s daskama, gdje su čavli služili za pričvršćivanje – pa njihova funkcija nije objašnjiva. Neobična je pojava da grobovi s čavlima – kao i oni s tragovima daski (što smo uvodno spomenuli) – nemaju ikakvih drugačijih kulturnih priloga. To zapažanje predstavlja enigmu. Grobovi s čavlima: 21, 28, 57, 60, 69, 123, 145, 147, 166, 186, 191, 196, 198, 201, 208, 213, 217.

Pojedinačne nalaze izvan grobnih cjelina izostavljamo. Valja ipak upozoriti na neočekivan i izniman nalaz željeznog oružja, tj. dvosjekli mač (*spata*), nađen prije iskopavanja 1964. godine. Ondješnji je grob tad, na žalost uništen, slučajno se ušćuvala samo gola oštrica mača s trnom drška (tab. IV, 1, 2), od damasciranog čelika s tragom stare reparature, dužine 81 cm. Mač je svakako oružje germanske pripadnosti, no u ogoljenom stanju, tj. bez nužno popratnog pribora pruža doista skućene indikacije. Valja istaknuti da mač nije mogao biti u ostrogotskom grobu, jer muški grobovi ratnika Ostrogota nisu nigdje ustanovljeni, na što smo upozorili već u prethodnom kontekstu. Kako Gepidi nisu boravili u dalmatinskim krajevima, ne preostaje drugo nego mač dovesti u vezu sa zapadnogermanskom upotrebom, po svojoj prilici preditalsko-langobardskom.

ZAVRŠNE OPASKE

Tijekom interpretacije grobnog fundusa s pokapališta Knin-Greblje, spoznali smo višekratno da je osnovica tog groblja starosjedilačka, uz izvjesnu germansku prisutnost. Riječ je pretežno o romaniziranim i kristijaniziranim dalmatinskim starosjediocima, s primjesom barbarizacije, na provincijalno-dalmatinskom području. Germanski je etnos zapravo ograničeno dokaziv, po priložima u nekoliko grobova. Ostrogoti su jasno prepoznatljivi po ženskim grobovima 47, 55, 172, 173 i možda po istočnogermanskom grobu 50. Muški grob 151 ima kao jedini prilog predicu, obilježenu stilskim značajkama bliskim ostrogotskom ukusu. Kako ostrogotski muški grobovi nisu inače arheološki određivi, sva je prilika da je ta predica ipak bila u starosjedilačkoj upotrebi, kao posljedica simbioze starosjedilačkog življa s vladajućim slojem Ostrogota. Nadalje je evidentiran zapadnogermanski etnički element, doduše u neznatnoj mjeri uočljiv po sporadičnim artefaktima (S-fibula u dječjem grobu 14, minijatura lučna fibula u ženskom grobu 154, te jediničan nalaz mača iz uništenog groba). O obzir dolaze panonski, tj. preditalski Langobardi, jer su boravili 548. godine kratkoročnim prodorom u provinciji Dalmaciji,⁹⁸ tad pod justinijanskom vlasti. Taj je događaj predstavljao epizodu. Njoj je prethodilo, međutim, 4 desetljeća trajanja ostrogotske vladavine na dalmatinskom tlu, sve do najkasnije 537. godine,⁹⁹ dakle zbivanje uvjetovano bitno značajnijim povijesnim aspektom, bez obzira na reducirano određivu mogućnost ostrogotske grobne ostavštine. Inače je glavina grobnog fundusa obilježena češće artefaktima provincijalno-ranobizantskog obilježja 6. stoljeća, s izvjesnim težištem na drugoj polovici tog stoljeća. Prioritetno valja istaknuti mnoštvo predica, jer njihove tipološke značajke pružaju pouzdan oslonac za datiranje tog pokapališta kroz prvu i drugu polovicu 6. stoljeća. S tim se kronološkim spoznajama podudaraju također determinante tamošnjih, ostalih, relevantnih i vremenskih osjetljivih artefakata. Naseobina tog pokapališta bio je, po opravdanoj pretpostavci, kasnoantički kastel na brdu Spas, a vjerojatno je prekriven kasnije najstarijim, sjevernim dijelom feudalne kninske tvrđave.

GLAVNIJE KRATICE

AMS – Arheološki muzej, Split
AMZ – Arheološki muzej, Zagreb
Ber. RGK – Bericht der Römisch- Germanischen Kommission
GDVwz – Germanische Denkmäler der Völkerwanderungszeit
GZM – Glasnik Zemaljskog muzeja, Sarajevo
HAD – Hrvatsko arheološko društvo
JAZU – Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti
MHAS – Muzej hrvatskih arheoloških spomenika, Split
ÖAI – Österreichisches archäologisches Institut, Wien
ÖAkad. Wiss. – Österreichische Akademie der Wissenschaften
SHP – Starohrvatska prosvjeta, Split
UISPP – Union internationale des sciences préhistoriques et protohistoriques
VjAHD – Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku, Split
VjAMZ – Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu

Zusammenfassung

BETRACHTUNGEN ZU DEN GRABUNGEN IN KNIN, FUNDSTELLE GREBLJE

Knin ist eine kleine Stadt im dalmatinischen Binnenland des südlichen Kroatien, am Fluss Krka, gelegen unterhalb des Berges Spas, worauf eine mittelalterliche Festung emporragt. Am Nordostabhang dieses Berges befindet sich die Begräbnisstätte des völkerwanderungszeitlichen Gräberfeldes–Fundstelle Greblje. Dorthin reicht bereits der heutige Kniner Stadtrand, weswegen ein Teil des Gräberfeldes durch moderne Bautätigkeit vernichtet wurde. Somit waren Notgrabungen erforderlich, die vom 1966 bis 1971 durchgeführt wurden.

Es handelt sich um ein mitunter in unregelmässigen Reihen angelegtes Gräberfeld, u. zw. um einfache Erdbestattungen mit Ostorientierung. Sargspuren wurden nicht eindeutig entdeckt, obwohl eiserne Nägel und Holzbrettreste darauf verweisen. Ohne Zweifel ist dieses Gräberfeld eine Siedlungsbegräbnisstätte, trotz Vorherrschen von Männergräbern, ist der Prozentsatz an Frauen- und Kindertüßern relativ hoch. Insgesamt konnten 218 Gräber gegraben werden, davon führte ein weitaus überwiegender Teil keinerlei Beigaben, nur etwa ein Drittel der Gräber enthielt Beigaben.

Die meisten Beigaben beziehen sich auf Trachtzubehör und sind aus Metall angefertigt, Keramik und Beinkämme sind nicht vertreten. Vorherrschend sind vielzählige Schnallen ohne Beschläg, mit typologisch verschiedenartig geformter Dornbasis. Bei Schnallen mit Beschläg ist auf einige Exemplare mit grossen, verzierten Rechteckbeschlägplatten ostgotischer Form (auch ein ostgermanisches Exemplar mit Adlerkopf) hinzuweisen. Ganz anders sind jene kleineren Exemplare eindeutig, frühbyzantinischen Gopräges, z. B. mediterraner Formgebung, vom Typ *Sucidava* u. dgl. Der Typenschatz an Fibeln ist divers, sowohl in spätantiker Tradition, als auch frühbyzantinisch gekennzeichnet: römische Kniefibel sekundär genutzt, barbarisierte spätrömische T-Fibel, Vogelfibeln (Pfau), kreuzförmige Fibeln, rundscheibenartige Fibel als Amulettkapsel; zusätzlich voritalisch-langobardische S-Fibel, kleines Bügelfibelfragment merowingischer Form. Weiterhin sind anzuführen: Haar- und Gewandnadeln (stilusförmig) sowie Nähnadeln; Ohringe mit bescheiden gegossenem dreieckigen Ansatzstück (Nachahmung von Granulation); Goldlamellen (am Kopf) wohl Brokatrest einst Zier des Schleiers; Plättchenreihe aus Goldblech vermutlich Halsbandbesatz (?); Fingerringe zumeist Silber, eigens seltener Siegelring mit altchristlicher Szene, etliche Exemplare bezeugen frühbyzantinische Monogramme; Armringe grösstenteils eisern und einfach; Halsketten (z. T. Reste), mitunter Armringe, bestehend von Perlen aus Paste, Glas, Bernstein usw; Bronzeschlüssel römischer Form, einer als Fingerring; etliche eiserne Feuerstahle; ein Eisengerät (Schaiber?) zur Bearbeitung von Leder oder Holz; einige eiserne Kleingeräte (Meissel u. a.); Eisenmesser geringer Länge; Eisennägel geschmiedet; eine Spathaklinge.

Im ebendiesem Gräberfeld wurde grösstenteils die altsässige mehr oder weniger romanisierte und christianisierte Bevölkerung bestattet. Eigens gilt dies für vielzählige beigabenlosen Gräber sowie für diejenigen mit wenigen spärlichen, oft nur einzelnen eher bescheidenen Beigaben, gekennzeichnet zumeist von barbarisierter Spätantike und frühbyzantinischen Merkmalen. Ausserdem sei darauf hingewiesen dass im Gräberfeld verstreut etliche germanischen Gräber vorkommen. Sie beziehen

sich auf einige zweifellos ostgotischen Frauenbestattungen – erkennbar an spezifischen Gürtelschnallen des frühen 6. Jahrhunderts, d. h. aus der Zeit der italisch-ostgotischen Herrschaft in der Provinz Dalmatien, die bis spätestens 537 dauerte. Weniger klar sind karge Spuren westgermanischer Anwesenheit – S-Fibel, Miniaturfibel merowingischer Form, Spatha-Klinge aus vernichtetem Grab – vermutlich deutbar als Folge eines voritalisch-langobardischen kurzfristigen Vorstosses um 548. Beifügend sei erwähnt dass frühbyzantinische Schnallen mediterraner Form und diejenigen vom Typ Sucidava der zweiten Hälfte des 6. Jahrhunderts angehören. Die vielen Schnallen ohne Beschlag weisen, gemäss der ihnen eigenen unterscheidbaren typologischen Merkmale, sowohl auf die erste Hälfte, als auch die zweite Hälfte des 6. Jahrhunderts hin. Somit ist die Belegungszeit dieses Gräberfeldes das gesamte 6. Jahrhundert. Die dem Gräberfeld annehmbarerweise zugehörige Siedlung war wohl ein spätantikes Kastell oberhalb auf dem Berg Spas, das allerdings von der feudalen Kniner Festung überschichtet worden ist.

Übersetzung: Zdenko Vinski

BILJEŠKE I KOMENTARI

¹ Ad Knin i Spas: S. Gunjača, Knin (natuknica) u publ. Enciklopedija Jugoslavije 5, 1962, 266. – Z. Vinski, Knin (natuknica) u publ. Enzyklopädisches Handbuch zur Ur- und Frühgeschichte Europas 2, 1969, 1742. – Ad Knin u srednjem vijeku cf. S. Gunjača, Tinsensia Arch. –Histor. –Topogr. II, SHP 1962, 19–142. – Ad Knin cf. N. Jakšić, Iz srednjovjekovne topografije Knina, Radovi, razdio društ. znan. (9) 20, 1982, 46 sqq. – O prethistor. gradini na brdu Spas cf. W. Buttler, Burgwälle in Norddalmatien, 21, Ber. RGK 1931 (1933), 184, 187 sq.

² O iskopavanjima groblja Knin–Greblje navodimo literaturu: Za prve terenske nalaze, osobito tzv. orlovsku kopču, 1964. g. cf. D. Jelovina, Novi arheološki nalazi iz vremena seobe naroda u Kninu, Vijesti muzealaca i konzervatora Hrvatske XIII, 5, 1964, 153 sqq. – Za prethodni izvještaj o iskopavanjima cf. Z. Vinski, D. Jelovina, Greblje, Knin, nécropole de la Migration des Peuples, u publ. Epoque préhistorique et protohistorique, Recherches et résultats, VIIIe Congrès UISPP (Beograd) 1971, 100–102. – Za sumaran osvrt na poslijetke o fundusu cf. Z. Vinski, Rani srednji vijek u Jugoslaviji od 400. do 800. godine, VjAMZ, 3. ser., V, 1971, 53 sq. – Najsazetije podatke uz škrt izbor reproduciranih nalaza u međunarodnoj kataloškoj publ. priopćio je *idem*, Völkerwanderungszeitliche Funde aus Dalmatien, u djelu Germanen, Hunnen und Awaren, Schätze der VWz, 1987, 434–437. – Pojedine izabrane značajne nalaze komentirao je i reproducirao Z. Vinski u nekoliko rasprava, ali ih ovdje poimence ne citiramo.

³ Pri kampanji iskopavanja 1971 g. obavljao je geodetska snimanja i tehničku dokumentaciju ing. I. Živković.

⁴ Groblja na redove obilježavaju na taj način rasporedene inhumirane grobove ranoga srednjeg vijeka u znatnom dijelu Evrope, sve dotle dok ih nije transformirao sve jači utjecaj kristijanizacije u groblja s grobovima porazmještenim oko crkve. Taj se prijelazni proces odvijao u pojedinim evropskim regijama u različitom vremenu. Nekad se smatralo da su groblja na redove ponajviše signifikantna za germanski etnos epohe seobe naroda, i to od oko 500. g. dalje do početka 8. st. Međutim, novijim saznanjima se spoznalo da su groblja na redove bila u upotrebi i kod drugih etničkih skupina, tako npr. kod slavenskih od 8. st. do barem 11. st., usprkos kristijanizaciji; ta su groblja, bilo bez crkve, bilo uz crkvu, kod potonjih, se raspored grobova nešto mijenjao u odnosu na kulturno mjesto, prema arheološkoj praksi širom istočnog predjela srednje i znatnog predjela jugoistočne Evrope. Groblja na redove spominju se češće u

stručnoj literaturi, uglavnom bez objašnjenja te činjenice kao takve. Npr.: E. Brenner, Der Stand der Forschung über die Kultur der Merowingerzeit, VII, *Ber. RGK* 1912 (1915), 253–350 (dijelom zapadna i srednja Evropa). – W. Veeck, Die Reihengräberfriedhöfe des frühen Mittelalters u. die historische Forschung, 16, *Ber. RGK* 1925/26 (1927), 35–46 (Alamani). – H. Mitscha-Märheim, Dunkler Jahrhunderte goldene Spuren, 1963, 168 sqq. (Austrija). – O vredovanju groblja na redove upućujemo na 3 rada: P. Reinecke, Reihengräber u. Friedhöfe der Kirchen, *Germania* IX, 1925, 103 sqq. – J. Werner, Zur Entstehung der Reihengräberzivilisation, *Archaeologia Geographica* etc. I, 2, 1950, 23–32. – F. Fremersdorf, Das Fränkische Reihengräberfeld Köln-Müngersdorf, u ser. *GDVwz* VI, 1955, 14–18.

⁵ Za nalazište Kranj-Lajh: J. Werner, Die Langobarden in Pannonien etc., *Bayer. Akad. der Wiss. philos.-histor. Kl. Abh.* N. F. 55A, 1962, 125 sqq., 160. – Z. Vinski, Die völkerwanderungszeitliche Nekropole in Kranj etc., u publ. *Actes du VIIIe Congrès UISPP I*, 1971, 253–265. – *Idem*, Ovrednotenje grobnih pridatkov (Betrachtungen zur Auswertung des etc.) u publ. V. Stare, Kranj etc., *Katalogi in monografije* 18, 1980, 17–32, 91–104.

⁶ O iskopavanju pokapalište Knin-Greblje čuvaju se niz terenskih izvještaja u arhivima AMZ i MHAS, a oni sadrže, dakako, mnogobrojne podatke. – Arheološki fundus pokapališta Knin-Greblje čuva se u MHAS Split.

⁷ Cf. n. 6.

⁸ Cf. n. 5.

⁹ Predicama se ukazuje u inozemnoj literaturi manja ili veća pažnja. Navodimo 2 publ. o predicama u germanskim grobovima Alamana i Franaka: J. Werner, Das alamannische Gräberfeld von Bülach, u ser. *Monographien zur Ur- u. Frühgesch. der Schweiz* IX, 1953, 22 sqq. – K. Böhner, Die fränkischen Altertümer des Trierer Landes, u ser. *GDVwz* 1, 1958, 179 sqq. – Nadalje upućujemo na publ. glede grobnog fundusa starosjedilaca Retoromana (Švicarska), s ograničenim brojem predica u mnogobrojnim grobovima često bez priloga, cf. G. Schneider-Schneckenburger, Churrätien im Frühmittelalter, u ser. *Münchener Beiträge zur Vor- u. Frühgesch.* 26, 1980, 38 sq. (predice ponajviše od željeza).

¹⁰ Za usporedbu navodimo podatke da se u 6. st. predice pojavljuju u retoromanskim grobljima isključivo u muškim grobovima, a isto vrijedi uglavnom i za merovinške grobove u Porajnju, kao za one Alamana u Švicarskoj, cf. n. 9. – Pripominjemo da su predice evidentirane u muškim i u ženskim grobovima panonskih Langobarda, a slično se stanje može slijediti i u langobardskoj Italiji u ondješnjim grobljima kasnog 6. i 7. st., cf. J. Werner, o. c. (n. 5), 85.

¹¹ Navedenu specifikaciju oblikovanja baza objavljujemo po prvi puta, a nije nam inače poznata iz stručne literature; u toj se ova tema prikazuje doduše gdjekad u izvjesnim pojedinstima ili većinom mimogred. – Dodatno upozoravamo na djelo s mnogim podacima i nizom zapažanja o predicama merovinškog razdoblja na tlu Švicarske, cf. R. Moosbrugger-Leu, *Die Schweiz in der Merowingerzeit* etc. Bd. A, 1971, 120–128.

¹² Baze trnova 2 brončanih predica 6. st. objavljene su, 1 iz ostavštine panonskih Langobarda (nalazište Nikitsch, Burgenland = Gradišće) i 1 iz repertorija italskih Langobarda (nalazište Canello, pokrajina Latium), zatim iz ženskih grobova 45 i 96 znamenitog italsko-langobardskog groblja Nocera Umbra. Cf. J. Werner, o. c. (n. 5), 85, n. 3, fig. 14, 1, 2. U cit. n. 3 navodi se još 1 do tada neobjavljena predica s graviranim križem, navodno istarsko nalazište je Pinguente = Buzet. – Za groblje Nocera Umbra cf. A. Pasqui, R. Paribeni, *Necropoli barbarica di Nocera Umbra, Monumenti Antichi* XXV, 1918, 245 (grob 45), 289, fig. 153 (grob 96). – Za Buzet, i to u groblju Mejica, grob 170 sadrži kao jedini prilog brončanu predicu s donekle naglašenom štitolikom bazom i graviranim križem, cf. M. Torcellan, *Le tre necropoli altomedievali di Pinguente* etc., 1986, 77, tab. 33, 5. Groblje je, nesumnjivo, starosjedilačko 6. i 7. st., no sa slavenskom prisutnošću u 8. st., cf. *idem*, o. c. (n. 12), 16, 57. – Cf. n. 50. – Kao još jednu paralelu iz Jugoslavije navodimo groblje Rifnik (Štajerska), i to ženski grob 49, zbog brončane predice s graviranim križem na nenaglašeno štitolikoj bazi, cf. L. Bolta, *Inventaria archaeologica Jugoslavija*, fasc. 12, 1969, fig. Y 112, 1. Groblje je datirano u 6. st., ono je starosjedilačko sa slabijim ostrogotskim i nešto izrazitijim langobardskim sudjelovanjem. Grob 49 je vjerojatnije starosjedilačke nego langobardske pripadnosti. – Spominjemo kao para-

lelu primjerke 6. st. s područja merovinškog kruga, i to predicu s graviranim križem na nenaglašeno štitolikoj bazi u starosjedilačkom, muškom grobu 1140, velikog ranobajuvarsko-alamanskog groblja Altenerding, cf. W. Sage, *Das Reihengräberfeld von Altenerding in Oberbayern I*, u ser. *GDVwz XIV*, 1984, tab. 138, 24; nadalje njoj analognu predicu u alamanskom grobu 182, velikog alamanskog groblja Schretzheim, cf. U. Koch, *Das Reihengräberfeld bei Schretzheim* u ser. *GDVwz XIII*, 1977, tab. 44, 4. – Međutim, razlika je u oblicima baza. Sve navedene paralele imaju štitoliko oblikovane baze; naprotiv, baze iz grobova 93 i 112 Knin Greblje su drugačije – grob 93 ima čepasto ispupčenu bazu, grob 112 istaknuto pačetrovinastu bazu, te su kronološki nešto starije unutar 6. st. Dopunski upućujemo s pokapališta Knin-Greblje na pojedinačan nalaz iz uništenog groba, tj. evidentiranu brončanu predicu s masivnom naglašeno štitolikom bazom i na njoj graviranim križem (tab. XXIV, 1). Ta se predica podudara tipološki s ovdje maločas navedenim paralelama, datiramo tu predicu u podmaklo 6. st.

^{12a} Cf. G. Schneider-Schneckenburger, o. c. (n. 9) *ibidem*. – Za daljnje podatke o Švicarskoj cf. M. Martin, *Romani e Germani nelle Alpi etc.*, u publ. *Romani e Germani nell' arco alpino, Annali dell' Istituto storico italo-germanico* 19, 1986, 147–200.

¹³ Glede elemenata grobnog fundusa romanskih starosjedilaca cf.: F. Tamis, *Ritrovamenti archeologici etc.*, *Archivio storico di Belluno, Feltre e Cadore* 32, 1961, 1–28. – Z. Vinski, *Betrachtungen zur Kontinuitätsfrage des autochthonen romanisierten Ethnikons etc.*, u publ. *Problemi della civiltà e dell' economia longobarda etc.*, 1964, 101–116. – O problemima naseobinske arheologije cf.: W. Bierbrauer, *Die germanische Aufsiedlung des östlichen u. mittleren Alpengebietes etc.*, u publ. *Frühmittelalterliche Ethnogenese im Alpenraum etc.*, 1985, 9–47. – *Idem*, »Castrum« altomedievali nel territorio alpino centrale e orientale etc., – u publ. *Romani e Germani nell' arco alpino, Annali dell' Istituto storico italo-germanico* 19, 1986, 249–276. – *Idem*, *In villino-Ibligo in Friaul I etc.*, u ser. *Münchener Beiträge zur Vor- u. Frühgesch.* 33, 1977, *passim*.

¹⁴ AMZ čuva izuzetno rijedak i vrijedan pojedinačan nalaz iz Siska (*Siscia*), tj. brončanu, srebrom tauširanu, vrlo masivnu predicu s bazom trna navedenog tipa. Istu smo smatrali kao moguće ostrogotsku, no naknadno smo spoznali da je ona rađena po izričito barbarskom ukusu tzv. foederata u panonskim, kasnoantičkim radionicama 5. st. Za objavu te predice cf. Z. Vinski, u publ. *Rani srednji vijek*, 1986, 87, *fig.* 10, 6.

¹⁵ Kranj-Lajh, grob 239, cf. V. Stare, Z. Vinski, o. c. (n. 5), 23, 96, 74; *eadem*, slučajni nalaz, tab. 121, 12. – Rifnik, grob 74, cf. L. Bolta, Rifnik etc., *Katalogi in monografije* 19, 1981, tab. 12, 1. – Dravlje, grob 43, cf. M. Slabe, Dravlje etc., *Situla etc.* 16, 1975, tab. 16, 5. – Rakovčani, grobovi 43, 33, cf. N. Miletić, *Ranosrednjovekovna nekropola u Rakovčanima etc.*, *GZM XXV arh.*, 1970, tab. IV, 43, 33. – Korita, grob 55, cf. *Idem*, *Ranosrednjovekovna nekropola u Koritima, GZM N. ser. XXXIII*, 1978 (1979), tab. III, 55. – Dodatno za paralele cf.: B. Marušić, *Neki nalazi vremena seobe naroda u Istri, Jadranski zbornik V*, 1962, 164, n. 33, 34. – M. Slabe, o. c. (n. 15) 67, n. 139–145. – Za paralele u Alamana i Franaka 6. st. cf.: J. Werner, o. c. (n. 9), 88, tab. III, 12. – F. Garscha, *Die Alamannen in Südbaden* u ser. *GDVwz XI*, 1970, tab. 69, 1–9. – K. Böhner, o. c. (n. 9), tab. 35, 1, 3–6.

Komentar glede 2 navedenih groblja (6. st.) Rakovčani i Korita. Prilikom objave istih opredjeljuje ih N. Miletić najsumarnije ovako: Rakovčani su pretežno germanske, prvenstveno ostrogotske pripadnosti, s mogućom primjesom starosjedilaca; Korita su jednoznačno starosjedilačkog obilježja, no pod izvjesnim salonitanskim utjecajem. Suglasni smo s atribucijom groblja Korita, jer ondje nema traga germanske prisutnosti. Nismo suglasni s tvrdnjom N. Miletić da su u Rakovčanima pokopani uglavnom Ostrogoti, jer smatramo da je groblje u Rakovčanima kompleksno: starosjedilačko i germansko. Analogne pojave definirali smo i na drugim nalazištima provincije *Dalmatiae*, npr. Mihaljevići, Kašić–Glavčurak (što dotični autori nisu spoznali), iako ondje, za razliku od Rakovčana, opstojе također slavenska pokapališta. To su dotični autori evidentno prikazali, ali neshvativši kompleksnost groblja 6. stoljeća – starosjedioci + Ostrogoti na tim nalazištima. Za groblje Mihaljevići i Kašić–Glavčurak vidi naš komentar s citiranim dotičnim autorima u n. 31. Nalazište Rakovčani. smješteno na međi dalmatinsko pa-

nonskoj, poseban je slučaj, tamošnja germanska prisutnost nije, iznimno, ostrogotska po grobnom spektru, već zapadnogermanska, vjerojatno alamanska. To indicira npr. i pokop u izdubljeno deblo (u 3 groba), nepoznat Gotima etc. Ovu vjerojatnost ne ometa ni mjestimice uočena tzv. umjetna deformacija lubanje pokopanog, jer ta osebjnost nije gotski specifikum. Pojavljivanje skupine Alamana u provinciji *Pannonia Savia* 506/507 g. – gdje su ti Alamani obavljali međašnju službu Teoderikovoju vlasti – spominje kao tadašnji povijesni izvoj Kasijodor, znameniti pisac i državnik italsko-ostrogotskog vladara Teoderika Velikog. [Cassiodor, *Variae epistolae* III, 50 (ed. Th. Mommsen). – Procopius, *De bello gothico* I (V), 15, 26 et 16, 9 (Procopii Caesariensis opera omnia ed. Jac. Haury), cf.: E. Stein, *Histoire du Bas-Empire de la disparition de l' Empire d'occident à la mort de Justinien*, 2, 1949, 349, n. 1. – W. Ensslin, *Theoderich der Grosse*, 1959, 131 sq. – H. Wolfram, *Geschichte der Goten* etc., 1979, 393 sq. – Na prisutnost Alamana u panonskoj Saviji upućuju L. Hauptmann, *Erläuterungen zum Histor. Atlas der österr. Alpenländer* etc., 1929, 332. – B. Grafenauer, *Zgodovina slovenskoga naroda* I, 1964, 216 sq.] – Glede Rakovčana u primjeni na navedene muške grobove 43 i 33 (na njoj insistira N. Miletić) tvrdnja je proizvoljna, jer Ostrogoti do daljnjeg nisu prepoznatljivi po muškim grobovima (cf.: J. Werner, *Die archäologischen Zeugnisse der Goten in Südrussland, Ungarn, Italien u. Spanien*, u publ. *I Goti in Occidente-Problemi* etc., 1956, 128. – Posebice ističe tu činjenicu V. Bierbrauer, *Die ostgotischen Grab- u. Schatzfunde in Italien*, *Biblioteca degli »Studi Medievali«*, 1975, 68 sq.). Navedene predice nisu izričito gotska osobitost – njihov je radijus rasprostiranja mnogo širi, ne samo u istočnogermanskih Gepida, već i u zapadnogermanskih Alamana, Franaka etc. – što dokazuje, uostalom, i s njima tipološki podudarna predica u grobu 55 pokopališta Korita, gdje nema germanskog pokapanja. Podsjećamo na polazište našeg raspravljanja: predice tipa sa strmo »odsječanim« bazama trna su starosjedilačkog podrijetla, ušle su i u germansku, nipošto samo gotsku upotrebu. Primjerci Korita, grob 55, te Knin-Greblje, grob 98, su sigurno starosjedilačkog biljege. – Za navedena groblja Rakovčane i Korita cf.: N. Miletić, *o. c.* (n. 15, 1970), 119–158. – *Idem*, *o. c.* (n. 15, 1978), 141–182. – Za naše gledište sumarno cf. Z. Vinski, *o. c.* (n. 2, 1971), 54. – Dodajemo nekoliko redaka glede istočnogermanskih Gepida. U njihovoj golemoj grobnoj ostavštini, koncentriranoj ponajviše na Potisje (cf. D. Csallány, *Archäol. Denkmäler der Gepiden* etc., *Archaeol. Hungar.* ser. n. XXXVIII, 1961, *passim*), lako se može naći brojne analogije za tip predica o kojima raspravljamo. Ovdje navodimo 1 relevantan nalaz iz dječjeg groba 12, gepidskog groblja 6. st. Jakovo-Kormadin (Srijem), cf. D. Dimitrijević, *Gepidska nekropola »Kormadin« kod Jakova*, *Rad vojvodanskih muzeja* 9, 1960, 15, 25, tab. IV, 13. – Nadalje upozoravamo iz srpskog Podunavlja na groblje 6. st. u Starom Kostolcu (*Viminacium*), lokalni toponim Burdelj, odanle na srebrnu predicu u muškom grobu 30, te brončanu predicu iz dječjačkog groba 9, cf. Lj. Zotović, *Nekropola iz vremena seobe naroda sa uže gradske teritorije Viminacija*, *Starinar* etc. n. ser. XXXI, 1980 (1981), 102, 109, 111, tab. V, 10, 7, tab. II, 6; ovo groblje nije ostrogotsko – kako pretpostavlja Lj. Zotović, *o. c.* (n. 15), 108 – već je, po našem mišljenju, starosjedilačko i gepidsko.

¹⁰ Dokumentacija glede torbica, tj. lukova i oplate istih: Fundamentalni rad za taj rekvizit je A. Roes, *Taschenbügel u. Feuerstahle*, *Bonner Jahrbücher* 167, 1967, 285–299 (pretežno franački primjerci, od raskošnih do jednostavnih). Torbice su većinom nadene uz pojas mrtvaca u grobovima na redove i prilično su česta pojava u zapadnogermanskim grobovima kasnijeg 5., 6. i ranijeg 7. st. [Navodimo podatke iz literature: J. Werner, *o. c.* (n. 9), 14, 18. – F. Fremersdorf, *o. c.* (n. 4), 93. – K. Böhner, *o. c.* (n. 9), 218. – R. Moosbrugger-Leu, *o. c.* (n. 11), 222 sq., 230 sqq. – N. Martin, *Das fränkische Gräberfeld von Basel-Bernerring* etc., 1976, 66 sq., n. 139. – G. Faider-Feytmans, *Les nécropoles mérovingiennes* etc. I, 1970, 55, 99 (veliko franačko groblje Trivières). – R. Joffroy, *Le cimetière de Lavoye (Meuse)* etc., 1974, 39–42 (veliko franačko groblje)].

Glede kovinskih preostataka torbica, tj. njihovih lukova na nalazištima Rakovčani, Korita i Kranj-Lajh citiramo podatke u navedenom rasporedu: N. Miletić, *o. c.* (n. 15, 1970), 150 sq., tab. II (grob 16), tab. IV (grob 43), tab. VI (grob 57). – *Idem*, *o. c.* (n. 15, 1978), 174,

tab. IV (grob 60). – V. Stare, Z. Vinski, o. c. (n. 5, 1980), 26, 98, tab. 55, 11 (grob 168), tab. 60, 6 (grob 180), tab. 85, 2 (grob 284), tab. 41, 10 (ženski grob 112).

¹⁷ Npr. za torbice u muškim i ženskim grobovima panonskog nalazišta Szabadbattyán, cf. L. Barkóczy, A. Salamon, Das Gräberfeld Szabadbattyán aus dem 5. Jh., *Mitt. des Arch. Inst. der Ungar. Akad. der Wiss.* 5, 1974/1975, 102 sq.

¹⁸ Na provincijalno-dalmatinskom tlu evidentirano je nekoliko nalaza željeznih lukova torbica u kasnoantičkom sklopu: Dželilovac kod Travnika, kasnorimska grobna komora (4. st. ili kasnije), 1 luk; Mogorjelo kod Čapljine, poznata kasnorimska utvrđena *villa*, 3 neobjavljena luka; s nepoznatog malog dalmatinskog nalazišta 1 neobjavljen luk; za podatke cf. N. Miletić, o. c. (n. 15, 1970), 151, n. 278–280. – Za Dželilovac cf. T. Marković, Rimska grobnica pod Dželilovcem, *GZML*, 2, 1938, 66 sq., fig. 1.

¹⁹ Cf. A. Roes, o. c. (n. 16), 297.

²⁰ Poblize cf. K. Horedt, D. Protase, Das zweite Fürstengrab von Apahida, *Germania* 50, 1972, 174–220; 193 sqq. (o nalazima raskošne veće i manje torbe); 208–220 diskusija o gepidskoj ili ostrogotskoj atribuciji kneževskog groba.

²¹ Cf. N. Miletić, o. c. (n. 15, 1970), 151. – *Idem*, o. c. (n. 15, 1978), 174. – Kategorička tvrdnja da su lukovi torbica iz Rakovčana, Korita i Mogorjela navodno gotska ostavština (cf. N. Miletić, Reflets des grandes invasions en Bosnie-Herzégovine, u publ. *Problemi seobe naroda u Karpatskoj kotlini etc.*, 1978, 102) posve je nerealna i lišena znanstvene osnove. – Dodatno upućujemo na značajan rad: V. Bierbrauer, Jugoslawien seit dem Beginn der Völkerwanderungszeit etc., u publ. *Beiträge zum 5. Internat. Kongress etc.*, 1984, 49–76; ondje se navode, uz ostalo, nalazišta Rakovčani i Korita (*eadem* 61–63), i to kao izričito starosjedilačka groblja 6. st.

²² Upozoravam na grob 43 u Rakovčanima, zbog nalaza kovinskih ostataka torbice, i to ne samo luka (potonje vrijedi za ostale grobove s tim rekvizitom, uključivši nalazište Kranj-Lajh), već i ulomaka kovinske oplate torbice, cf. N. Miletić, o. c. (n. 15, 1970), 124 (opis groba 43), tab. IV dolje. Najdonji dugoljasti željezni okov približno slični ovdje objavljenom okovu iz groba 174 iz Knin-Greblja (tab. XXI, 8) – polazištu naših razmatranja o torbicama u 6. st.

²³ Cf. A. Roes, o. c. (n. 16), 197 sqq.

²⁴ Paralele: M. Martin, o. c. (n. 15), tab. 1, 5. – F. Garscha, o. c. (n. 15), tab. 69, 7, 17. – U. Koch, o. c. (n. 12), tab. 138, 12. – R. Joffroy, o. c. (n. 16), tab. 21, 1 (192), tab. 29, 1 (288), tab. 35, 1 (351).

²⁵ Poblize cf.: J. Werner, o. c. (n. 15), 129. – H. Zeiss, Die Grabfunde aus dem spanischen Westgotenreich, u ser. *GDVwz* II, 1934, 4 sqq., 22 sqq., 128 sqq. – V. Bierbrauer, o. c. (n. 15), 63 sqq., 126 sqq. – U merovinškim grobljima 6. st. pojavljuju se gdjekad predice sa zoomornim završetkom trna, npr. u franačkom groblju Lavoye, dječji grob 203, cf. R. Joffroy, o. c. (n. 16), 58, fig. 43.

Popis izbora ostrogotskih kopča prema fundusu pretežno u Italiji, citiran po djelu V. Bierbrauer, o. c. (n. 15), i to onih primjeraka sa zoomorfno oblikovanim glavicama na završecima trnova: Aquileia-Monastero (tab. I, 3); Campeggine (tab. II, 5); Desana (tab. IX, 1); Desana (tab. X, 1); Rosara (tab. XXXVI, 1); Tortona (tab. XLV, 2); »Italija« (tab. IL, 4); »Barete« (tab. L, 1, 3); »Brescia« (tab. LII, 3, 4); »Norcia« (tab. LIV, 1); »Belluno« (tab. LXI, 3); Unešić (tab. LXVI, 1, 2); Kašić-Glavčurak (tab. LXVII, 4); Kranj-Lajh (tab. LXIX, 1, 2); Ljubljana-Dravljje (tab. LXXXII, 1). Upućujemo na još 1 relevantnu ostrogotsku kopču (nepoznatu V. Bierbraueru) s nalazišta Vrlike; uz ostale ostrogotske nalaze u Jugoslaviji, objavili smo tu kopču iz Vrlike, cf. Z. Vinski, Archäol. Spuren ostgotischer Anwesenheit im heutigen Bereich Jugoslawiens, u publ. *Problemi seobe naroda u Karpatskoj kotlini etc.*, 1978, 40, tab. XVI, 3. – Poblize cf. n. 62.

²⁶ Poblize cf.: G. Annibaldi, J. Werner, Ostgotische Grabfunde aus Acquasanta etc., *Germania* 41, 1963, 356–373. – Z. Vinski, O rovašenim fibulama Ostrogota i Tirinžana etc., *VjAMZ*, 3. ser., VI–VII, 1972–73, 197–200, n. 108–120, 221 sq.

²⁷ Navodimo dostupne nam paralele s obzirom na oblikovanje: Kranj-Lajh, grob 97, cf. V. Stare, Z. Vinski, o. c. (n. 5, 1980), 23, 96, tab. 36, 7; iz uništenog groba, cf. *eadem*, tab. 121, 7. – Altenerding, grob 92, cf. W. Sage, o. c. (n. 12), tab. 12, 4. – Bodman, grob 12, cf. F. Garscha, o. c. (n. 15), tab. 69, 7.

²⁸ Donekle usporedive paralele predica s nenaglašeno štitolikim bazama trna (izbor): Kranj-Lajh, grobovi 130, 156, 160, cr. V. Stare, Z. Vinski, o. c. (n. 5, 1980), 23, 96, tab. 45, 7, tab. 52, 7, 8, tab. 54, 9. – Rifnik, grob 52, cf. L. Bolta, o. c. (n. 15), tab. 9, 9. (za predicu u grobu 49 vidi citat n. 12). – Vranje, cf. P. Petru, Th. Ulbert, Vranje pri Sevnici etc., *Katalogi in monografije* 12, 1975, 83, fig. 24, 23. – Rodeano (Friuli); Nocera Umbra, grobovi 83, 96; Castel Trosino, grob H, cf. N. Åberg, *Die Goten u. Langobarden in Italien*, 1923, fig.: 165, 164, 263, 219. – Altenerding, grobovi 301, 445, 820, cf. W. Sage, o. c. (n. 12), tab. 36, 12, tab. 53, 7, tab. 106, 2 (za predicu u grobu 1140 vidi citat n. 12). – Güttingen, grob 17, cf. F. Garscha, o. c. (n. 15), tab. 69, 17. – Basel-Kleinhüningen, grob 179, cf. R. Moosgrubber-Leu, o. c. (n. 11) Bd. B, tab. 22, 17. – Lavoye, grobovi 90, 92, 176, 248, cr. R. Joffroy, o. c. (n. 16), tab. 11, 1 (90), tab. 11, 1 (92), tab. 19, 1 (176), tab. 26, 1 (248).

Dodatna dopuna. U sjevernoj Istri, do gradića Buzeta (cf. n. 12), bavio se B. Marušić (Pula) većim starosjedilačkim i ranoslavenskim grobljem Mejica (cf. n. 12, 50, 53), te manjim, donekle komplementarnim grobljima Mala Vrata i Brežac. U groblju Brežac ističe se langobardski, konjanički grob, s vremenskom determinantom: kasno 6. st., možda do oko 600. g.; taj grob sadrži pretežno kovinske ostatke od konjske orme, što spominjemo zbog pripadnog rekvizita, tj. manje brončane kopče, s predicom kojoj je nenaglašena štitolika baza trna, cf.: B. Marušić, *Langobardski i staroslavenski grobovi na Brešču i kod Malih Vrata etc.*, *Arheološki radovi i rasprave JAZU* II, 1962, 453-469, napose 457, no. 6, tab. II, 5. – M. Torcellan, o. c. (n. 12), 27, tab. 2, 8 (crtež precizniji od onog u radu B. Marušića).

²⁹ Cf.: H. Zeiss, o. c. (n. 25), *passim*, o predicama sa štitolikim bazama trna 22 sq., tab. 8, 1-30. – A. Molinero-Perez, *La necropolis visigoda de Duraton (Segovia)*, *Acta Arqueologica Hispanica* IV, 1948, 102 sq. (popis predica s ponajviše naglašeno štitolikim bazama trna, 22 primjerka); veliko vizigotsko groblje sastoji se od ukupno 286 grobova. – G. Ripoli, *La necropolis visigoda de El Carpio de Tajo (Toledo)*, *Excavaciones arqueológicas en España* 142, 1985, 39 sqq. (predice s većinom naglašeno štitolikim bazama trna – izričito nenaglašena baza trna npr. grob 145, fig. 36 gore – interpretirane su sumarno, iako su one evidentirane mnogobrojno u tom velikom vizigotskom groblju od ukupno 272 grobova).

³⁰ Upozoravamo na spoznaju da je tip predice sa strmo »odsječenom« bazom i povijenim završetkom trna, iskonski poslijerimski, čest u Podunavlju 5. st., поближе cf. J. Werner, *Der Lorenzberg bei Epfach etc.*, u ser. *Münchner Beiträge zur Vor- u. Frühgesch.* 8, 1969, 182 sq., 280 sq.

³¹ Za Mihaljevići, grob 37, cf. N. Miletić, *Nekropola u selu Mihaljevićima kod Rajlovca*, *GZM*, arh. n. ser. XI, 956, 14, 25, tab. I, 1, tab. IX, 4. – Za Kašić-Glavčurak, iz uništenog groba, cf. J. Belošević, *Ranosrednjovjekovna nekropola u selu Kašiću kraj Zadra*, *Diadora* 4, 1968, 230 sq., tab. III, 6. – Pridraga-Goričina (kod sjev. -dalmat. Novigrada), grob 10, cf. *Idem*, *Prvi arheol. tragovi etc.*, *Diadora* 3, 1965, 137, n. 38, 39, tab. III, 4.

Komentar: Na nalazištu Pridraga-Goričina je gotovo nezapažen odnos ondješnjeg starohrvatskog groblja s očividno starosjedilačkim grobom 10 [cf. S. Gunjača, *Srednjovjekovni Dolac kod Novigrada*, *SHP*, 1963, 57-61, napose 59 (grob 10), tab. XVI, 24]; sličan je, naime, odnos s onima u Mihaljevićima i Kašić-Glavčurku, iako u groblju Pridraga-Goričina bez traga germanske prisutnosti, mjestimice jasno evidentirane u netom navedenim. Groblja Mihaljevići i Kašić-Glavčurak su donekle podudarna, jedno i drugo su starosjedilačka pokopališta cjelokupnog 6. st., unutar njih s pojedinim ženskim ostrogotskim grobovima, uglavnom razorenim, te dodatno uz njih brojčano veća i kasnija slavenska, tj. i starohrvatska groblja. Pretežan dio grobova 6. st., uključivši i ostrogotska, uništena su ili oštećena prije ondje obavljanih iskopavanja, što vrijedi prvenstveno za Kašić-Glavčurak, dok se u Mihaljevićima ipak uočavalo više starosjedilačkih grobova; pouzdano ostrogotski je u Mihaljevićima par rovašenih lučnih fibula (ranije 6. st.), također su zanimljive ukupno 3 ranobizantske kopče (druga polovica 6. st.). Cf.: N.

Miletić, o. c. (n. 31), 9–39. – *Idem*, GZM, arh. n. ser. XV–XVI, 1961, 249–257. – Za ostrogotski par fibula cf.: *Idem*, GZM, arh. n. ser. X, 1955, 151–155, fig. 1. – V. Bierbrauer, o. c. (n. 15), 100, 240, tab. LXVIII, 7. – Z. Vinski, o. c. (n. 25), 40, tab. IX, 3, 4. – Za determinantu ranobizantskih kopča cf. *Idem*, Kasnoantički starosjedioci u salonitanskoj regiji etc., VjAHD LXIX, 1967 (1974), 38–40, tab. XXVIII, 8, tab. XXIX, 9, tab. XXX, 3. – Za Kašić–Glavčurak cf.: J. Belošević, o. c. (n. 31, 1965), 129–143. *Idem*, o. c. (n. 31, 1968), 221–246. Ostrogotske su, nesumnjivo, 2 lučne fibule i 1 kopča za pojas, osim njih je značajna i 1 kopča mediteranske forme (druga polovica 6. st.). Za te lučne fibule i za ostrogotsku kopču cf.: V. Bierbrauer, o. c. (n. 15), 97 sq., 100, 147, 239, tab. LXV, 1, tab. LXVII; 1, 4. – Z. Vinski, o. c. (n. 25), 40, tab. X, 3, tab. XVI, 2, 1. – Za kopču mediteranske forme (u grobu 10) cf. *idem*, o. c. (n. 31), 43 sq., n. 523, tab. XL, 7. – Glede interpretacije arheološke građe je tekst u groblju Mihaljevići prilično samovoljno sastavljen, autor je u zabludi o tobože muškim ostrogotskim grobovima, jer ti, naime, ne postoje, budući da su starosjedilački 6. st. etc. – Beloševićev tekst o Kašić–Glavčurku nešto je bolji, on zna barem za starosjedioce 6. st., ali taj je autor učinio pogrešku da muški grob 10 s tipičnom, masivnom, jednodjelnom kopčom mediteranske forme (naglašena štitolika baza trna), svakako proizvod kasnog 6. st. atribuirao kao germanski, tj. ovdje ostrogotski grob, što je apsurdno s tipološkog i kronološkog vidnog kuta. – Suprotno takvom fabuliranju je V. Bierbrauer ocijenio koncizno i jasno baš groblja Mihaljevići i Kašić–Glavčurak, kao izrazito starosjedilačka, svog 6. i možda početnog 7. st., s mjestimičnom ostrogotskom primjesom, te kasnijim, brojnijim, slavenskim grobovima, cf. *idem*, o. c. (n. 21), 61.

³² Groblje Lavoye, merovinško-franački grob 317 sadrži: predicu (bronca pokositrena, ukrašena, križ graviran na bazi trna), 4 dugmeta, spatu, skramasaks, luk torbice raskošno ukrašena čelijastim kloazoniranjem, cf. R. Joffroy, o. c. (n. 16), 130, tab. 33, 1–8.

³³ Izbor odgovarajućih kopča u Italiji cit. po djelu V. Bierbrauera, o. c. (n. 15): Tortona (fig. 37, tab. XLV, 1); Vecchiazano (tab. XLVII, 1); »Norcia« (tab. XLVII, 2); »Romagna« (fig. 43, tab. LI, 3); »Italija« (tab. LXXVII, 3); iz groblja Kranj–Lajh 2 kopče: A. Riegl, Die Krainburger Funde, *Jahrbuch der Zentralkommission*, N. F. I, 1903, 222 sqq., tab. III, 2, fig. 207. – V. Bierbrauer, o. c. (n. 15), 143–145, n. 183, tab. LXIX, 2, 1. – Z. Vinski, o. c. (n. 25), 39, tab. XII, 2, 1. – V. Stare, Z. Vinski, o. c. (n. 5, 1980), tab. 113, 1, 2. Te su 2 kopče importi u prvoj polovici 6. st. iz ostrogotske Italije u kastel Carnium. – Sve citirane ostrogotske kopče imaju čepasto ispupčene, kružno obrubljene baze trna, a svaka je baza ukrašena dijelom različitim motivima (oni se ponegdje ponavljaju), no ni jedna od njih s motivom križa.

³⁴ V. Bierbrauer, o. c. (n. 15), 144 sq., n. 184, 185a (s ruskom literaturom o kopči grob 163 i gledištem u toj literaturi o strujanju dodira Ostrogota u Podunavlju s Gotina na Krimu). – A. K. Ambroz, Dunajske elementi v rannesrednevekovoj kulture Krma (VI–VII vv.), *Kratkie Soobščeniya* etc. 113, 1968, 16, fig. 1, 6. – O utjecaju stila rovašenja iz panonskog Podunavlja na Pont cf. Z. Vinski, O značaju nalaza seobe naroda iz Karavukova u Bačkoj, *Vijesti muzealaca i konzervatora Hrvatske* XI, 3, 1962, 79.

³⁵ Predica, srebro, alka ovalna, na bazi masivnog trna pačetvorinasta čelija, uložak ljubičasto staklo, cf. Lj. Zotović, o. c. (n. 15), 103, 114, tab. XIII, 6. Groblje je starosjedilačko i gepidsko, a ne gotsko, cf. n. 15.

³⁶ Kopča, jednodjelna, bronca, okovna pločica (lim) jako oštećena, alka predice ovalna, na pačetvorinastoj bazi masivnog trna urezan grčki kosi križ, cf. publ. Seoba naroda etc. (katalog), 1962, 57, no. 50, fig. 1.

³⁷ Kopča za obuću, dvodjelna, zlato, krugolika okovna pločica, kloazonirana almandinima, alka krugolika, trn produžen, na njegovoj bazi čelija s uloškom, cf. Z. Vinski, Arheološki spomenici velike seobe naroda u Srijemu, *Situla* etc. 2, 1957, 31, n. 148–152 (s literaturom), tab. XIX, 75. – Seoba naroda, o. c. (n. 36), 81, no. 81, fig. 1. – Ovaj za našu temu rani nalaz navodimo kao dokaz za pojavu pačetvorinaste baze trna već u Atilino vrijeme. – Kopču čuva Magyar Nemzeti Múzeum, Budapest.

³⁸ Groblje je iskopavao i objavio M. Slabe, o. c. (n. 15), *passim*, posebno 80.

³⁹ M. Slabe, o. c. (n. 15), 20 sq., tab. 7, 6, 3.

⁴⁰ M. Slabe, o. c. (n. 15), 20, 67 sq., tab. 7, 6.

⁴¹ M. Slabe, o. c. (n. 15), 31, tab. 18, 1.

⁴² M. Slabe je u monografiju, cit. n. 15, uložio znatan trud da dokumentirano obradi groblje Ljubljana–Dravljje, a fundus je nastojao interpretirati u okviru svojih mogućnosti. Dopunjujemo njegovo izlaganje glede križeva, tj. kršćanske simbolike, što ih razabiremo na predicama iz grobova 25 i 47, jer M. Slabe navodi samo znak »X«, ne shvativši da je taj zapravo grčki kosi križ. – Slijedimo li opširno prikazan opis groba 25, zapažamo okolnost smještaja malene predice na pojasu, ispod nje veću brončanu pincetu, pa zaključujemo da je ta predica služila za torbicu bez luka, tj. kesu minulu u zemlji, a sadržala je pincetu kao toaletni pribor [za predicu i pincetu cf. M. Slabe, o. c. (n. 15), 20, 67 sq., 70 sq., tab. 7, 6, 2].

⁴³ M. Slabe, o. c. (n. 15), 20, 69 sq., 77. – Komentar: Kloazonirana predica, tj. krnja kopča iz groba 25 je po svoj prilici italjskog radioničkog podrijetla u ranom 6. st.: topogledno smo suglasni s autorom, ali smo drugačijeg mišljenja od autora jer smatramo da je grob 25 najvjerojatnije alamanski, a predica, tj. krnja kopča, je dospjela do njezina alamanskog nosioca u vrijeme vladanja Teoderika Velikog. Autor je učinio ostrogotskom atribucijom *nota bene* muškog groba 25 pogrešku poput one J. Beloševića njegovom atribucijom groba 10 s nalazišta Kašić–Glavčurak (cit. n. 31).

⁴⁴ O čestoj upotrebi kloazoniranog nakita u Alamana 5–7. st. – isprva italjskog, no ubrzo domaćeg – cf. R. Christlein, *Die Alamannen etc.*, 1978, fig. 38, tab. 20, tab. 45, tab. 53–57, tab. 107. Pačetvorinasto oblikovane baze trnova nisu tijetke na kloazoniranim kopčama, ističemo vrlo raskošnu kopču s nalazišta Rüdern (tab. 20), te barem 5 kopča, većinom s nalazišta Gültlingen (tab. 45), pretežno importiranih iz ostrogotske Italije.

U groblju Ljubljana–Dravljje su, uz vjerojatno alamanski grob 25, pouzdano alamanski: muški grob 19 – zbog dugog skramasaksa – te ženski grob 41, po specifično alamanskoj lučnoj fibuli, poblize o njoj cf. Z. Vinski, U povodu korpusa germanskih lučnih fibula, *VjAMZ*, 3. ser. X–XI, 1977–78, 278 sq., fig. 2.

Komentar: Tzv. umjetna deformacija lubanja nije isključivo ostrogotska osobitost, što ovdje ponavljamo. Nju su obavljali ponegdje i zapadni Germani, npr. Burgundi, Alamani i rani Bajuvari. Poblize cf.: Moosbrugger–Leu, o. c. (n. 11), Bd. B, 10–12, fig. 95, 96. – H. Helmuth, *Zwei künstlich deformierte Schädel aus Altenerding 54. Ber. RGK 1973* (1974), 304–317 (s literaturom).

^{44a} Cf.: B. Marušić, o. c. (n. 28), 457, no. 5, tab. II, 5. – M. Torcellan, o. c. (n. 12), 27, tab. II, 7.

⁴⁵ Cf.: J. Tejral, *Probleme der Vwz nördlich der Donau*, u djelu cit. n. 2 (1987), 355, n. 20, 375, f, tab. 57, 8, 13, f.

⁴⁶ Odgovarajuće kopče citiramo po djelu V. Bierbrauer, o. c. (n. 15): Acquasanta (tab. III, 5); Tortona (tab. XLV, 1); Köln–Severinstor (tab. LXXXVII, 1); Bona u Alžiru (tab. LXXXI, 3); Aquileia–Monastero (tab. I, 3); »Italija« (tab. IL, 1); Torre del Mangano (tab. XLI, 1); Montecchio Emilia (tab. XXXI, 4, bez okovne pločice). – Spominjemo i kloazoniranu kopču u kneževskom grobu 319, franačkog groblja Lavoye (6. st.), popraćenom raskošnim priložima. cf. R. Joffroy, o. c. (n. 16), 130 sq., tab. I (319).

⁴⁷ Poblize cf. J. Ypey *Das fränkische Gräberfeld zu Rhenen, Prov. Utrecht, Berichten van de Rijksdienst voor het Oudheidkundig Bodemonderzoek 23*, 1973, 300 sq., fig. 8, F. To se groblje sastoji od čak 1100 grobova na dijelom nepravilne redove, njih 820 sadrže priloge, češće raskošne, sa složenim spektrom; dokumentiran je kontinuitet pokapanja od kasne antike (4. st.) do početka ranokarolinškog vremena (sredina 8. st.), cf. J. Ypey, o. c. (n. 47), 289, 303–310.

⁴⁸ Poblize o kopčama mediteranske forme cf. Z. Vinski, o. c. (n. 31), 41–49.

⁴⁹ Izbor literature o nalazima predica s ponajviše naglašeno štitolikom bazama trnova u sklopu merovinškog kruga: R. Moosbrugger–Leu, o. c. (n. 11) Bd. B, tab. 22, 16–20, tab. 23, 26, 28, 29, 34, 37, 38. – F. Garscha, o. c. (n. 15), tab. 69, 13–16, 20–24, tab. 70, 3–6. – M. Martin, o. c. (n. 16), fig. 21, 1–3, tab. 1, 2–4, 6. – K. Böhner, o. c. (n. 9) 2,

tab. 35, 13–15. – G. Faider–Feytmans, o. c. (n. 16) II, tab. 43, Tr. 332–339, tab. 44, Tr. 353, 355, 358, tab. 71, H. P. 106, 107, 121. – R. Joffroy, o. c. (n. 16), fig. 41, 19, 95, 176, 255, 253, 255, 359. – Za izbor nalaza predica s nenaglašeno štitolikim bazama trna cf. n. 28. – U novijoj je literaturi posvetila znatnu pažnju predicama sa štitolikim bazama trna U Koch, o. c. (n. 12), 75 sqq.

⁵⁰ Približan popis predica s naglašeno štitolikim bazama trna, ponajviše prema grobljima 6. st. u Jugoslaviji (isključivši Knin–Greblje): Kranj–Lajh, grobovi 34, 89, 91, 93, 213, 253, 354, 635, uništen grob, cf. V. Stare, Z. Vinski, o. c. (n. 5, 1980), tab. 17, 5, tab. 35, 1, 3, tab. 36, 2, tab. 68, 10, tab. 77, 11, tab. 108, 8, tab. 132, 2, tab. 121, 2, 8. – Kranj–Križišće Iskra, starosjedilački grob 2, cf. M. Sagadin, Kranj–Križišće Iskra etc., *Katalogi in monografije* 24, 1987, 14, 58 sq., tab. 1, 3, tab. 62, 2. – Rifnik, grobovi 24, 39, cf. L. Bolta, o. c. (n. 15), tab. 4, 3, tab. 6, 2. – Rakovčani, grob 34, cf. N. Miletić, o. c. (n. 15, 1970), tab. XIV, 15. – Korita, grob 57, cf. *idem*, o. c. (n. 15, 1978), tab. XXI, 57. – Jakovo–Kormadin, grobovi 2, 3, cf. D. Dimitrijević, o. c. (n. 15), tab. III, 18, tab. I, 3. – Novi Banovci, slučajan nalaz, cf. Z. Vinski, o. c. (n. 37), tab. XVII, 55. – Mejica, grob 170, starosjedilački, sadrži brončanu predicu, na štitolikoj bazi masivnog trna graviran grčki križ, grob datiran 6–7. st., za citat cf. n. 12.

^{50a} Komentar: Postavlja se pitanje je li to doista (veliko) kresivo ili možda luk torbice? Cf. dilemu kod A. Roes, n. 16. Nije isključena potonja mogućnost; u tom slučaju bila bi uz lijevi grob muškarca u grobu 107 torbica s okovom (nedostaje mala predica), a ne kesa. S obzirom na prisutnost kremena odlučili smo se za atribuciju utenzilija kao kresivo.

⁵¹ Dokumentacija o navedenim podacima: Ad reljef Bavit, cf. Umetnost Kopta etc., Narodni muzej, Beograd, katalog, 1970, 25, no. 17. – Ad kopča Estables, cf. P. de Palol, *Arte hispanico de la epoca visigoda*, 1968, 190 sq., fig. 128, gore desno. – Ad par kaleža u blagu Vrap, cf.: J. Werner, *Neue Aspekte zum awarischen Schatzfund von Vrap, Iliria etc.* XIII, 1, 1983, 192, no. 3, 4. – *Idem*, *Der Schatzfund von Vrap in Albanien etc.*, *Ö. Akad. Wiss., Philos.-histor. Kl. Denkschriften* 184, 1986, 13, no. 3, 4, 17, tab. 6. – Ad kasnoantičko-starokršćansko podrijetlo scene na prstenu u grobu 120: ekspertiza saopćena nam pismom od 7. XII. 1967., autor pisma prof. dr. A. Alföldi, Princeton (USA). – Ad pečatno prstenje langobardskih vladara u Italiji: O. v. Hessen, *Anelli a sigillo longobardi con ritratti regali, Quaderni ticinesi di numismatica etc.* XI, 1982, 305–312, fig. 1–8. – E. Roffia, *La necropoli longobarda di Trezzo sull'Adda etc.*, 1986, tab. 13, 9 (grob 29, tab. 31, 12 (grob 4)).

⁵² Paralela: franačko groblje Lavoye, muški grob 192, cf. R. Joffroy, o. c. (n. 16), 121, tab. 21, 1 (192).

⁵³ Paralele za primjerak predice grob 81 su u groblju Kranj–Lajh: grob 112, grob 252, cf. V. Stare, Z. Vinski, o. c. (n. 5, 1980), tab. 41, 8, tab. 77, 4; male uglate predice ne navodimo. – Za primjerak predice u grobu 126, cf. *idem*, o. c. (n. 5, 1980), grob 396, tab. 111, 5. – Kao blisku paralelu primjerku iz groba 81 navodimo brončanu predicu (bez uščuvanog trna) u starosjedilačkom grobu 66 istarskog groblja Mejica, cf. M. Torcellan, o. c. (n. 12), 68, tab. 19, 4. – Od brojnih analogija iz inozemstva ograničavamo se samo na 1 primjer za paralelu predice iz groba 81, i to u već spominjanom groblju Altenerding, grob 798, cf. V. Sage, o. c. (n. 12), tab. 104, 11.

⁵⁴ Osnovno je djelo za gotske kopče: A. Götze, *Gotische Schnellen*, 1907, *passim*. Tamošnju je tipološko-konstruktivnu klasifikaciju prihvatio i upotpunio djelomice V. Bierbrauer, o. c. (n. 15), 126 sqq., 142 sqq. Po Götzeovoj (dopunjenoj) nomenklaturi zastupane su u ostrogotskoj Italiji kopče skupine A, s 3 varijante, i to s dvokomadnim okovnim pločicama, te kopče skupine B, i to s trokomadnim okovnim pločicama, cf. V. Bierbrauer, *ibidem*. Navedena se distinkcija odnosi i na ostrogotske kopče nalazišta Knin–Greblje.

^{54a} Poblize cf. V. Bierbrauer, o. c. (n. 15), 142–152.

⁵⁵ Ovaj salonitanski nalaz kopče 4. st., uz više funkcionalno bliskih, rovašenih garnitura (pretežno ukrašenih spiralnom ornamentikom), čuva AMS, cf. E. Riegl, *Spätromische Kunstindustrie*, 1927 (2. izd.), 305, 307, tab. XXI, 3. – Za izvrsnu fotoreprodukciju te kopče cf. Z. Vinski, *Epoha seobe naroda*, poglavlja VII u djelu *Umetničko blago Jugoslavije*, 1974, 148.

162, fig. 174. – Glede datosti i rasprostranjenosti rovašenih kopča i garnitura navodimo još značajnu literaturu: J. Werner, Spätromische Gürtelgarnituren in Keilschnitt Technik, *Jahreshefte ÖAI* XXVI, 1930, 53 sqq. – G. Behrens, Spätromische Kerbschnittschnallen, u djelu K. Schumacher Festschrift, 1930, 285 sqq. – G. Faider Feytmans, Sépultures du IVe siècle à Tournai, *Latomus* X, 1951, 29 sqq. – H. Bullinger, Spätantike Gürtelbeschläge etc., *Dissertationes Archaeol. Gandenses* XII, 1969, *passim*. – S. Chadwick Hawkes, Soldiers and Settlers in Britain etc., *Medieval Archaeology* V, 1961, 10 sqq. sqq. – *Idem*, G. C. Dunning, Krieger u. Siedler in Britannien während des 4. u. 5. Jahrhunderts, 43.–44. *Ber. RGK* 1962–1963 (1964), 158 sqq., 170 sqq., fig. 4 (karta rasprostiranja rovašenih kopča i garnitura u Evropi).

⁵⁶ Bački Monoštor, manje istočnogermansko groblje kasnijeg 5. st., sa sarmatsko-jaziškom primjesom, istraženo 8 grobova, u grobu 1 kopča dvodjelna, srebro i trag pozlate, na pravokutnoj, prednjoj okovnoj pločici (dvokomadna), ukras rovašenih trokuta, obrubljenih nizom tekuće spirale, alka ovalna, trn povijen, stilizirano zoomorfan završetak; cf.: Seoba naroda, o. c. (n. 36), 35, no. 31, fig. 3. – Z. Vinski, o. c. (n. 25), 35, tab. VI, 5. – Bačko Monoštorskoj je kopči tipološki bliska kopča s grobnog nalazišta Kistelek, u gepidskom Potisju, cf. D. Csallány, o. c. (n. 15), 227 tab. CXCIV, 10. – Navedene su kopče proizvedene na panonskom tlu u drugoj polovici 5. st. – Isto vrijedi za par lučnih fibula (lijevanje, srebro s pozlatom, rovašenje), združenih s kopčom dvodjelnom, pravokutna okovna pločica od glatkog, srebrnog lima bez ukrasa, i to s nalazišta Zemun–Gradski park (antički *Taurunum*); ta je panonsko-ostrogotska grobna cjelina (čuva AMZ) dospjela u zemlju nakon sredine 5. st., značajna je zbog stilskih osobitosti lučnih fibula, tj. njihova rovašenog ukrasa, dijelom bliskog onom na okovnoj pločici kopče Bački Monoštor. Kopča u grobnoj cjelini Zemun tipološki je značajna prethodnica izrazito ostrogotskih primjeraka tzv. skupine A1, A2, A3, po Bierbraueru, o. c. (n. 15), 127–142, a zemunska kopča pripada po jednokomadnoj okovnoj pločici varijanta skupine A1, dok kopču Knin–Greblje, grob 47, po dvokomadnoj okovnoj pločici, ubrajamo skupini varijanta A2. – Za grobnu cjelinu Zemun–Gradski park cf.: J. Brunšmid, Starine ranijega srednjega vijeka iz Hrvatske i Slavonije, *VjHAD*, n. ser. VIII, 1905, 214–216, fig. 33, 34 (prva objava). – Seoba naroda, o. c. (n. 36), 103, no. 1–3, fig. 1, tab. IV, 1. – V. Bierbrauer, o. c. (n. 15), 128, n. 145, tab. LXXVI, 3. – Z. Vinski, o. c. (n. 25), 35, tab. VII, 1–5.

⁵⁷ Ljubljana–Dravlje, grob 1, kopča, dvodjelna (za pojas), bronca s pozlatom, almandini. Za opširan opis i pokušaj vrednovanja cf. M. Slabe, (n. 15), 12 sq., 68, tab. 2, 13 (crtež). – Za precizniji crtež iste kopče sf. Z. Vinski, o. c. (n. 25), tab. XIV, 3. – Znanost duguje mjerodavno vrednovanje kopče, grob 1, Ljubljana–Dravlje, arheologu V. Bierbraueru; determinirao je po njoj tzv. tip Ljubljana–Dravlje za malobrojnu italsku skupinu ostrogotskih kopča, s dvokomadnim okovnim pločicama, rovašenim ukrasima uglato-geometrijskog stilskog litičenja. U Italiji su relevantne kopče, npr. s nalazišta »Fano«, Campeggine, proizvedene možda još u donjem Podunavlju kasnog 5. st. i donijete u Italiju dolaskom Ostrogota, za vladanja Teoderika Velikog, поближе cf. V. Bierbrauer, o. c. (n. 15), 130–133, tab. LXXXII, 1, tab. LVIII, 2, tab. II, 5.

⁵⁸ Unešić, lokalni toponim Unešički Bogočin (blizu Drniša), iskopavanje L. Marun 1896. g., neobjavljeno i nedokumentirano, više grobova bez priloga, tj. starosjedilačkih, te 3 kopče (njih čuva MHAS) iz ostrogotskih grobova. Ovdje upućujemo samo na jednu od njih (za ostale dvije kopče cf. n. 61), i to krnju, dvokomadna okovna pločica, dio nedostaje, bronca s pozlatom, tipološki blisku s onima Knin–Greblje (grob 47), Ljubljana–Dravlje (grob 1) i Campeggine (cf. n. 57). cf.: Z. Vinski, Autochthone Kulturelemente etc. *Pos. izd.* XII, Centar za balkanološka ispitivanja 4, 1969, 183, n. 60. – *Idem*, o. c. (n. 25), 40, tab. XVI, 4. – V. Bierbrauer, o. c. (n. 15), 130 sq., 262 sq., tab. LXVI, 2 tab LXXXII, 1, tab. II, 5, 5a. – Navodimo još 1 primjerak krnje kopče, nepoznatog nalazišta (možda u Italiji?), tj. okovnu pločicu, ukrašenu poput one grob 47, cf. V. Bierbrauer, o. c. (n. 15), tab. LXXVI, 8. – Dodatno upozoravamo na rijedak primjerak masivne kopče (bronca s pozlatom) s nalazišta Varadia (rumunjski Banat), okvirna pločica ukrašena duboko rovašenim, uglato geometrijskim motivima, srednje pločica nedostaje. Ostrogotski nalaz kasnijeg 5. st. (vrijeme tik prije polaska Ostrogota

u Italiju 488. g.), za tu kopču cf.: A. Götze, o. c. (n. 54), 27, fig. 26. – R. Noll, Vom Altertum zum Mittelalter (katalog Kunsthist. Museum, Wien), 1958, 41 sq., no. 13, fig. 29, dolje. – V. Bierbrauer, o. c. (n. 15), 152, n. 198.

⁵⁹ Za povijesne podatke o trajanju ostrogotske vlasti u Dalmaciji i u Panoniji Saviji, te u srijemskoj Panoniji poblize cf.: N. Nodilo, Historija srednjeg vijeka II, 1900, 201, 378 sq. – E. Stein, o. c. (n. 15), 129 sq. – O ostrogotskom vladanju u Italiji od Teoderika Velikog do Vitigeses cf. H. Wolfram, o. c. (n. 15), 346–361, 421–430. – Upućujemo na korisnu knjigu I. Pudić, Gotski jezik I, istoriska gramatika, 1971, *passim*. Naslov iste indicira glavninu sadržaja, no opstoji i poglavlje s osvrtom na povijesno zbivanje u Gota uopće, doduše bez kazivanja o ostrogotskom boravku na dalmatinskom i na panonskom tlu. – Za brojne podatke o ondješnjim prilikama u vrijeme Teoderika Velikog i njegovih nasljednika cf. Šišić, Povijest Hrvata u vrijeme narodnih vladara, 1925, 161–174.

⁶⁰ AMS čuva kopču, nalazište je Salona ili salonitanski ager, veću, masivnu od bronce, alka predice ovalna sa zadebljanim trnom, povijenim preko vanjskog ruba alke, predica zglobovom povezana s trokomadnom okovnom pločicom gotovo kvadratnog obrisa, na njoj zakovice, do uglova 4 ležišta s konveksnim ulošcima od žućkastog stakla, 1 uložak nedostaje kao i ukras središnje pločice. Okvirna pločica i predica ukrašene su gustim, raznoliko punciranim ornamentima, na bazi narebren trn oponaša pri vrhu stilizirano zoomorfnu glavicu. Kopču datiramo u ranije 6. st., vjerojatno je proizvod salonitanske, kasnorimske radionice za ostrogotskog naručitelja; tad je Salona bila sjedište ostrogotskog poglavara – *comes* imenom Osvin – upravljao je provincijama Dalmacijom i panonskom Savijom. Za kopču cf.: A. Riegl, o. c. (n. 55), 318, tab. XXI, 2. – Z. Vinski, o. c. (n. 26), 209 sq., n. 169a, fig. 5. – *Idem*, o. c. (n. 25), 40 sq., tab. XV, 4. Ta singularna salonitanska kopča oblikovana po ostrogotskom shvaćanju, no ukrašena na provincijalno-kasnorimski način, odudara od sviju dosad poznatih kopča, po njoj svojstvenom stilu punciranja, poput onog na kasnorimskim brončanim kopčama iz salonitanske radionice [cf. Z. Vinski, o. c. (n. 26), 209 sq., n. 169a, fig. 4. – Za kasnorimske tehnike punciranja i rovašenja, te mnogobrojan adekvatan salonitanski fundus (AMS, AMZ) poblize cf. H. Bullinger, o. c. (n. 55), 15 sq., 90 sq., 98, no. 119–127 etc.] Na ostrogotskim kopčama u Italiji zapaža se ukras punciranja samo na 1 srebrnoj kopči u blagu s nalazišta Desana (skupina A1 kopča možda podunavskog podrijetla), iako ista nije inače usporediva sa salonitanskom kopčom ostrogotske konture [za kopču blaga Desana cf. V. Bierbrauer, o. c. (n. 15), 127, 205, 266, tab. X, 1] Upozoravamo još na rijedak nalaz brončane, lučne fibule, i to zbog njezina osebujna punciranog ukrasa, primjerak je proizveden vjerojatno u salonitanskoj radionici, poput spominjane salonitanske kopče ostrogotske konture (cf. n. 60), nalazište je sjevernodalmatinska rimska utvrda (vojni logor) *Burnum*, tj. položaj Šupljaja do Ivoševaca, nedaleko Knina, napuštena kao posljednje dalmatinsko uporište od ostrogotske vojske 537. g. za vladanja Vitigeses [svjedoči tadašnji povijesni izvor Procopius, De bello gothico I, 16, cf. o. c. (n. 15)], cf. Z. Vinski, o. c. (n. 26), 208 sq., n. 168, fig. 3; navedena lučna fibula (nju čuva MHAS) predstavlja, po formalno stilskom biljevu, kasno-degenerirani artefakt, oblikovan po ostrogotskoj shemi, a svojstven mu ukras, izveden osebujno punciranjem, oponaša zapravo motiv jednoprute pletenice (dijelom na zaglavnoj pločici i na nozi te fibule). Pletenica je inače značajka relativno mlade skupine rovašeno ornamentiranih artefakata, tj. lučnih fibula i kopča ostrogotske ženske nošnje u italiskom fundusu, ponajviše ne znatno prije 530. g., premda se pletenica javlja i nešto ranije na okovnim pločicama kopča. Burnumska lučna fibula nema italiskih paralela, a isto vrijedi i za salonitansku kopču ostrogotske konture. Ni jedan ni drugi primjerak nije registriran u fundamentalnom djelu V. Bierbrauer, o. c. (n. 15), *passim*.

⁶¹ Ostrogotske 2 kopče iz nedokumentiranog groblja Unešićki Bogočin, tipološki međusobno bliske, relativno ušćuvane (jedna, kićenija bolje, druga nešto slabije), bronca s pozlatom, almandini, predice sa zglobovima intaktne, alke ovalne, baze trnova strmo »odsječene«, s raznoliko rebrastim ukrasima, završeci trnova povijeni preko vanjskih rubova alka (na alki kićenije kopče dodatan ukras 2 antitetičnih stilizirano prikazanih zoomornih glavica), okovne pločice pravokutne, trokomadne, zakovice postoje djelomice, ukrasi: na okvirnim pločicama rovašeni ornamenta jednoprutih pletenica na bolje ušćuvanom primjerku, a jednoprute pseudopletenice

na 3 strane i red trokuta na 4. strani slabije usčuvanog primjerka, obje su okvirne pločice obrubljene redovima jajastih prudova i rubno nizovima neliranih, sitnih trokuta; smještaj, oblici i veličina almandina nisu posve jednoobrazni. Kićenija kopča: na 4 ugla okvirne pločice po 1 ležište, almandini isšezli, na središnjoj pločici do 4 ugla po 1 kapljasto ležište, te posred veće, ovalno ležište za veći almandin *en cabocho*, postoje svi 5 konveksno brušeni almandini. Druga kopča: na vanjskom rubu okvirne pločice ukupno 7 jednakih ležišta s 5 almandina, 2 isčezla, na središnjoj pločici nekad 5 ležišta, 1 uništeno, ležište posred postoji, no bez almandina, usčuvana 3 konveksno brušena almandina (kopče čuva MHAS). Cf.: A. Riegl, o. c. (n. 33), 223 sqq., fig. 208, 209. – Z. Vinski, o. c. (n. 58), 173, n. 12, 183, n. 12, 183, n. 60. – V. Bierbrauer, o. c. (n. 15), 148 sq., tab. LXVI, 1, 3 (2 kopče skupine B). – Z. Vinski, o. c. (n. 25), 40, tab. XVII, 1, 2. Obje kopče, radionički vrlo srodne, proizvedene su u ostrogotskoj Italiji, čini se završetkom drugog desetljeća 6. st. i dospjele su odandle na dalmatinsko tlo, svakako prije 535. g.

⁶² U okolici mjesta Vrljica slučajno je nađen primjerak ostrogotske krnje kopče iz uništenog groba (kopču čuva MHAS), bronca s pozlatom, predica i zglobovi intaktni, alka ovalna, baza masivnog trna strmo »odsječena« (narebren ukras), povijenog preko vanjskog ruba alke, sa stilizirano zoomorfnom glavicom na završetku trna, okovna pločica, iskonski trokomadna, pravokutna, djelomice vrlo oštećena, ne postoje stražnja, ni središnja pločica, okvirna pločica krnje usčuvana, preostale 3 zakovice, ukras: rovašena dvoprutasta pletenica na 2 strane, na 3. strani cikcakasto rovašena, na 4. strani rovašena ornament izlizan i pokriven pločicom zgloba, rubno trag neliranog ornamenta; na nekad 4 ugla, 1 odlomljen, ležišta za almandine, koji nedostaju. Cf. Z. Vinski, o. c. (n. 58), 183, n. 63. – *Idem*, o. c. (n. 25), 40, tab. XVI, 3. Kopča je import iz ostrogotske Italije i za nju vrijedi naš komentar povodom 2 kopče s nalazišta Unešić, cf. n. 61. Primjerak iz okolice Vrljice nije bio poznat V. Bierbraueru i nije registriran u njegovu djelu, cf. n. 60.

⁶³ Groblje Kašić–Glavčurak komentirali smo u n. 31. U našem kontekstu relevantna je ostrogotska kopča iz uništenog ženskog groba. Nju je objavio i opširno prikazao J. Belošević, o. c. (n. 31, 1965), 134 sq., tab. I, 4; upućujemo na to, ne ponavljajući niz podataka o toj kopči, tim više jer taj artefakt nije bliže usporediv s bitno kvalitetnijom kopčom Knin–Greblice, grob 55. Dobro je usčuvana kašička kopča relativno skromne izradbe; istu datiramo u drugo desetljeće 6. st., nedostaju izrazite analogije u fundusu ostrogotskih kopča Italije. Ta kopča oponaša stilski trokomadne primjerke, iako je njezina okovna pločica dvokomadno konstruirana, tj. bez zasebne središnje pločice. Taj kašički nalaz (čuva Arheološki muzej, Zadar), s obzirom na način ukrašavanja, no zbog dvokomadnosti, priključen je uvjetno skupini B, cf. V. Bierbrauer, o. c. (n. 15), 147, tab. LXVII, 4.

⁶⁴ Poznate 2 ostrogotske kopče s groblja Kranj–Lajh (čuva Narodni muzej, Ljubljana) nađene su ondje nesustavnim iskopavanjima u osvit 20. st., i to pojedinačno i rastrkano, 1 na istočnom rubu, 1 na zapadnom rubu ondješnjeg groblja 6. st. Izuzevši nekoliko pojedinosti ukrašavanja almandinima, razlikuju se bitno obje radionički gotovo istovjetne, velike kopče s netom navedenog groblja – svaka s po 2 nasuprotne glavice ptica grabilica na okovnoj pločici – od ostalih ostrogotskih kopča s nalazišta u Hrvatskoj. Ipak pripominjemo izvjesne pojedinosti s obzirom na sličnost smještavanja almandina na središnjem pločicama: na jednoj kopči Kranj–Lajh njih 5, adekvatno s njih 5 Knin–Greblice, grob 55 i njih 5 Unešić, skromnija kopča; na drugoj kopči Kranj–Lajh nedostaje sad središnja pločica, a nju je nekad krasio središnji, veći almandin *en cabocho* (vidljiv na reprodukciji fig. 207 u radu A. Riegla, cf. n. 33), poput odgovarajućeg almandina na kićenijoj kopči Unošić (cf. n. 61). Ostrogotske 2 kopče Kranj–Lajh, radionički i osebužno stilski istovjetne, posebno je analizirao V. Bierbrauer (cit. *infra*), određivši tzv. tip Kranj po tim 2 kopčama i njihovim malobrojnim paralelama u Italiji, unutar skupine B. Obje su kopče Kranj–Lajh obilježene vrlo složenim ukrasima, ne samo na okovnim pločicama (na jednoj rovašene spiralne vitice i valovnice, na drugoj pak rovašene S-kuke), već i na krupnim međusobom gotovo jednakim, raskošno ukrašenim predicama. Ovakve predice nisu inače svojstvene kopčama sa spiralnim ukrasima, ali se pojavljuju u više navrata na italiskim kopčama ukrašenim pletenicama. Jedan od italiskih primjeraka, po obličju usporediv s njih 2

Kranj-Lajh, ima čak ukras s pletenicom na okovnoj pločici. Kopče tipa Kranj – u sklopu skupine B – predstavljaju, dakle, vremenski i tipološki uvjetovane prijeleazne artefakte, od kopča sa spiralnim ukrasima k onima s ukrasima pletenica. Za kopče tipa Kranj pobježe cf. V. Bierbrauer, o. c. (n. 15), 143–145, 150–152, tab. LXIX, 2, 1. – Izbor literature o 2 ostrogotskim kopčama Kranj-Lajh: A. Riegl, o. c. (n. 33), fig. 207 (foto kopče s almandinom *en babochon* na tad još postojećoj središnjoj pločici, ta sad nedostaje). – J. Žontar, Zgodovina mesta Kranj, 1939, 10 sqq., 430sq., tab V, sredina. – Z. Vinski, o. c. (n. 5, 1971), 259. – *Idem* o. c. (n. 25), 39, tab. XII, 1, 2. – V. Stare, Z. Vinski, o. c. (n. 5, 1980), 20, 77, 93, 120, tab. 113, 1, 2.

⁶⁵ U mjestu Dalj, na desnoj obali Dunava, i to na lokaciji ondješnje ciglane – gdje je nekad bio smješten rimski kastel *Teutoburgium*, kao utvrda na panonskom limesu – slučajno je (nepoznate okolnosti) nađena krnja kopča (uništen grob), nesumnjivo ostrogotska, italskog radioničkog podrijetla. U sadašnjem stanju ona je vrlo oštećena, nedostaju predica, srednja i stražnja pločica, iskonski je okovna pločica bila trokomadna; očuvala se samo pravokutna, velika okvirna pločica (nešto oštećena), bronca s pozlatom, na rubnom okviru iznimno 7 ležišta (zbog veličine pločice), s kovexsno brušenim almandinima, nedostaju njih 2 kao i 2 zakovice, rubni okvir pohaban, nekad ukrašen neliranim, sitnim trokutićima (trag se nazire mjestimice). Ukras (na okvirnoj pločici) čine 2 reda rovašenih jednoprutih pseudopletenica. Kopču čuva Osnovna škola u Dalju. Daljska kopča nije mogla biti registrirana u djelu V. Bierbrauer, o. c. (n. 15), *passim* objavljena je 9 g. poslije, tj. 1984., cf. Z. Bojčić, Pregled etc., Arheološka istraživanja u istočnoj Slavoniji i Baranji, HAD (Vukovar 1981), 1984, 214 sq., 222, fig. 1. Ostrogotska kopča nađena u Dalju, ima određivih paralela među takvim kopčama u Italiji, po našem mišljenju je ona proizvedena ne prije 525–530. g., što dokazuje ukras rovašene zrele pseudopletenice.

⁶⁶ Navodimo iz Italije 7 primjeraka s rovašenim pletenicama po djelu V. Bierbrauer, o. c. (n. 15): Aquileia–Monastero (tab. I, 3), Piancarani (tab. XXIX, 1), »Barete« (tab. L, 2), »Romagna« (fig. 43, tab. LI, 3), »Brescia« (tab. LII, 3), »Italija« (tab. LXII, 3), »Italija« (tab. LXIII, 3); bliže su usporedive 2 kopče: Controquerra (tab. XXII, 1), »Belluno« (tab. LXI, 3), obje s po 2 reda pletenica. Na navedenih 9 italjskih primjeraka je kakvoća pletenica varijabilna, ali na ni jednom od njih kakvoća nije bolja od kakvoće pletenice kopče groba 55 (Knin–Greblje).

⁶⁷ Cf. V. Bierbrauer, o. c. (n. 15), tab. XXII, 1, fig. 43, tab. LI, 3, tab. LXI, 3.

⁶⁸ Cf. V. Bierbrauer, o. c. (n. 15): ad a): tab. LXVI, 3, tab. LXIX, 1, 2, tab. IV, 1, tab. LXI, 3, tab. LXII, 3, tab. LXV, 6; ad b): tab. IL, 1, fig. 43, tab. LI, 3, tab. LXV, 6; ad c): tab. I, 3, tab. XXXI, 4, tab. XLI, 1, tab. IL, 1, tab. LXV, 6; ad d): tab. XL, 2a, tab. IV, 1, tab. LII, 5a, tab. LXXX, 3a.

⁶⁹ Cf. V. Bierbrauer, o. c. (n. 15), 143 sqq., tab. LXXVII, 3, tab. LXIX, 2, 1. – Cf. pobježe n. 64.

⁷⁰ Temeljna je važna publikacija E. Crowfoot, S. Shadvick Hawkes, Early Anglo-Saxon gold braids, *Medieval Archaeology* XI 1967, 42–86, s opsežnom interpretacijom i kartiranim kataloškim popisom evropskog fundusa. – Iz Jugoslavije upućujemo na nekoliko grobova sa smotcima zlatna žica u pojedinim langobardskim ženskim grobovima Kranj-Lajh. – Pribrojiti treba i nalazište Ljubljana-Dravlje, ostrogotski, ženski grob 1, zbog zlatne žice, vezene brokatiranjem u minuli veo na lubanji, cf. M. Slabe, o. c. (n. 15), 12, 50 tab. 20.

⁷¹ P. T. Kessler, Eine Grufbestattung aus römischer Zeit in Mainz, *Germania* 9, 1925, 131, fig. 1, 2, 5. – Također je višekratno uočena zlatna žica, tj. ostaci brokata u kasnoantičkim ženskim grobovima na tlu Ljubljane, odnosno u i oko *Emonae*, za citate cf. M. Slabe, o. c. (n. 15), 50, m. 1.

⁷² Cf. M. Dragičević, Ukrasni povezi za glavu s nalazišta Greblje u Kninu, *SHP* 1985, 237–241, fig. 1, 2, tab. I, II.

⁷³ Cf. D. Jelovina, o. c. (n. 2), 53–56, fig. 2.

⁷⁴ Za simboliku prikazana orla Atilina vremena cf. J. Werner, Beiträge zur Archäologie des Attila-Reiches, *Bayer. Akad. der Wiss. philos.-histor. Kl. Abh.*, N: F. 38 A, 1956, 69

sqq., posebice 80, n. 4. – Glede pontskog podrijetla motiva ptice grabilice također cf. G. Thiry, *Die Vogelfibeln der Germanischen Völkerwanderungszeit*, *Rheinische Forschungen* etc. III, 1939, 11-18.

⁷⁵ Poblize cf. osnovnu raspravu o fundusu orlovskih kopča i primjercima na grobnim nalazištima Krimskih Gota, radioničkom središtu *Bosphoros* (Kerč), uključivši gepidska nalazišta u Transilvaniji i u Potisju, te kartom rasprostiranja, M. Rusu, *Pontische Gürtelschnallen mit Adlerkopf, DACIA* etc., n. sér. III, 1959, 485-523, posebno 513, fig. 1-12. – O Krimskim Gotima: A. A. Wasiliev, *The Goths in the Crimea*, 1936. – M. A. Tihanova, *Doros-Feodorovo v istorii srednevekovog Krima*, *Mat. i issled. po arheol. SSSR* 34, 1953. – V. V. Kropotkin, *Iz istorii srednevekovnog Krima*, *Sovetskaja arheologija* XXVIII, 1958. – A. L. Jakobson, *Srednevekovniji Krim*, 1964.

⁷⁶ Netom navedene 3 orlovske kopče interpretirali smo u našoj raspravi: *Adlerschnallen-funde in Jugoslawien*, *Liber Iosepho Kontrzewski octogenario* etc., 1968, 314-325, fig. 1-6. Za primjerak Kovin i »sjeverna Srbija« znao je M. Rusu, o. c. (n. 75), fig. 12, fig. 7, 1, ali ne za one Aradac-Mečka i Knin-Greblje, grob 50; njemu nije bio poznat ni neočekivani primjerak Valentine-Arnesp, u južnoj Francuskoj, cf. Z. Vinski, o. c. (n. 76), fig. 4, fig. 5, fig. 6.

⁷⁷ Komentar: Prokopijevi »tetraksitski« Goti naseljavali su na Krimu visoravan do morske obale sa središtem Doros (Feodorovo), a bili su, kao arijanski kršćani, saveznici Istočno-rimskog carstva, naročito za vladanja Justinijana I; završetkom 7. i u 8. st. dospjeli su pod vrhovništvo kagana Kazara. Krimski Goti nisu nikad zaposjeli grad *Bosphoros*, jer taj je nakon propasti bosporanske državne tvorbe, bio već zaposjednut od Huna, a ti su ondje boravili do u 6. st. Car Justinijan I preoteo je *Bosphoros* Hunima, izgradivši ponovno razrušene gradske bedeme [cf. Procopius, *De aedificiis* III, 7 (Procopii Caesariensis opera omnia ed. Jac. Haurry)]. Bosporanske su zlatarske radionice djelovale sveudilj nesmetano, kako za hunske, tako i za ranobizantske vlasti, odnosno za odgovarajuće naručitelje. Proizvodilo se mnoštvo artefakata, često od plemenitih kovina, ukrašenih almandinima etc., uz ostalo i orlovske kopče, oblikovane, zbog orlovske simbolike, po tradiciji hunskih utjecaja. Tad je taj motiv postao omiljen u Istočnih Germana, odnosno ondješnjih Gota, koji su takve kopče dobivali trgovinom, a ušćuvala su se ponajviše u krimsko-gotskim ženskim grobovima, cf.: J. Werner, o. c. (n. 74), 86, 89. – M. Rusu, o. c. (n. 75), 496-513 sqq.

⁷⁸ Za orlovske fibule Vizigota u Hispaniji cf.: H. Zeiss, o. c. (n. 25), 18-20, 104, tab. 6, 1-5 (nepoznato nalazište u Hispaniji, Calatayud, Herrera de Pisuerga, Deza) – A. Molinero-Perez, o. c. (n. 29), 109, tab. XXVIII, 4 (Duraton). – P. de Palol, o. c. (n. 51), 145, fig. 96 (nepoznato nalazište u Hispaniji, Calatayud, uveličani snimci u boji). – Sve navedene primjerke čuva Museo Arqueologico Nacional, Madrid. – Za stručno vrednovanje vizigotskih orlovskih fibula cf. H. Zeiss, o. c. (n. 25), *ibidem*; on upućuje i na vizigotski primjerak u Akvitaniji, s južnofrancuskog nalazišta Castel d'Agen, te na iznimni nalaz para orlovskih fibula izvan vizigotskog areala, na merovinškom tlu, u sjevernoj Francuskoj, nalazište je Ville-sur-Cousance (département Meuse). Na svim vizigotskim su primjercima, redovito od pozlaćene bronce, vidna štitolika oblikovana ptičja tijela.

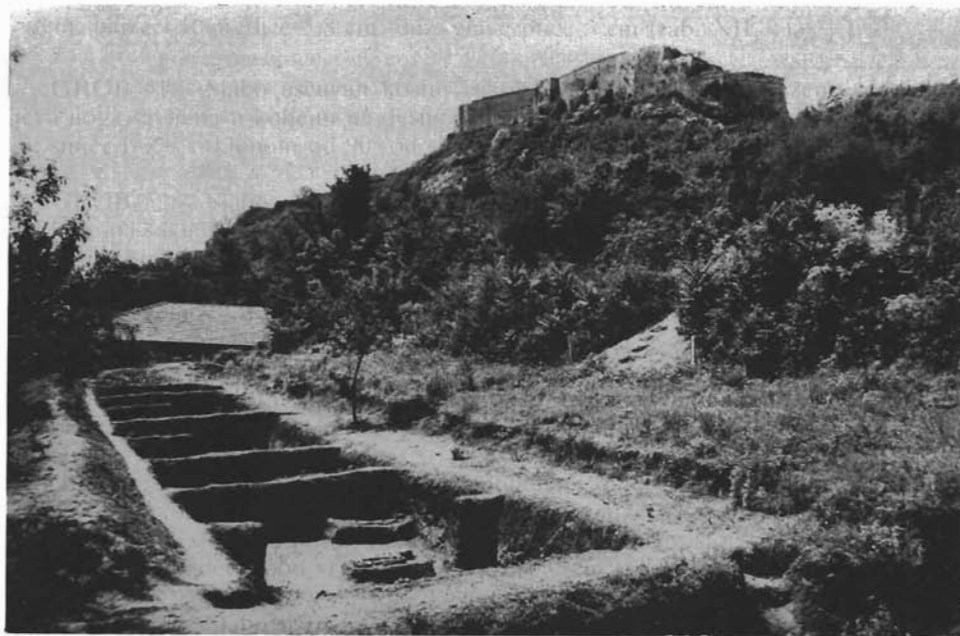
Za orlovske fibule Ostrogota u Italiji cf. V. Bierbrauer, o. c. (n. 15), 121 sq., tab. XVIII, 1, tab. XIX, 1 (Domagnano, republika San Marino; u starijoj literaturi pogrešno nalazište Cesena, kod Bologne), tab. XXXVI, 2, 3 (Roma, via Flaminia), tab. XXVI, 1 (Milano, Piazza San Ambrogio). Po kakvoći zlatarske izradbe i stilskom htijenju – bez štitolikosti ptičjeg tijela – osobito se ističe par velikih, zlatnih raskošno, gusto (polihromijom) kloazoniranih primjeraka Domagnano, a također i manji par iz Rima, dok je primjerak iz Milana od bronce i relativno skromnije kloazoniran, a tipološki je, zbog štitolikog oblikovanja tijela, blizak vizigotskim ostvarenjima; na milanskom je primjerku zanimljiva karika, pričvršćena na orlovskom repu, a na njoj su iskonski bili lančići s ukrasnim visuljcima, po staroj mediteranskoj i pontskoj tradiciji.

⁷⁹ V. Ensslin, o. c. (n. 15), 192, 305. – Z. Vinski, o. c. (n. 26), 192, n. 78 – *Idem*, o. c. (n. 76, 1968), 325.

⁸⁰ N. Nodilo, o. c. (n. 59), 201. – E. Stein, o. c. (n. 15), 339, 343 sqq., 360.

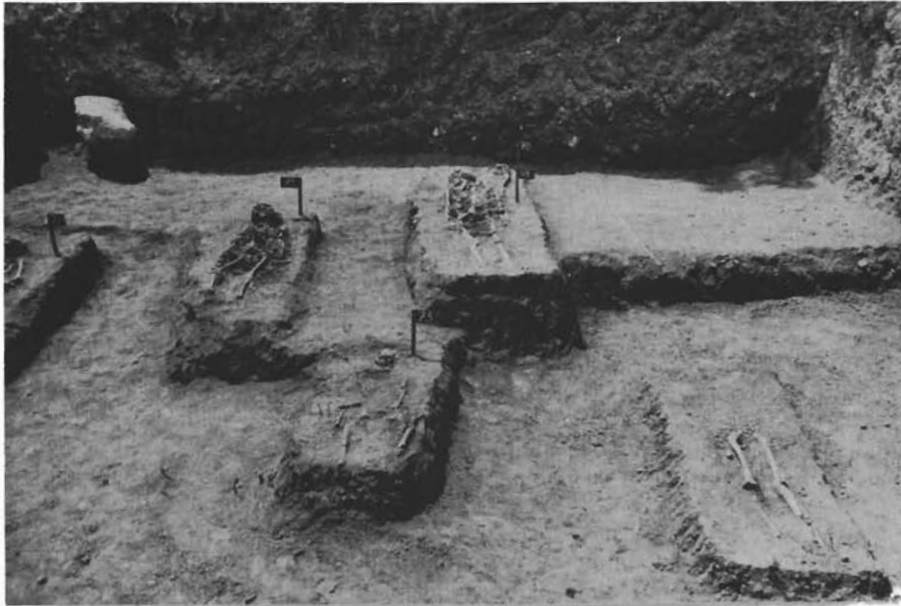
- ⁸¹ N. Åberg, o. c. (n. 28), 10 sq., fig. 16.
- ⁸² Z. Vinski, Krstoliki nakit epohe seobe naroda u Jugoslaviji, *VjAMZ*, 3. ser III, 1968, 141 sq., fig. 54.
- ⁸³ Z. Vinski, o. c. (n. 31), 37 sq., tab XXX, 2 (s glavnim podacima).
- ⁸⁴ O skupini kopča s U-okovnim pločicama поближе cf. Z. Vinski o. c. (n. 31), 29-33.
- ⁸⁵ Cf. n. 48.
- ⁸⁶ Z. Vinski, o. c. (n. 31), 14, 42, tab. VIII, 1, 2.
- ⁸⁷ Poblіže glede tzv. EMMANUEL-fibule i njoj manje više srodnih primjeraka cf. Z. Vinski, o. c. (n. 31), 7-15, tab. I-VIII.
- ⁸⁸ Pozivamo se na *corpus* H. Kühn, Die germanischen Bügelfibeln der Völkerwanderungszeit etc., 1974, II, 1, 152, II, 2, 913-933.
- ⁸⁹ V. Stare, Z. Vinski, o. c. (n. 5, 1980), 21, n. 42 (s literaturom).
- ⁹⁰ S-fibule nalazišta Kranj-Lajh i njihove paralele interpretirao je iscrpno J. Werner, o. c. (n. 5), 44, 75-78, 126, tab. 36, 34, tab. 37, 13, 14, 17, tab. 38, 3, 15, tab. 42, 2, 6., također u odnosu s ostalim relevantnim fundusom, uzevši u obzir povijesne čimbenike.
- ⁹¹ V. Bierbrauer, o. c. (n. 13, 1987), 145 sq., tab. 46, 5, tab. 62, 2, tab. 61, 13 (nepoznato nalazište u Furlaniji).
- ⁹² Z. Vinski o. c. (n. 82), 137. - *Idem*, o. c. (n. 5, 1971), 365, fig. 4 (karta rasprostiranja).
- ⁹³ Z. Vinski, o. c. (n. 82), 106, 136 sq., 150 sq., tab. V, 8, fig. 53. - *Idem*, o. c. (n. 31), 22, tab. XIV, 7, 9. - Za objavu slične fibule u groblju Duvno-Korita cf. N. Miletić, o. c. (n. 15, 1978), 151, 164, tab. V, 74.
- ⁹⁴ N. Miletić, o. c. (n. 15, 1978), 149, 156, tab. III, 59.
- ⁹⁵ Belošević, o. c. (n. 31, 1968), 228, tab. X, 18, 19.
- ⁹⁶ Lj. Karaman, Iskopine društva »Bihaća« u Mravincima etc., *Rad JAZU* 268, Umj. raz. 4, 1940, 22, fig. 18.
- ⁹⁷ Pismeno mišljenje od 12. XII. 1989. g., autor prof. dr. W. Seibt, Wien.
- ⁹⁸ L. Schmidt, Die Ostgermanen etc., 1969, 537, 581 - Z. Vinski, o. c. (n. 58), 186, n. 79 (s literaturom).
- ⁹⁹ Z. Vinski, o. c. (n. 58), 179 sq., n. 43 (s literaturom).

Tab. I.

Tab. I. Knin-Greblje, 1, 2, pogled na istraženi teren. – Taf. I, Knin-Greblje, 1, 2, Blick auf die Grabungen.

Tab. II.

1

2

Tab. II. Knin-Greblje, 1, 2, pogled na istraženi teren. – Taf. II, Knin-Greblje, 1, 2, Blick auf die Grabungen.

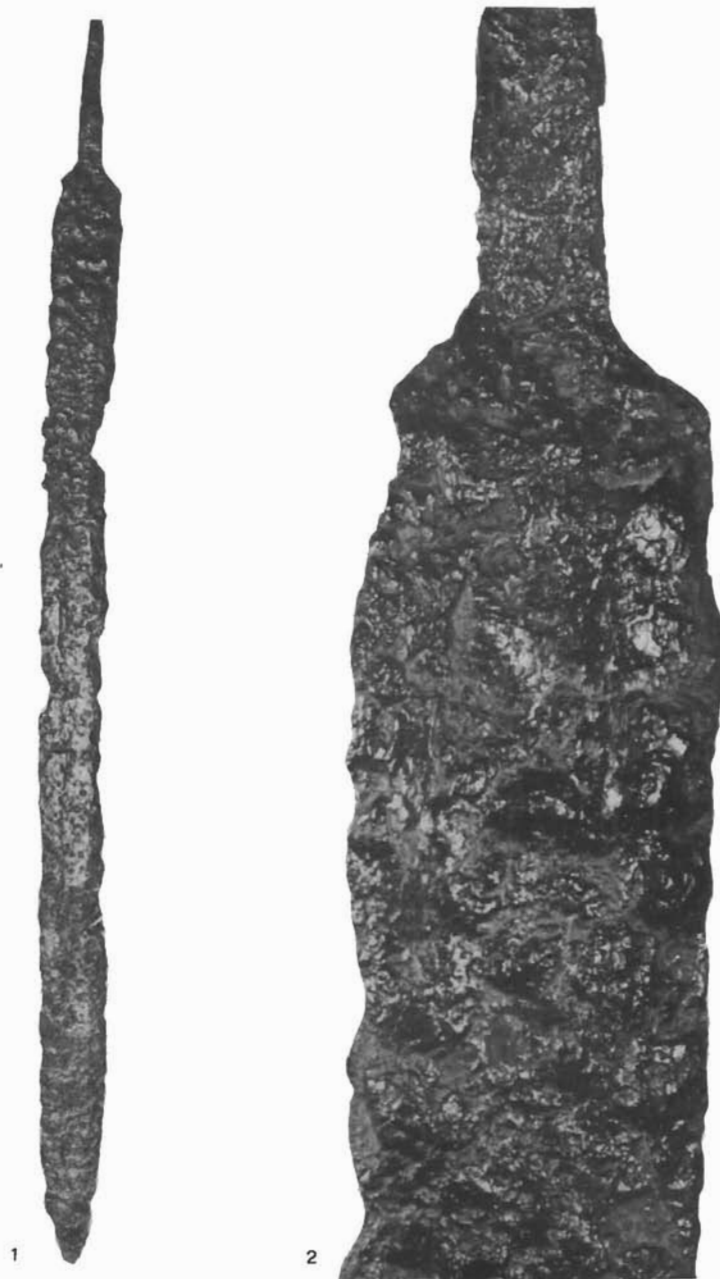
Tab. III.

Tab. III. Knin-Greblje, 1, detalj groba 172; 2, detalj groba 173. — Taf. III, Knin-Greblje, 1, Detail des Grabs 172; 2, Detail des Grabs 173.

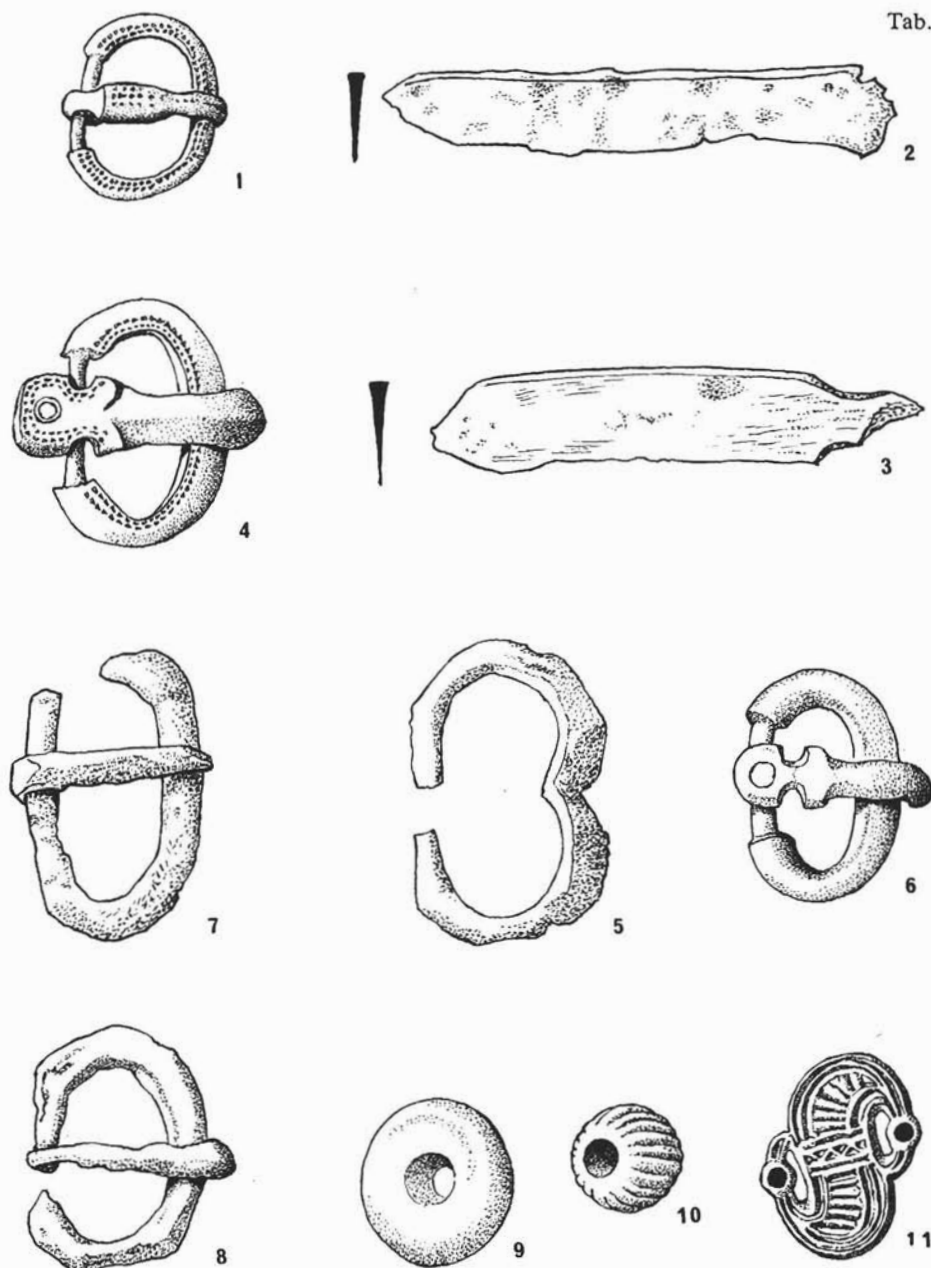

Tab. IV.

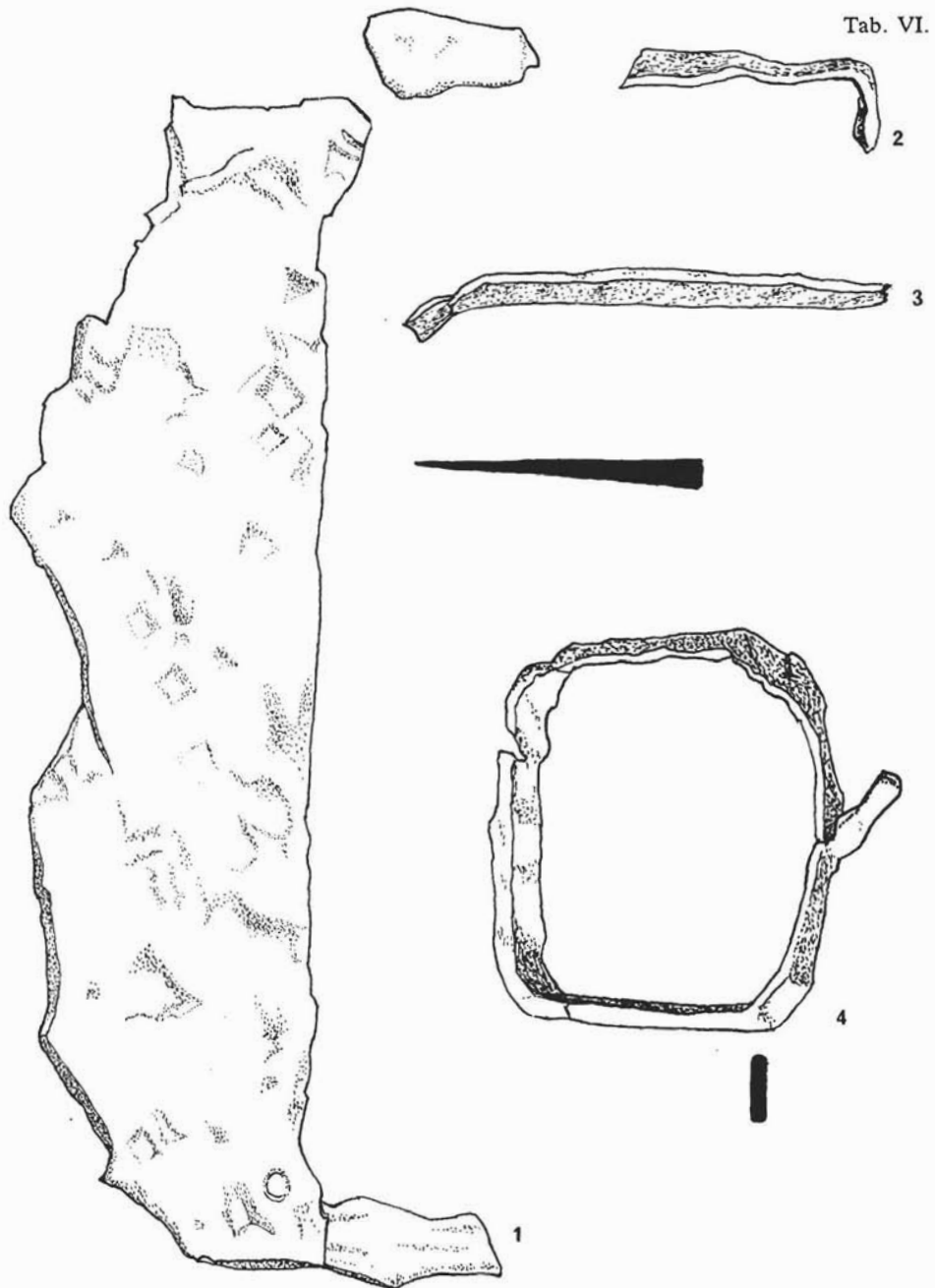

Tab. IV. Knin-Greblje, 1, 2, mač iz uništenog groba. Mj.: 1, cca 1:5; 2, cca 1:1. – Taf. IV,
Knin-Greblje, 1, 2, Schwert aus vernichtetem Grab. M.: 1, cca 1:5; 2, cca 1:1.

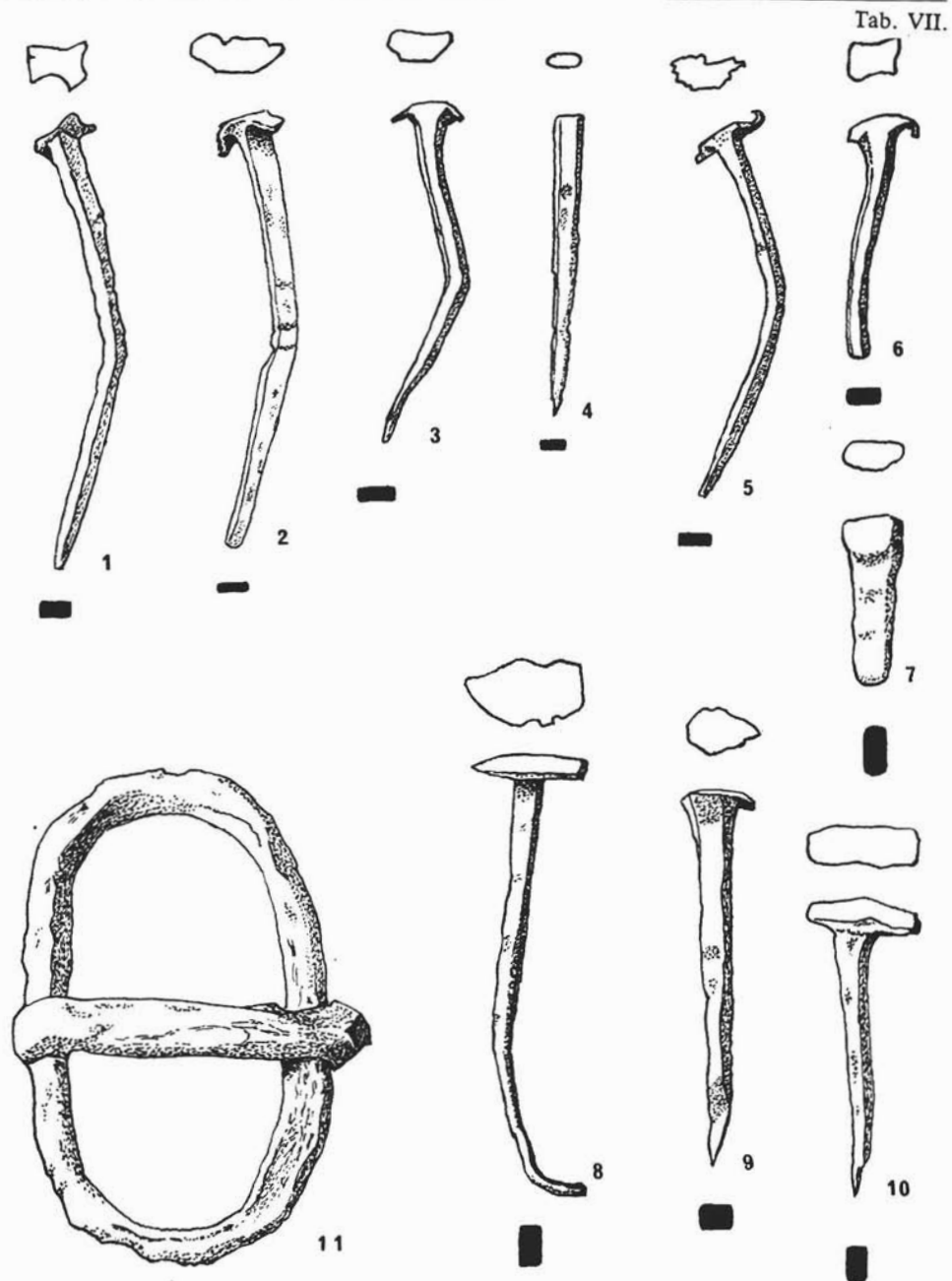
Tab. V.

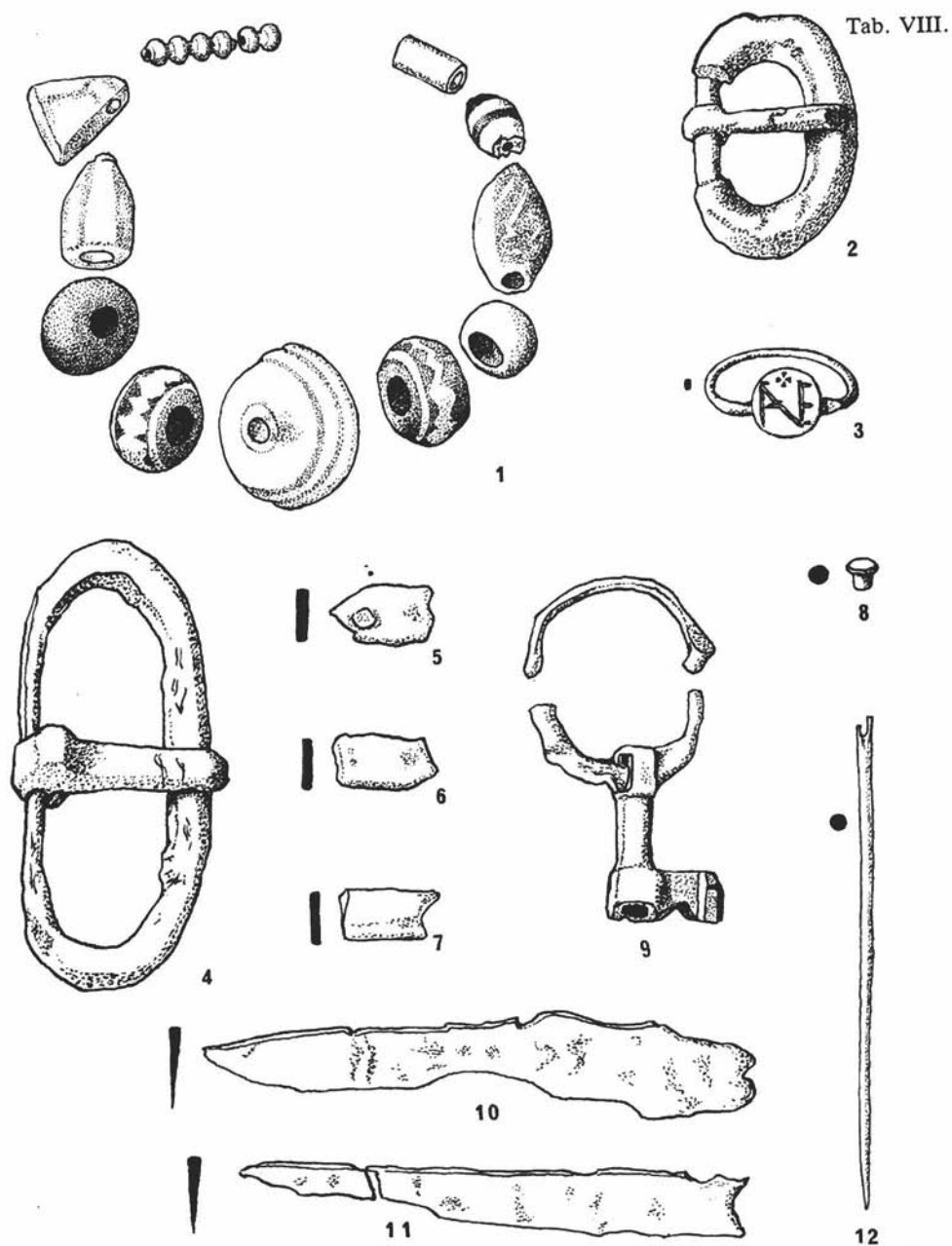
Tab. V. Knin-Greblje, 1, 2, grob 2; 3, grob 3; 4, grob 5; 5, 6, grob 7; 7, grob 10; 8, grob 13; 9-11, grob 14. Mj.: 1:1. - Taf. V, Knin-Greblje, 1, 2, Grab 2; 3, Grab 3; 4, Grab 5; 5, 6, Grab 7; 7, Grab, 10; 8, Grab 13; 9-11, Grab 14. M.: 1:1.

Tab. VI. Knin-Greblje, 1, grob 15; 2-4, grob 17. Mj.: 1:1. – Taf. VI, Knin-Greblje, 1, Grab 15; 2-4, Grab 17. M.: 1:1.

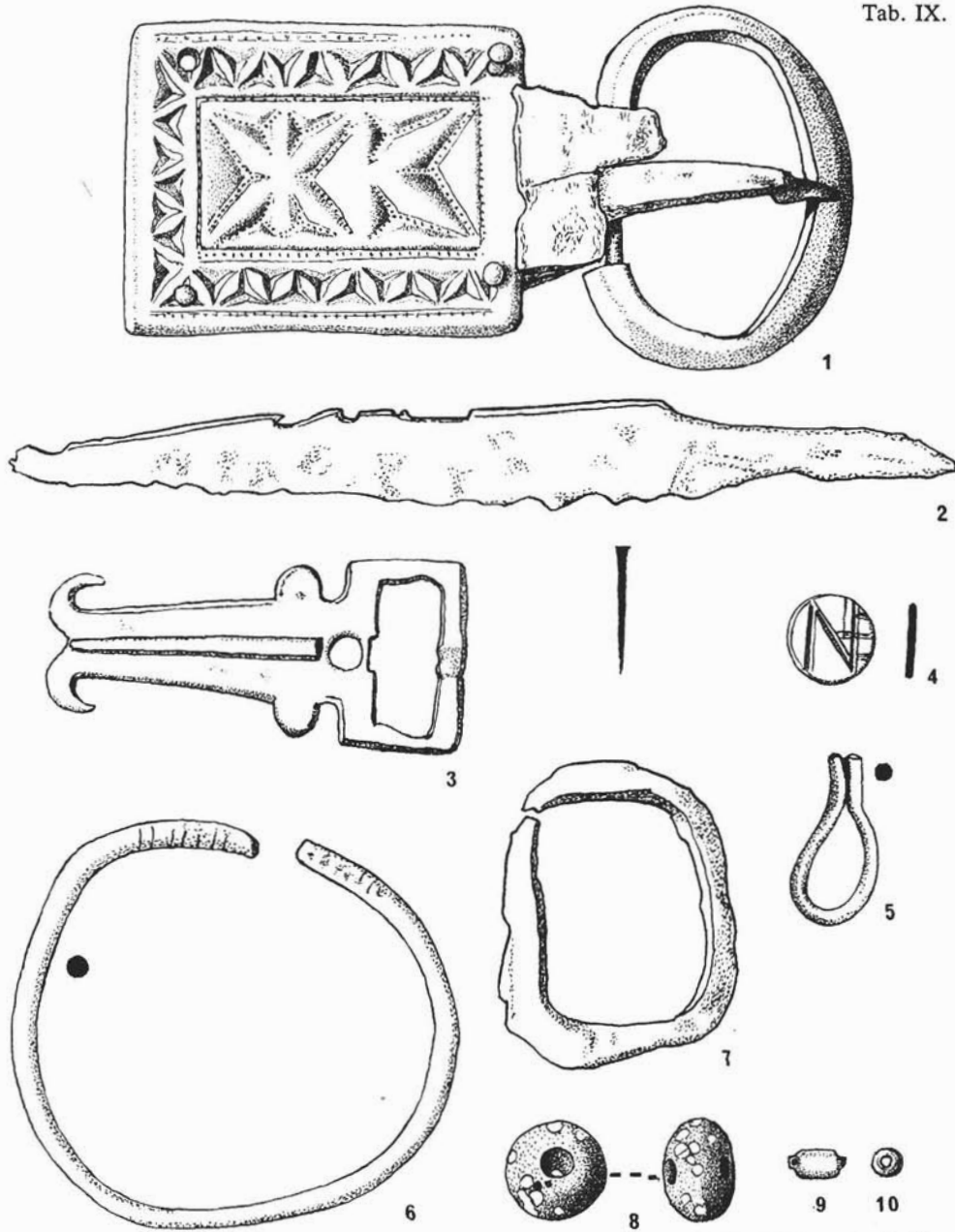

Tab. VII. Knin-Greblje, 1-6, grob 21; 7-10, grob 28; 11, grob 45. Mj.: 1:1. - Taf. VII, Knin-Greblje, 1-6, Grab 21; 7-10, Grab 28; 11, Grab 45. M.: 1:1.

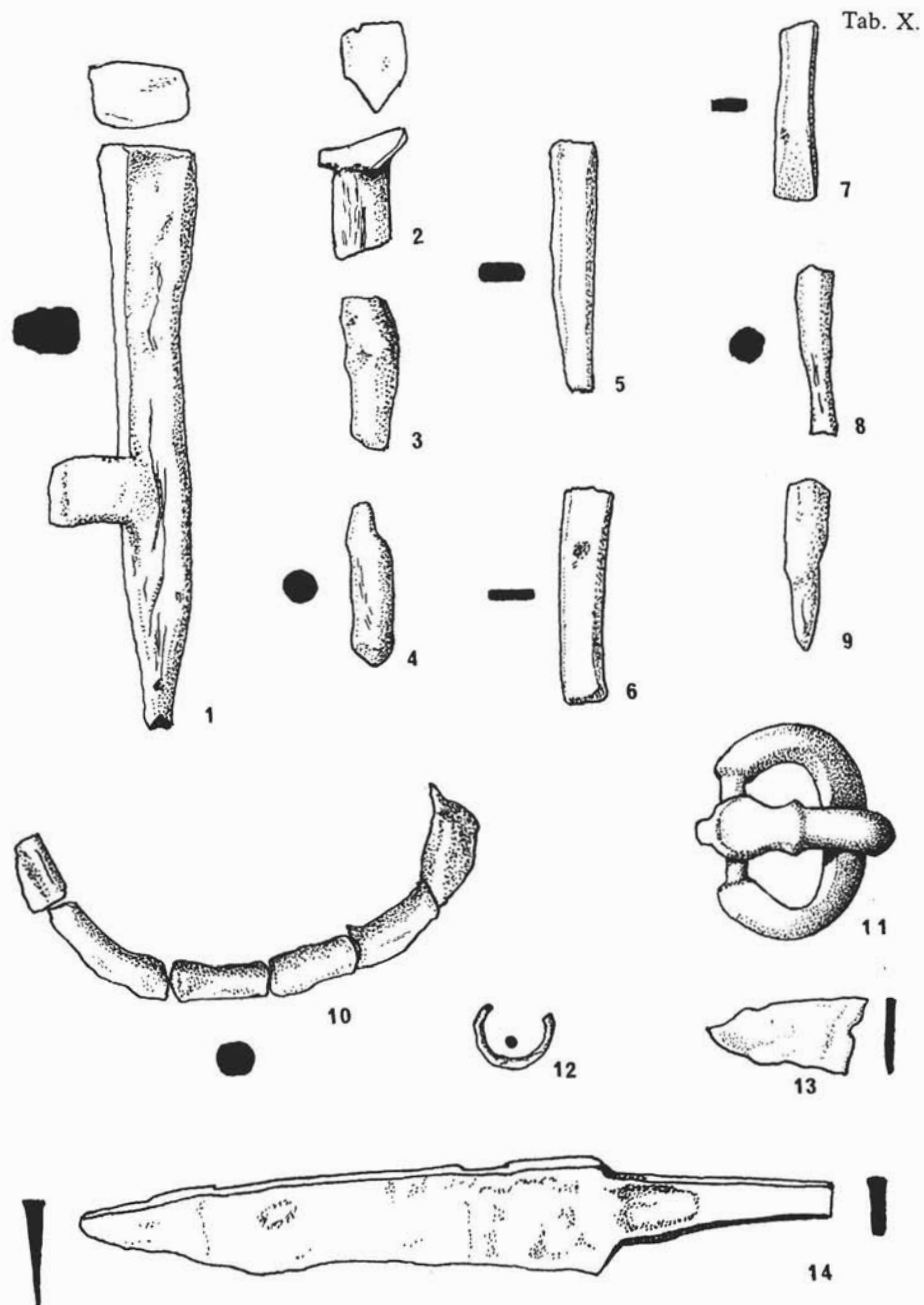

Tab. VIII. Knin-Greblje, 1-12, grob 39. Mj.: 1:1. - Taf. VIII, Knin-Greblje, 1-12, Grab 39. M.: 1:1.

Tab. IX.

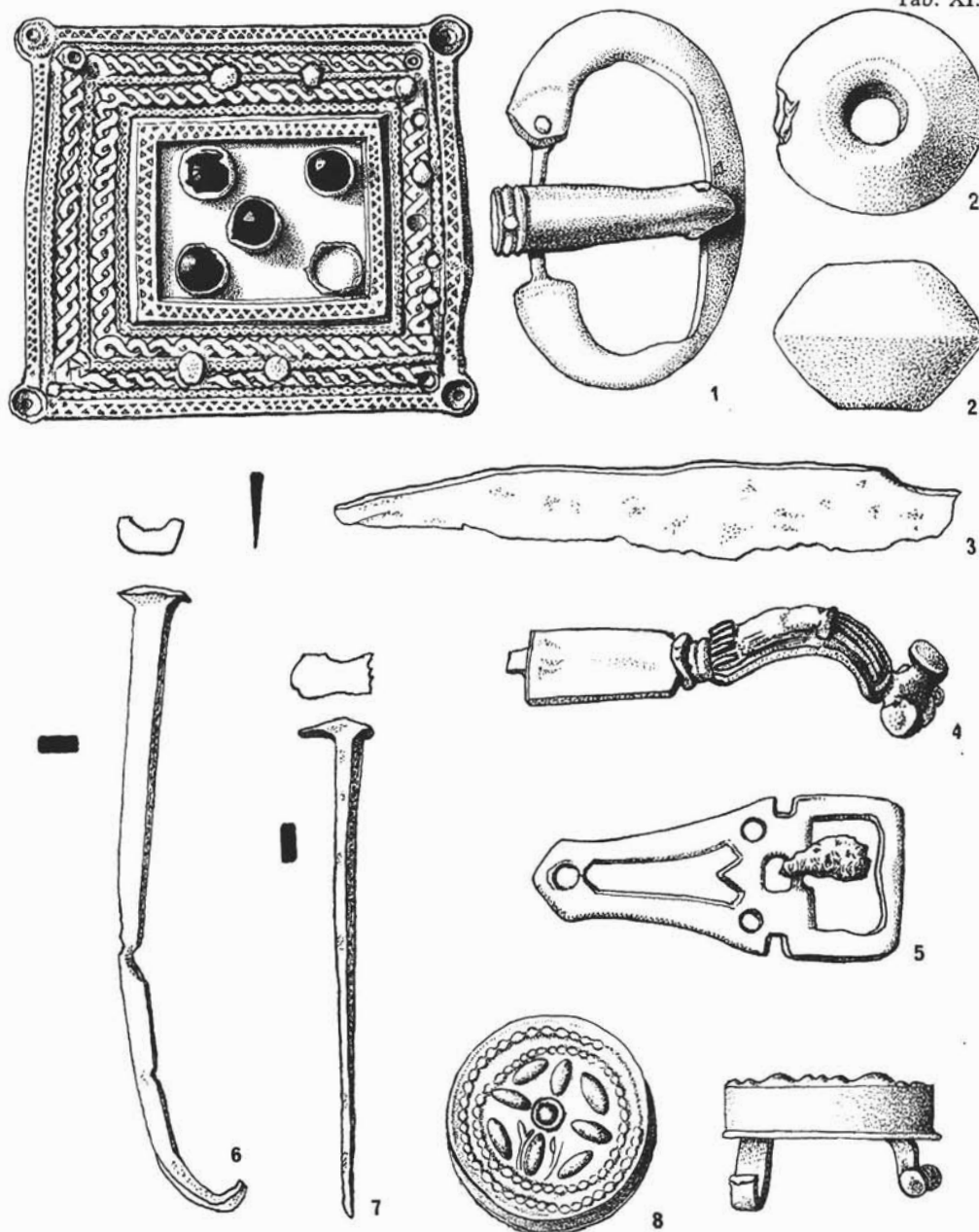

Tab. IX. Knin-Greblje, 1, grob 47; 2-5, grob 38; 6, grob 36; 7, grob 52; 8-10, grob 53. M.: 1:1. - Taf. IX, Knin-Greblje, 1, Grab 47; 2-5, Grab 38; 6, Grab 36; 7, Grab 52; 8-10, Grab 53. M.: 1:1.

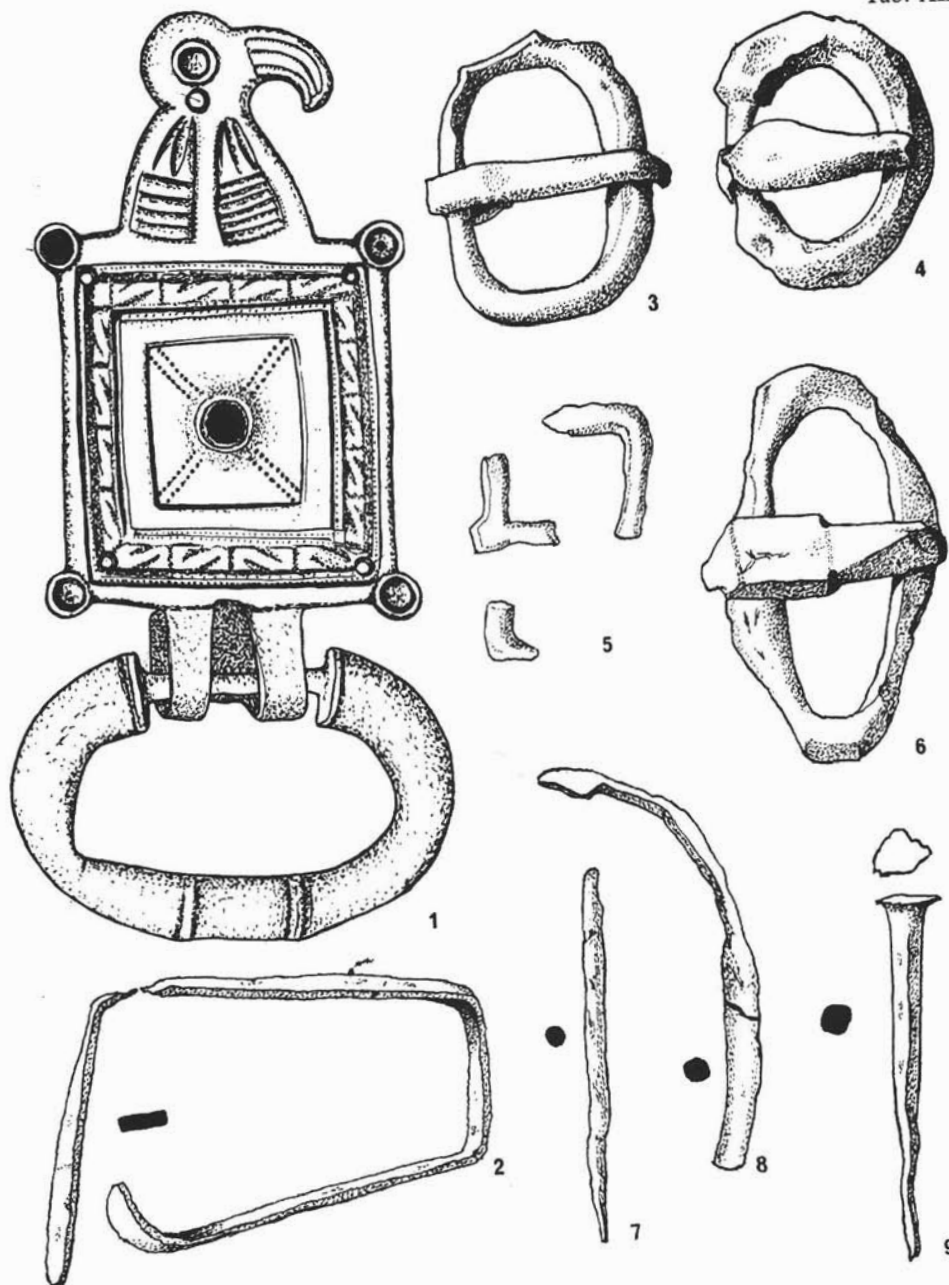
Tab. X. Knin-Greblje, 1-14, grob 54. Mj.: 1:1 - Taf. X, Knin-Greblje, 1-14, Grab 54. M.: 1:1.

Tab. XI.

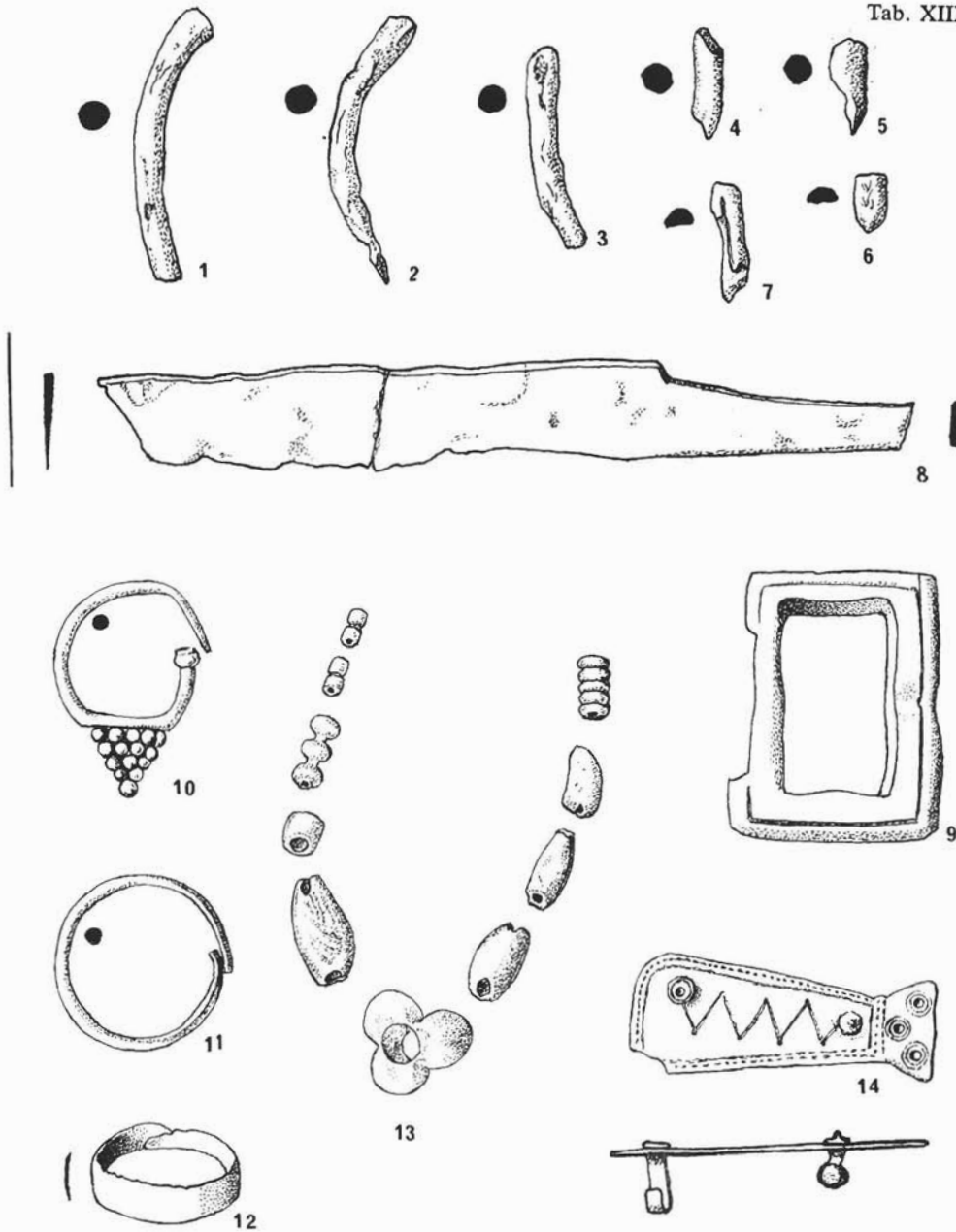
Tab. XI. Knin-Greblje, 1-3, grob 55; 4, 5, grob 61; 6, grob 57; 7, grob 60; 8, grob 65. Mj.: 1:1 - Taf. XI, Knin-Greblje, 1-3, Grab 55; 4, 5, Grab 61; 6, Grab 57; 7, Grab 60; 8, Grab 65. M.: 1:1.

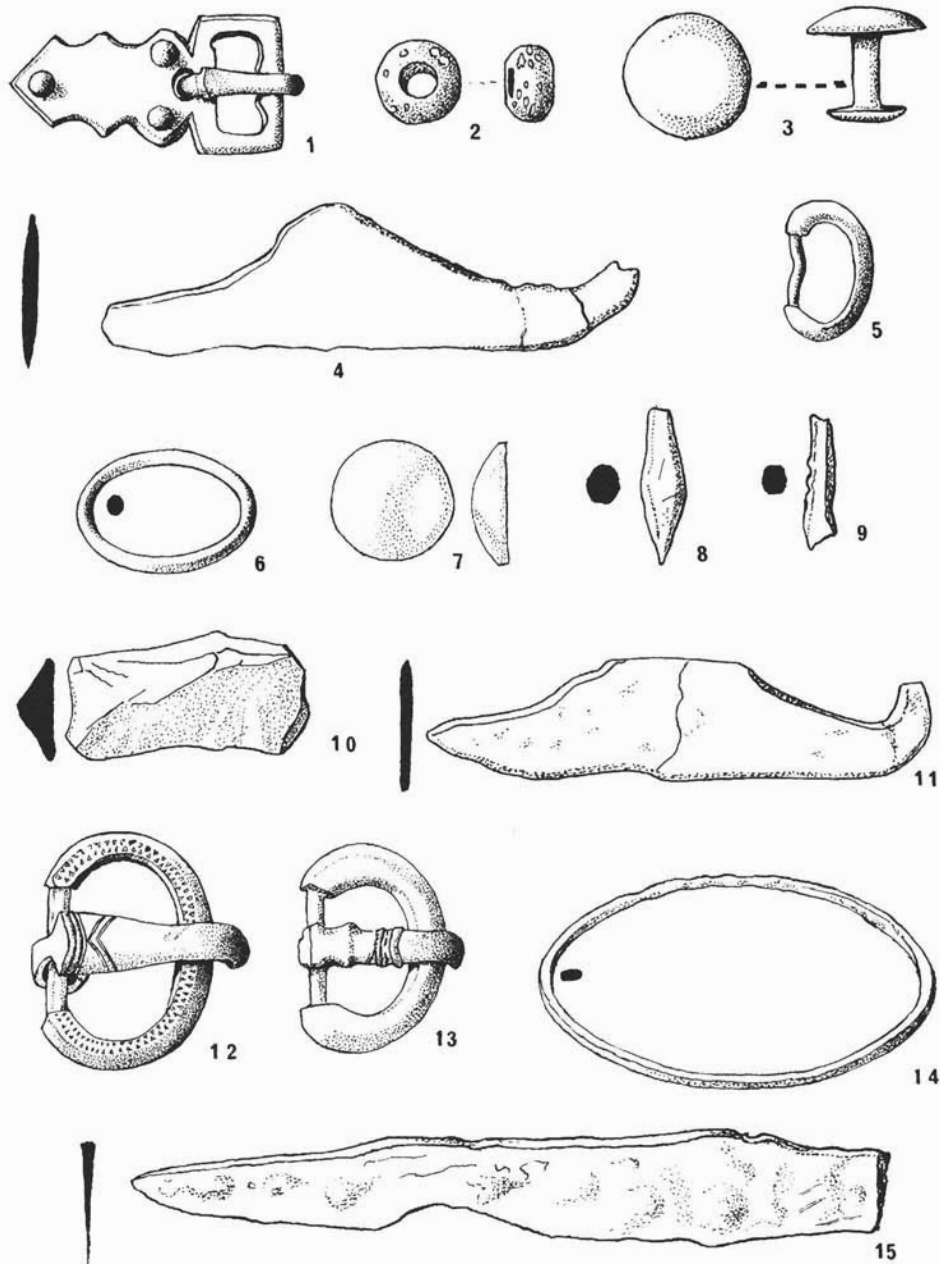
Tab. XII. Knin-Greblje, 1, grob 50; 2, grob 66; 3, 4, grob 77; 5, grob 64; 6, grob 68; 7, 8, grob 73; 9, grob 69. Mj.: 1:1. - Taf. XII, Knin-Greblje, 1, Grab 50; 2, Grab. 66; 3, 4, Grab 77; 5, Grab 64; 6, Grab 68; 7, 8, Grab 73; 9, Grab 69. M.: 1:1.

Tab. XIII.

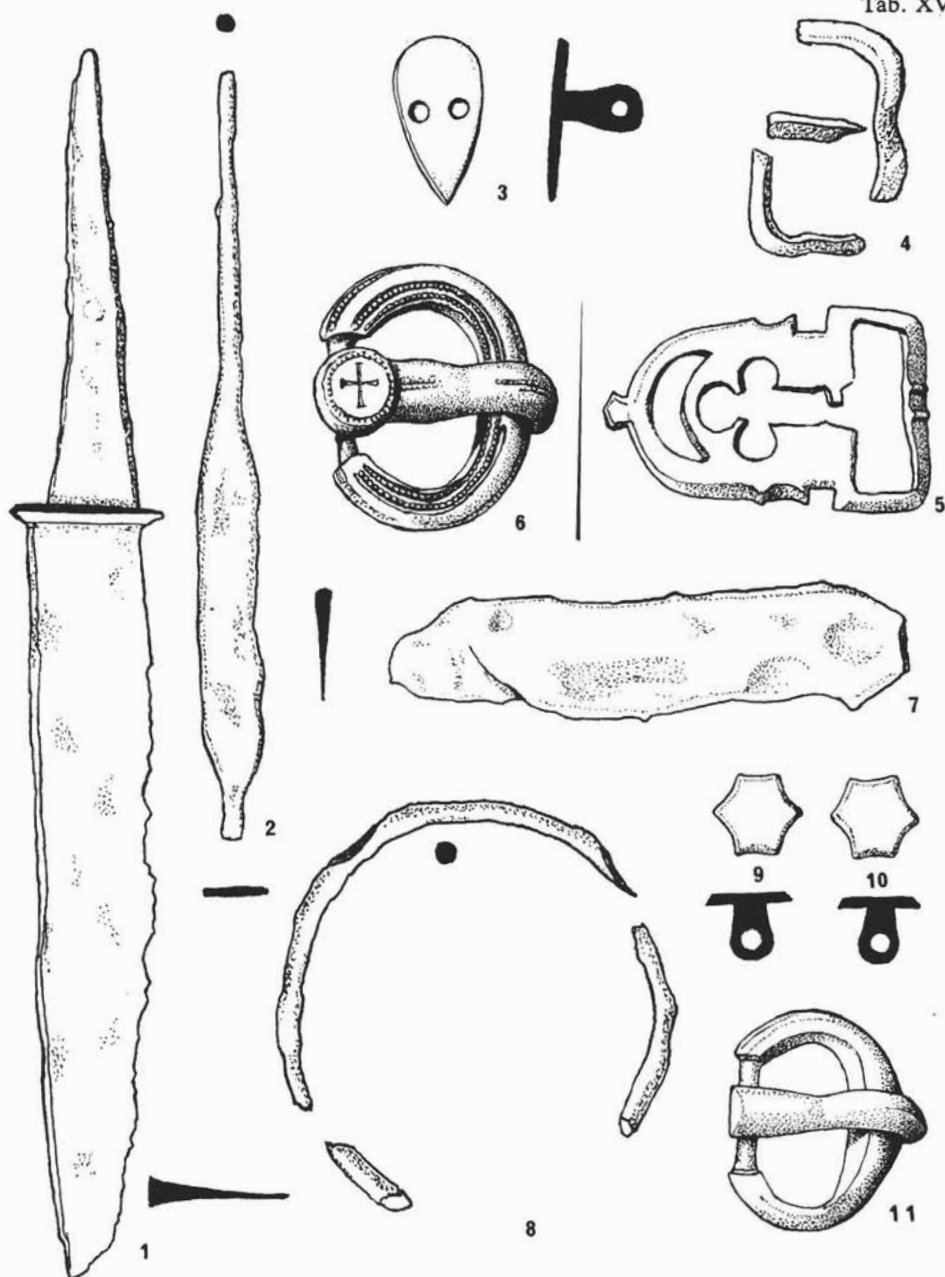
Tab. XIII. Knin-Greblje, 1-7, grob 75; 8, grob 78; 9, grob 81; 10-13, grob 82; 14, grob 83.
Mj.: 1:1. - Taf. XIII, Knin-Greblje, 1-7, Grab 75; 8, Grab 78; 9, Grab 81; 10-13, Grab 82;
14, Grab 83. M.: 1:1.

Tab. XIV.

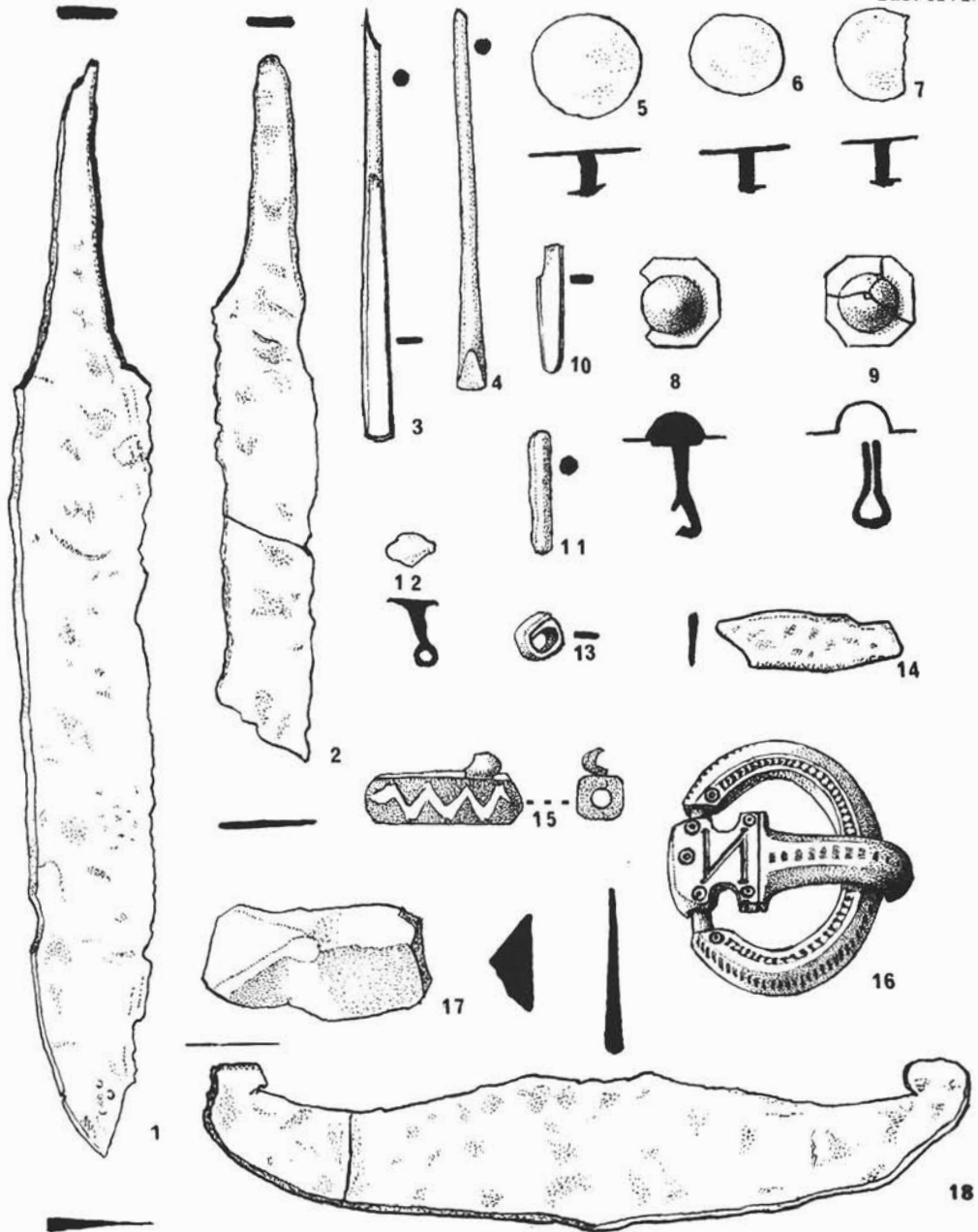
Tab. XIV. Knin-Greblje, 1-4, grob 84; 5-13, grob 86; 14, 15, grob 91. Mj.: 1:1. - Taf. XIV, Knin-Greblje, 1-4, Grab 84; 5-13, Grab 86; 14, 15, Grab. 91. M.: 1:1.

Tab. XV.

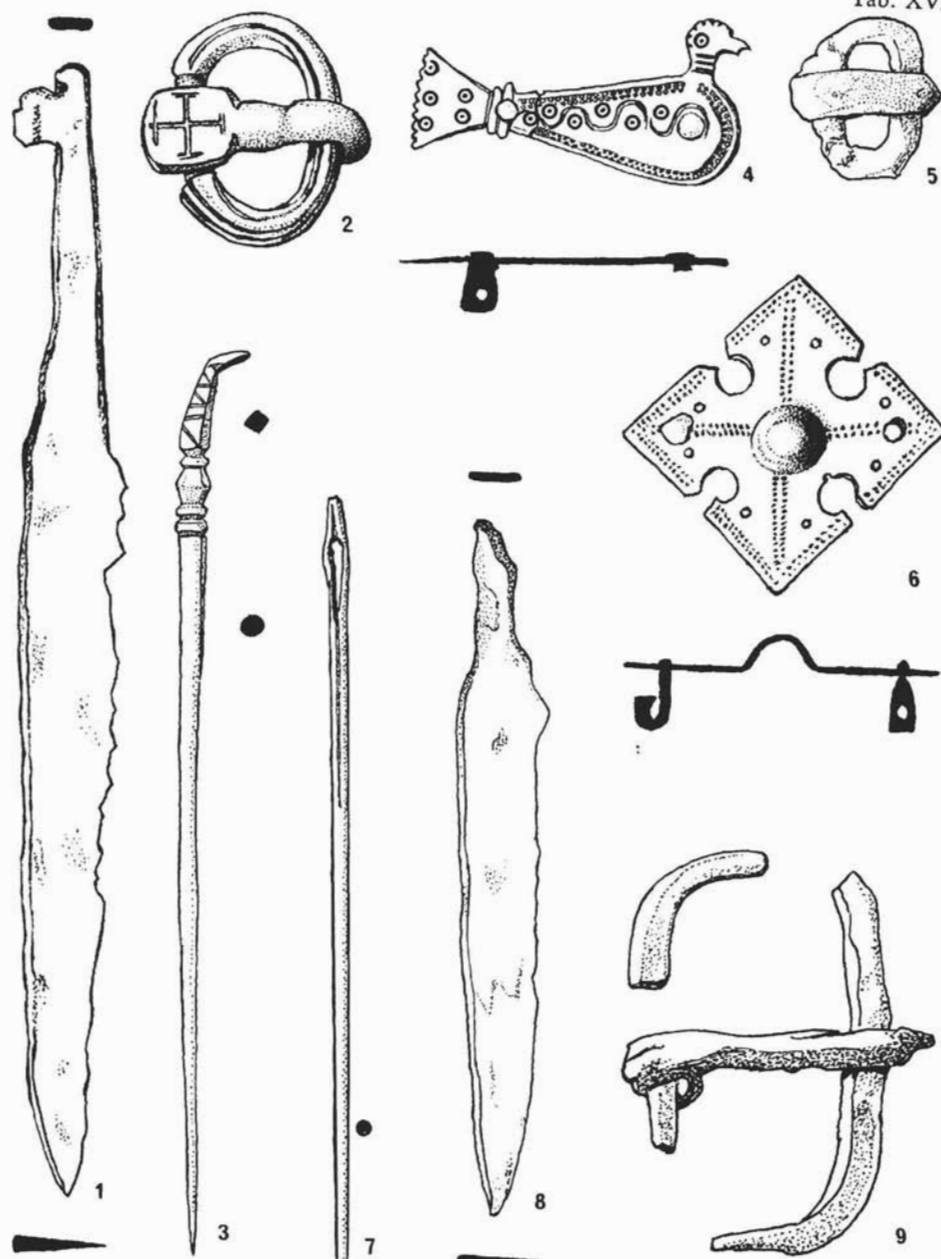
Tab. XV. Knin-Greblje, 1-4, grob 94; 5, grob 95; 6, 7, grob 93; 8, grob 90; 9-11, grob 98. Mj.: 1:1. - Taf. XV, Knin-Greblje, 1-4, Grab 94; 5, Grab 95; 6, 7, Grab 93; 8, Grab 90; 9-11, Grab 98. M.: 1:1.

Tab. XVI.

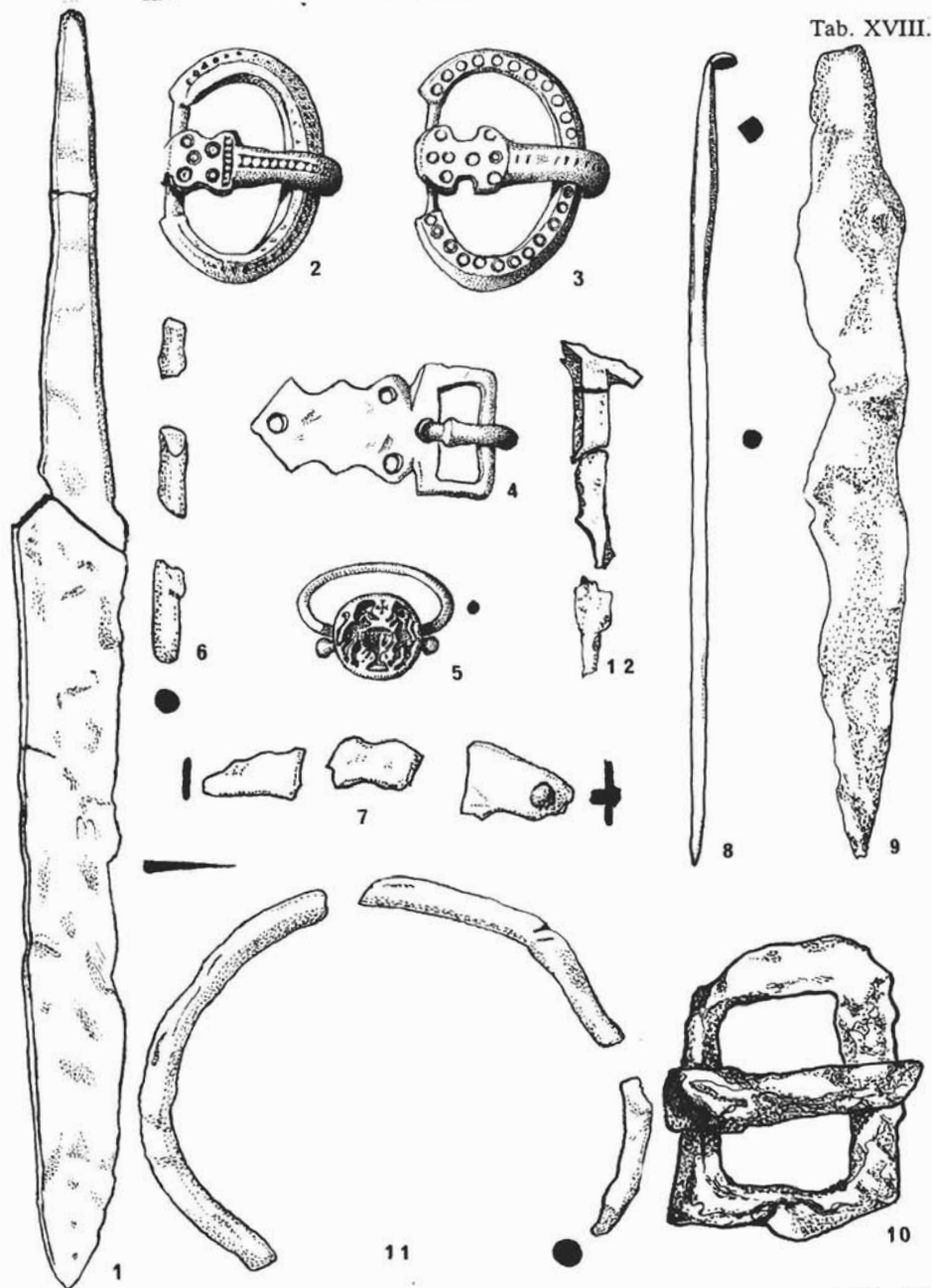

Tab. XVI. Knin-Greblje, 1-18, grob 107. Mj.: 1:1. - Taf. XVI, Knin-Greblje, 1-18, Grab 107. M.: 1:1.

Tab. XVII.

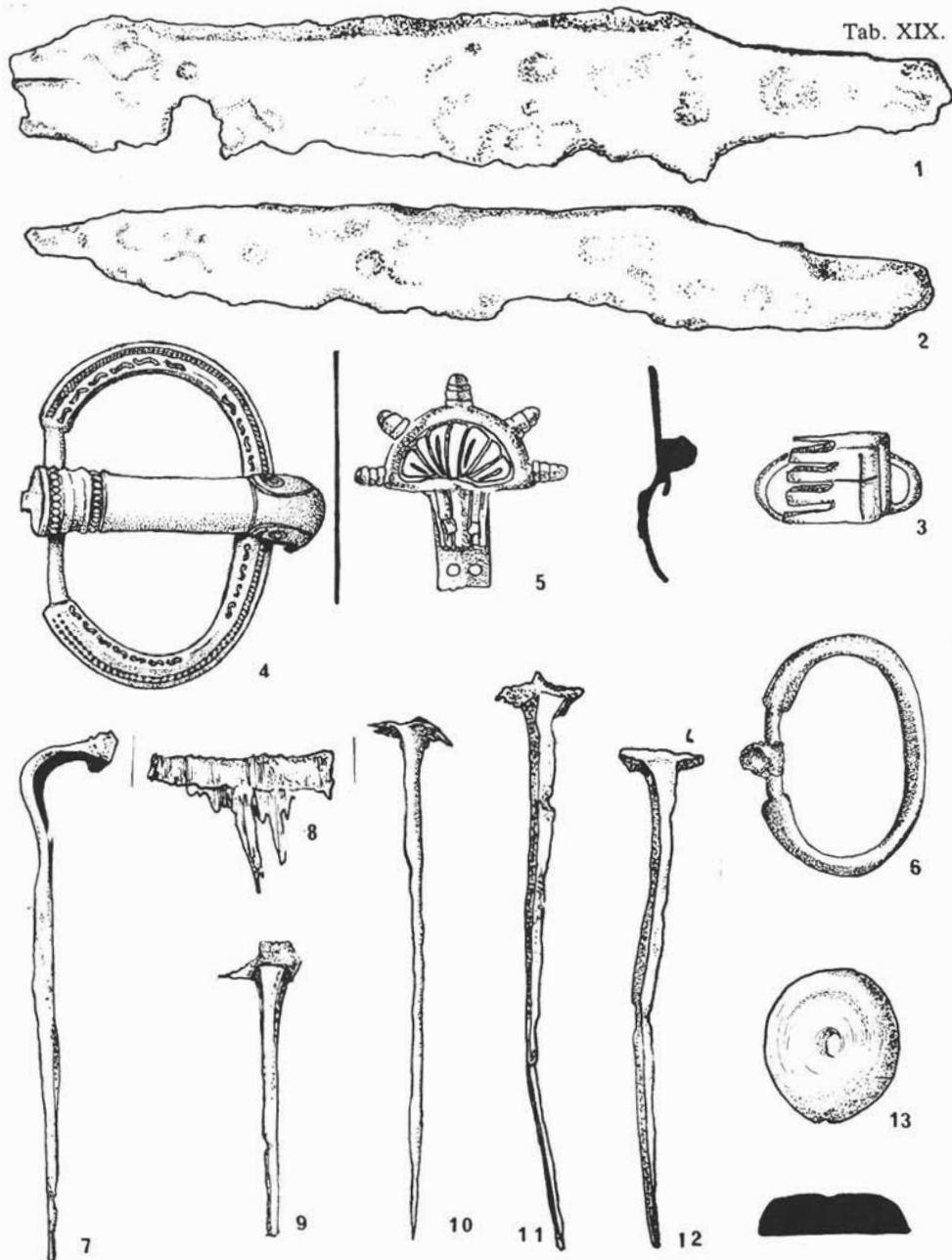

Tab. XVII. Knin-Greblje, 1, 2, grob 112; 3, grob 111; 4, grob 105; 5, grob 115; 6, grob 114; 7-9, grob 109. Mj.: 1:1. - Taf. XVII, Knin-Greblje, 1, 2, Grab 112; 3, Grab 111; 4, Grab 105; 5, Grab 115; 6, Grab 114; 7-9, Grab 109. M.: 1:1.

Tab. XVIII.

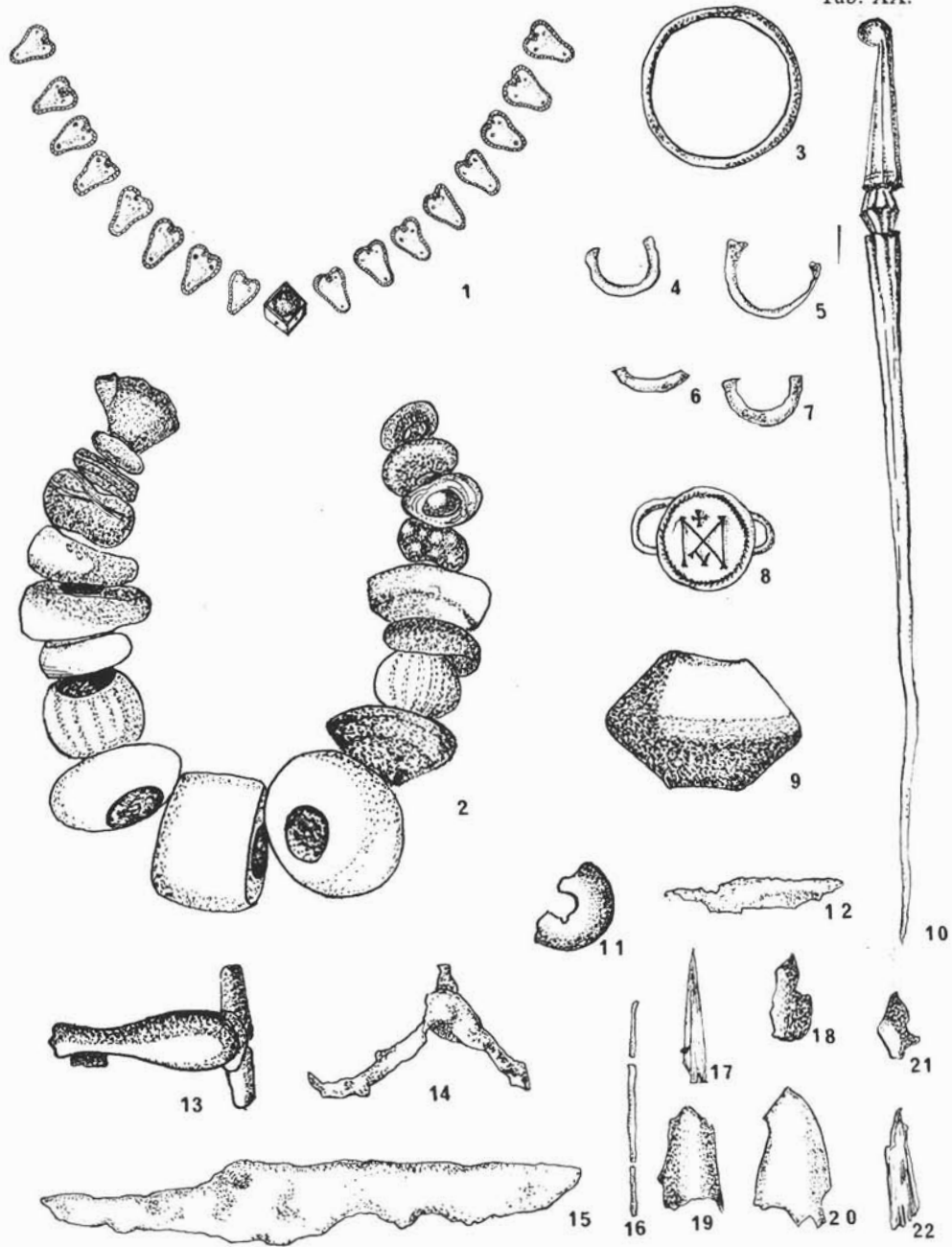
Tab. XVIII. Knin-Greblje, 1-7, grob 120; 8, grob 122; 9, 10, grob 126; 11, grob 116. Mj.: 1:1.
- Taf. XVIII, Knin-Greblje, 1-7, Grab 120; 8, Grab 122; 9, 10, Grab 126; 11, Grab 116. M.:
1:1.

Tab. XIX. Knin-Greblje, 1, grob 130; 2, 3, grob 158; 4, grob 151; 5, grob 154; 6, grob 136; 7-9, grob 145; 10, grob 147; 11, 12, grob 166; 13, grob 163. Mj.: 1:1. - *Taf. XIX, Knin-Greblje, 1, Grab 130; 2, 3, Grab 158; 4, Grab 151; 5, Grab 154; 6, Grab 136; 7-9, Grab 145; 10, Grab 147; 11, 12, Grab 166; 13, Grab 163. M.: 1:1.*

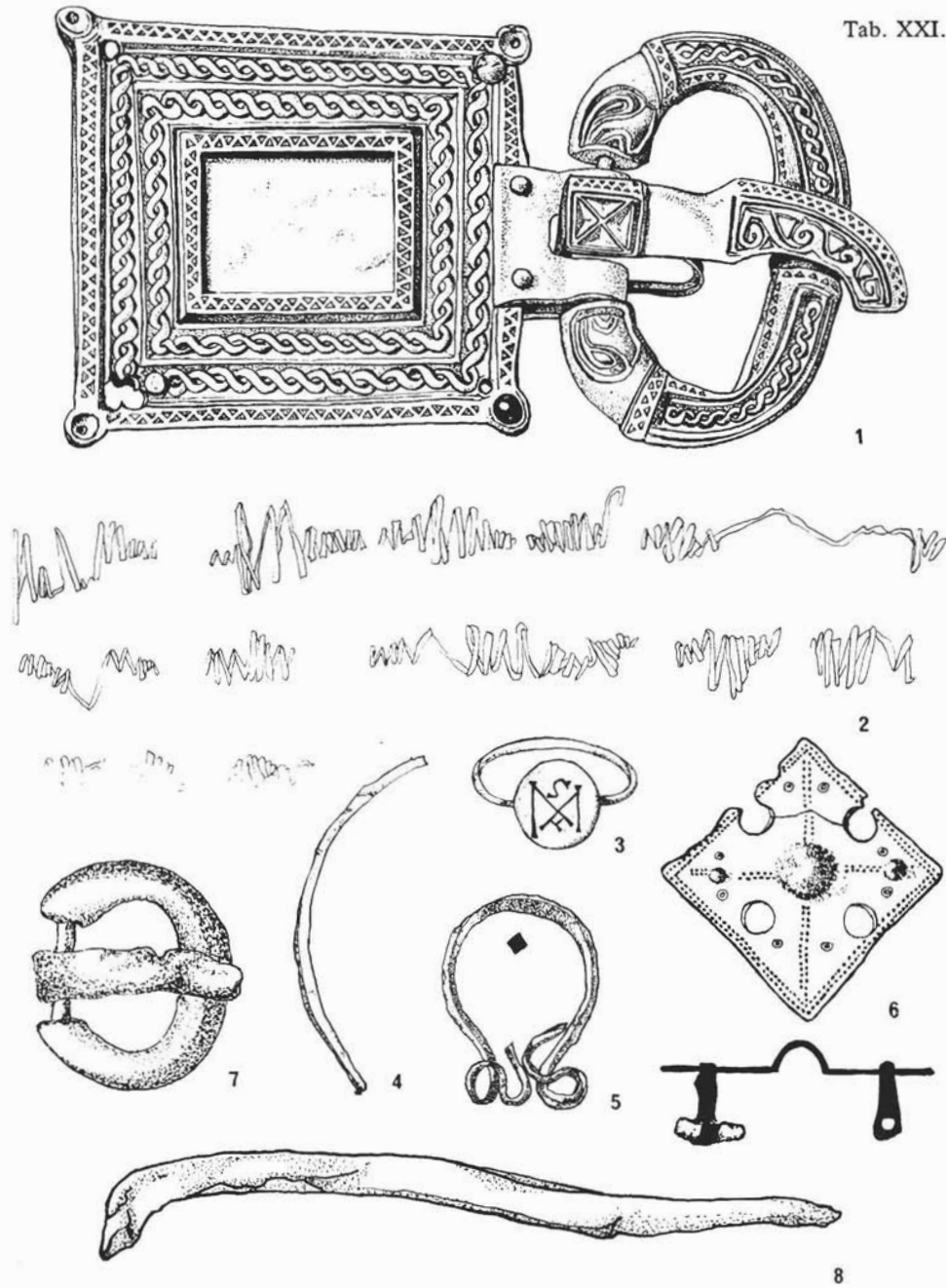

Tab. XX.

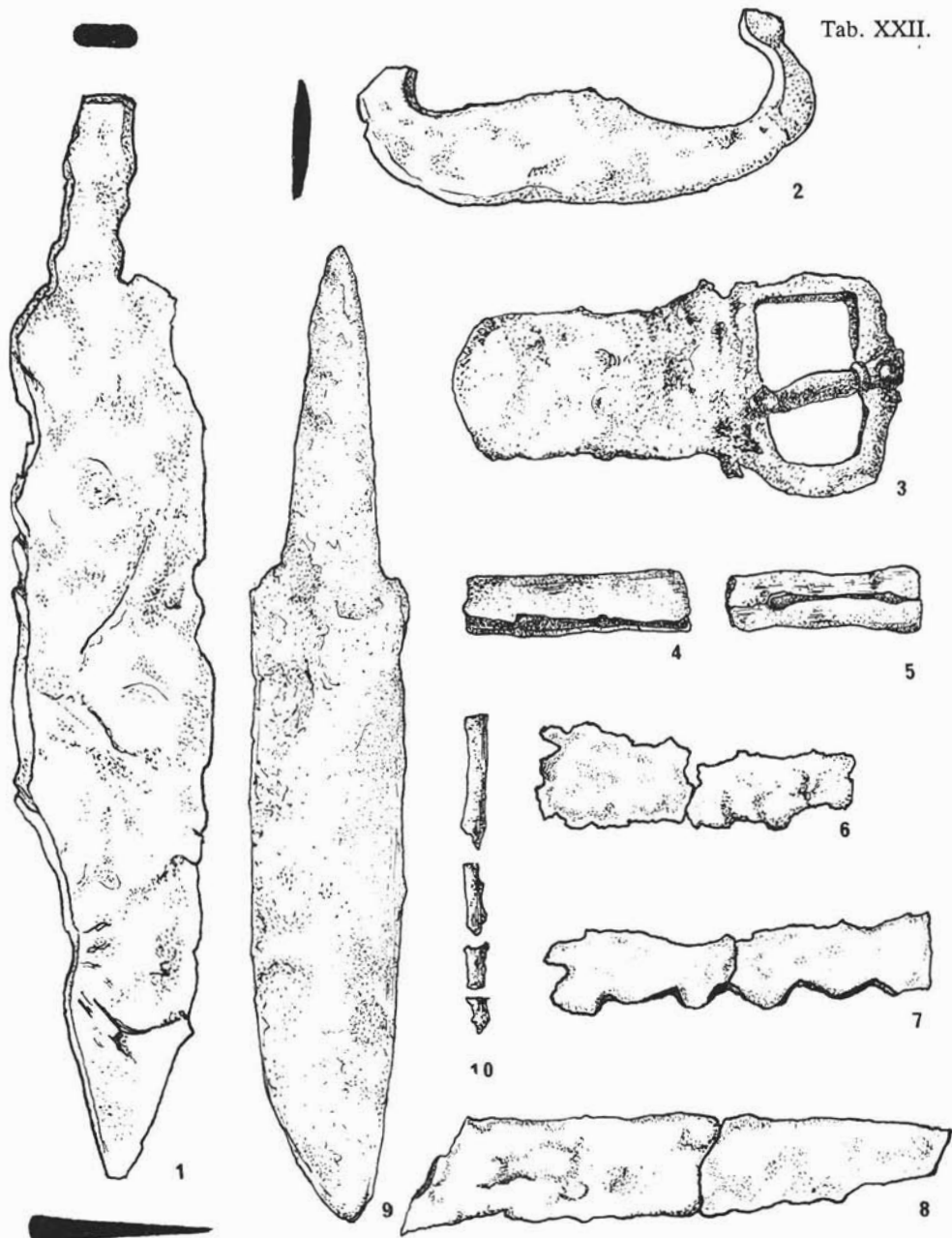

Tab. XX. Knin-Greblje, 1-22, grob 172. Mj.: 1:1. - Taf. XX, Knin-Greblje, 1-22, Grab 172. M.: 1:1.

Tab. XXI.

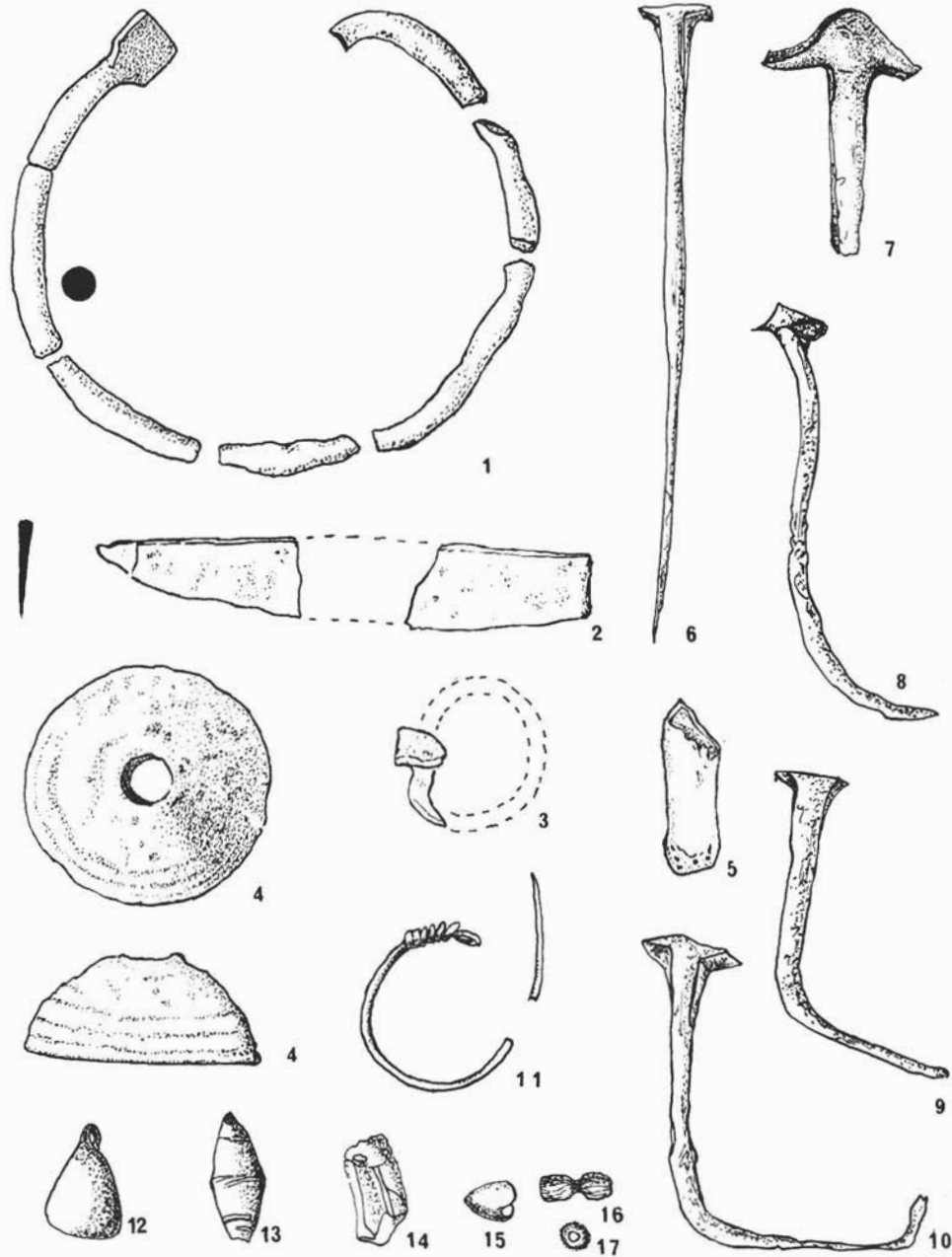

Tab. XXI. Knin-Greblje, 1-5, grob 173; 6, grob 177; 7, 8 grob 174. Mj.: 1:1. - Taf. XXI, Knin-Greblje, 1-5, Grab 173; 6, Grab 177; 7, 8, Grab 174. M.: 1:1.

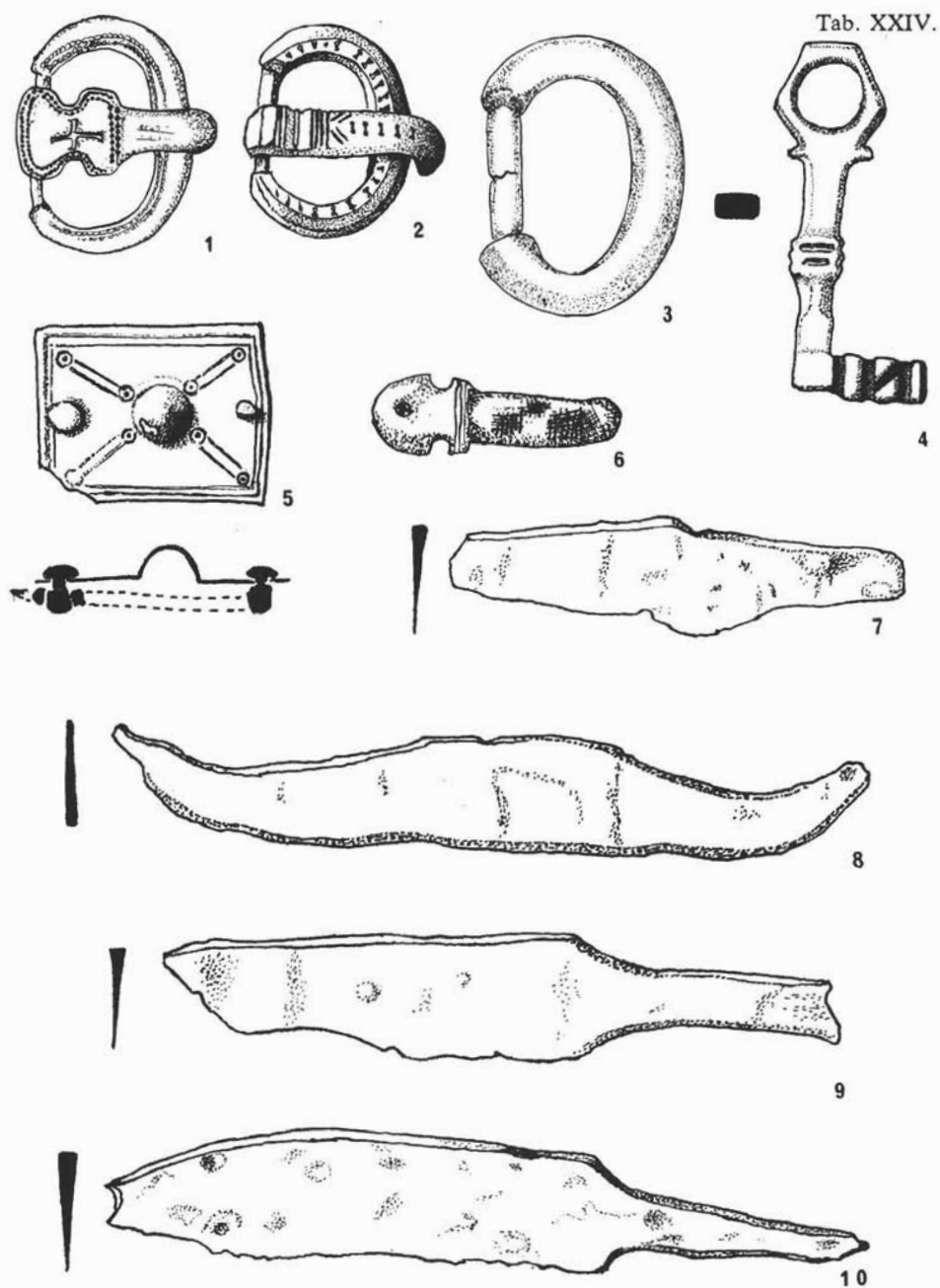

Tab. XXII. Knin-Greblje, 1, 2, grob 185; 3-5, grob 181; 6-8, grob 175; 9, grob 179; 10, grob 180. Mj.: 1:1. - Taf. XXII, Knin-Greblje, 1, 2, Grab 185; 3-5, Grab 181; 6-8, Grab 175; 9, Grab 179; 10, Grab 180. M.: 1:1.

Tab. XXIII.

Tab. XXIII. Knin-Greblje, 1-5, grob 204; 6-10, grob 186; 11-17, grob 178. Mj.: 1:1. - Taf. XXIII, Knin-Greblje, 1-5, Grab 204; 6-10, Grab 186; 11-17, Grab 178. M.: 1:1.

Tab. XXIV. Knin-Greblje, 1-10, nalazi izvan grobova. Mj.: 1:1. – Taf. XXIV, Knin-Greblje, 1-10, aus vernichteten Gräbern. M.: 1:1.

